

**ÜMUMMİLLİ LİDER
HEYDƏR ƏLİYEVİN
ANADAN OLMASININ 91
İLLİYİNƏ HƏSR OLUNMUŞ
PEDAQQOĞİKA VƏ PSİXOLOGİYA
FAKÜLTƏSİ MÜƏLLİM VƏ
TƏLƏBƏLƏRİNİN
ELMİ KONFRANSININ
MATERİALLARI**

Ar 2014
577

**ÜMUMMİLLİ LİDER
HEYDƏR ƏLİYEVİN ANADAN
OLMASININ 91 İLLİYİNƏ HƏSR
OLUNMUŞ PEDAQOGİKA VƏ
PSIXOLOGİYA FAKÜLTƏSİ MÜƏLLİM
VƏ TƏLƏBƏLƏRİNİN ELMİ
KONFRANSININ**

MATERİALLARI

98690

10/3/12

M.F.Axundov adına
Azərbaycan Milli
Kitabxanası

ARXIV

BAKI-2014

**Elmi konfransın materialları
dos. Ş.Q.Əliyevanın rəhbərliyi ilə
çapa hazırlanmışdır**

Redaktor: N.Hüseynova

Pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru

Dos. Ş.Q.Əliyeva

Pedaqogika və psixologiya
fakültəsinin dekani

Müasir şəraitdə məktəbəqədər təhsilin aktual problemləri.

Bu mövzuya müraciət etməyin bir sıra səbəbləri vardır. Birincisi, hazırda cəmiyyət yeni formatlı, demokratik cəhətdən istiqamətlənmiş, mənfi rəylərdən və totalitar keçmişin yükündən azad olan insanın yaranmasını tələb edir. İkincisi, hazırda bir çox valideynlər uşaqlarına nüfuzlu biliklər və bacarıqlar verməyə çalışır. Son zamanlar ölkədə yaranan demoqrafik çətinliklər, bir çox insanların daha təhsilli olmaq, cəmiyyətdə "öz" yerini tutmaq istəyi kimi yeni dəyərləri, istiqamətləri və həyat prioritetlərini dərk etməsi böyüklerde özünə bənzərləri yaratmaq tələbatının itirilməsi qorxusunu yaradır. Bu, obyektiv olaraq bir sıra səbəblərdən irəli gəlir: insanların yeni iqtisadi şəraitdə yaşamağa uyğunlaşması, şəxsi egoizm və s.

Yuxarıda qeyd olunanlar son zamanlar sosial pedaqogika və sosiologiya sahəsində mütəxəssislərin keçirdiyi çoxsaylı tədqiqatlarla təsdiq edilir. İnsanlar arasında sorğu keçirilmişdir. Sorğunun nəticələrinə görə, respondentlərin 80%-i həqiqətən də uşaqlarının nüfuzlu ixtisas almasına çalışır, bu halda belə bir qanunauyğunluq qeyd edilmişdir: uşaqlar nə qədər çox bilik alsın, valideynləri onlara daha çox bilik və bacarıq vermək istəyir. Sorğuda iştirak edənlərin 70%-i hesab edir ki, məktəbəqədər təhsil müəssisələrində yalnız təhsil verirlər, pedaqoqların tərbiyəvi funksiyasına isə valideynlər inersiya, qalıcı xarakteri verir. Valideynlərin əxlaqi istiqamətlənməsi də maraqlıdır: uşaqlar üçün əsas, həyati vacib olan prioritetlər qismində onlar azalma qaydası üzrə: xoşbəxtlik, sağlamlıq, sərvət və bunların hamısından sonra ağıl (4-cü yer), hərtərəfliliyin inkişaf etməsini (6 yer) göstərmişlər. Böyüklərin əksəriyyəti məktəbəqədər uşaqlıq dövrünü çox yaxşı anladıklarını söyləyir və qeyd edirlər ki, məktəbəqədər yaşlı uşaq üçün aparıcı fəaliyyət olan oyun fəaliyyəti daha çətin olan təhsil fəaliyyəti ilə daha erkən yaşlarında əvəzlənir və bu gün artıq 3 - 4 yaşlı uşaq ciddi şəkildə

təhsil ala bilər. Bu fikir bir qədər mübahisəlidir və məktəbəqədər təhsil üzrə mütəxəssislərin bu mövzuda olan ümumqəbul edilmiş fikirləri ilə tam əksdir. Bu yaşlı uşaqlara nəyi və nə cür öyrətmək lazımdır?

Uşaqların təhsili və ictimai tərbiyəsi dövrünün davamlılığı haqqında suala respondentlərin verdiyi cavablar gözlənilməz oldu: sorğudan keçən valideynlərin 14%-i uşaqlarını 1,5 - 2 yaşından məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə bütün günlük və hətta bütün həftəlik qoymağa hazırdır. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, valideynlər çox güman ki, həm öz eqoistik məqsədlərini (öz ambisiya və ümidlərinin təmin edilməsi, uşaqların hər hansı bir fəaliyyətlə məşğul olduğunda onların daha çox boş vaxta sahib olma perspektivi), həm də pedaqoji istiqamətli xeyirxah məqsədləri güdürək uşağı çox erkən yaşlarından müstəqilliyə öyrətməyə çalışırlar. Yuxarıda yazılanlardan belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, müasir şəraitdə uşaqların aktiv şəkildə sosiallaşması prosesi gedir. Xüsusilə də bu proses məktəbəqədər yaşlı uşaqlar üçün daha əhəmiyyətli və nəzərəçarpandır, belə ki, məhz bu yaş mərhələsində insanın gələcək inkişafının əsası qoyulur və uşağın böyüyəndə kim olacağı bugünkü şəraitdən və onunla aparılan konkret işdən asılıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, insanların yaşayış şəraiti pisləşdikcə, xalq kütlələrinin sosial təbəqələrə bölünməsi ilə, təhsil və tərbiyə problemlərinə ayrışeçkiliklə yanaşma ilə bağlı olan proseslər daha da aktivləşir. Təəssüf ki, bir çox hallarda belə vəziyyətdə uşaqlar öz valideynlərinin ambisiya və şəxsi məqsədlərinin qurbanına çevrilərək əzab çəkirlər. Valideynlər isə sevdiyi işlə məşğul olmaq üçün uşaqlarının imkan və istəklərini çox az nəzərə alır, bəzən isə ümumiyyətlə nəzərə almırlar. Pedaqoqlar iş prosesində bu amilləri nəzərə almalı, böyüklərin eqoistik məqsədlərinin girovuna çevrilməməli, uşaqların maraqlarını təmsil etməli, onların tələbatlarından çıxış etməlidir.

Bəs bugünkü uşaq nə cürdür? Hal-hazırda onun inkişaf etdirilməsinə olan yanaşmaların spesifikasiyası nədən ibarətdir?

Uşağın ailədə yeganə olduğu şəraitdə, o təbii ki, əsasən böyüklərlə ünsiyyətdə olmaq məcburiyyətindədir. Lakin uşaq bağçasına getməyi və pedaqoqlardan individual dərslər aldığı

haldə bu uşağın yaşlılarından ibarət kollektivə çox ehtiyacı vardır, belə ki, istənilən vəziyyətdə bir gün gələcək və uşaq yaşlılarından ibarət kollektivin (uşaq bağçası, məktəb, gimnaziya, litsey) üzvü olacaq. Məhz bu səbəbdən də uşaqlarda kollektiv vərdişlərinin yaradılması çox zəruridir. O yaşlıları ilə ünsiyyət qurmağı öyrənməli, aktiv şəkildə ətraf ələmlə tanış olmalıdır. Böyüklərin hamısı bunu savadlı şəkildə etməyi bacarmır. Bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən istifadə etmək olar (kitablar, filmlər, ünsiyyətin özü). Orada incə tərbiyəvi məqamlar, mürəkkəb pedaqoji situasiyalar və onlardan çıxış yolları, insanların yaşayış və düşüncə tərzini, insanlar arasındakı ünsiyyət və s. çox dəqiq və dolğun şəkildə əks etdirilmişdir. Bəzi nümunələr: bayrama hazırlıq, uşaqların böyüklərlə birlikdə qonaqlar və qohumlar üçün hədiyyə hazırlaması; müxtəlif, o cümlədən fəvqəladə vəziyyətlərdə bir-birinə qayğı göstərməsi; insanlar arasında sağlam qarşılıqlı münasibətlərin olması və ünsiyyət quranların müvafiq adekvat davranışı, öz hərəkətlərinin, nitqinin, davranışının analizi və korreksiyası və b. Bütün bu "qeyri-rəsmi" məqamlar insanlar arasındakı münasibətlərdə lazımsız gərginliyi aradan qaldırmağa imkan yaradır, onları qarşılıqlı əlverişli əməkdaşlığa cəlb etməyə kömək edir, digər insana diqqət yetirməklə onu daha dərinləndirən hiss etməyi imkan verir və uşağın böyük həyatına uyğunlaşması üçün şərait yaradır. Nəhayət uşağın yaşlılarından ibarət kollektivə daxil olmalı olduğu, orada uyğunlaşmalı olduğu vaxt gəlir. O buna hazırdır mı?

Əksər hallarda uşaq məktəbəqədər təhsil müəssisəsinə rahat ev şəraitindən gəlir. Bəzi uşaqlar uşaq bağçasını sevmir: orada digər uşaqlar onun xətrinə dəyə, sevimli oyuncağını əlindən ala bilərlər, böyüklər "bezdirir" və "darıxdırır", istədiyini etməyə qoymurlar. Tərbiyəçilərin hər hansı hava şəraitində, hətta əlverişsiz hava şəraitində belə uşaqları gəzintiyə çıxarması nəyə desən dəyər (başqa cür olmaz - bu, rejimdir!). Axı uşaq daxilən yuxudan hələ oyanmamış və belə gəzintiyə psixoloji olaraq hazır deyildir. Məhz bu səbəbdən də bu cür uşağın uşaq bağçası şəraitinə düşməsi onda yalnızlıq və diskomfort, emosional qeyri-sabitlik hissi oyadır.

Psixoloqların apardığı tədqiqatlar göstərir ki, inkişaf səviyyəsinə və psixotiplərə görə, təqribən uşaqların 20%-i (individualistlər) uşaq bağçasına qəti şəkildə getmək istəmir: psixoloji cəhətdən uşaq bağçası onlara tövsiyyə olunmur. Məktəbəqədər yaşlı uşaqların təqribən eyni sayı uşaq bağçasına getməyə razıdırlar (ünsiyyətçil uşaqlar). Qalanlar fikirlərini müəyyənləşdirməmiş və ya onlar üçün heç bir fərqi yoxdur (qeyri-sabit istiqamətli uşaqlar). Məhz bu uşaqlar tərbiyəvi prosesin əsas potensialıdır; pedaqoqun əsas vəzifəsi onları öz tərəfinə çəkməkdir. Uşaqların temperament və xarakteri də nəzərə alınmalıdır: sanqvinik və fleqmatik; melanxolik və xolerik uşaqlar vardır. Bunların hamısından irəli gələrək uşaqların rahat ev şəraitindən sonra düşəcəyi şəraitin rejimini və gün bölgüsünü müəyyənləşdirmək və nəzərə almaq lazımdır ki, onlar son dərəcə rahat olmalıdır. Uşaqlar hər hansı formada olan zorakılığı sevmir və gizli və ya açıq şəkildə bunu göstərir. Daxilən onlar daha çox sərbəst olmağı, sevdiyi işlə məşğul olmağı, hər xırdalığa görə ("xırdalığın" nə demək olduğunu yalnız onlar bilir) böyüklər tərəfindən narahat edilməməyi istəyir. Lakin böyüklər həddindən artıq qayğı göstərmək, uşağı istəmədiyini etməyə məcbur etmək kimi xüsusiyyətlərə malikdir. Uşağa mütləq olaraq fəaliyyət seçimi verilməli, fərdi məşğələlərin təşkili üçün müstəqil şəkildə qərar qəbul etməsinə imkan yaradılmalıdır.

Beləliklə, pedaqoqun əsas pedaqoji vəzifəsi uşağa öz fəaliyyətinin seçimi zamanı seçmə bacarığını aşılamaqdır. Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün ona "nə içəcəksən?", "gəzmək istəyirsən yoxsa şəkil çəkmək?" kimi suallarla müraciət etmək lazımdır ki, uşaq cavab variantı qərarında qalsın. Erkən yaşda bunu etmək nisbətən asandır; sonradan, insanda stereotip və vərdişlər yarandıqdan və möhkəmləndikdən, şüur və şüuraltı vəhdət şəklində olmadıqdan sonra - daha çətinləşir. Yalnız o zaman fərdi yanaşmanın deklarasiyası deyil, onun ideyası real şəkil alacaq və pedaqoqun diqqəti konkret individə yönələcəkdir.

Uşaq şəxsiyyətinin yeni inkişaf yollarını hazırlayan bir çox tədqiqatçılar məhz bu yanaşmanı təcrübədən keçirir və digər təcrübəçilərə tövsiyə edirlər. Bunlar məşhur pedaqoji məktəblərin konsepsiyasının əsasına qoyulmuşdur. V.Davidovun və D.

Elkoninin, L. Zankovun, Ş. Amonaşvilinin, L. Klimanovanın və b. inkişafetdirici təhsil haqqında olan ideyaları humanist istiqamətə və kommunikativ-təsiredici əsasla malikdir. Bu yanaşmaların mahiyyəti bundan ibarətdir: uşaq öz "mən"ini ifadə etmək üçün, məsələn, musiqi fəaliyyətini seçmişsə və bu fəaliyyət bilavasitə onun maraq və tələbatları çərçivəsindədirsə, o zaman bu cür uşağın təlim və tərbiyə prosesi həmin emosional-bədii əsasda qurulmalıdır (musiqi + riyaziyyat, musiqi + ana dili, musiqi + təbiətşünaslıq və s.). Eyni yanaşmadan uşağın digər predmet və prioritet seçdiyi zaman da istifadə edilə bilər.

Təklif edilən yanaşma, təbii ki, əlavə çətinliklər, hər şeydən öncə təşkilat xarakterli çətinliklər (uşaqların maraqlarına görə qrupların formalaşdırılması, məşğələlərin qeyri-standart şəkildə təşkil edilməsi, işlənmiş metodikaların və təşkilat strukturlarının olmaması, maddi bazanın natamamlığı və s.) yaradır, lakin onlar aradan qaldırılaraq bilən çətinliklərdir. Bu halda pedaqoqlara uşaqlarla ayrı iş, onların fərdi bacarıq və meylliklərinin xarakterini nəzərə almaq, konkret uşağa xas olan fərdi inkişaf proqramını reallaşdırmaq üçün həqiqi imkan yaranır. Böyüyün uşağa bugünkü pedaqoji təsirinin inoovasiya xarakteri və yolu məhz bundan ibarətdir. İnnovativ pedaqoji texnologiyaların konkret məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin həyat və təcrübəsində tətbiq edilməsi yolu nə cür olmalıdır? Biz onu belə görürük. Bu seçmə, təbii ki, şərtidir və dəqiq dərəcələməyə malik deyildir.

Öncə pedaqoji kollektivin inkişaf dərəcəsini və iddialarının səviyyəsini müəyyənləşdirmək lazımdır. Daha sonra təxmin edilən dəyişikliklərin və yeniliklərin ətraflı konsepsiyasını hazırlamaq və həmin kollektivə təqdim etmək lazımdır. Sonra köhnə stereotipləri və vərdişləri dağıtmaq, valideynləri, sponsorları, mesenatları və işgüzar insanları öz tərəfinə cəlb etmək, məktəbəqədər müəssisənin rəhbərliyini seçilən yolun doğruluğuna inandırmaq lazımdır və nəhayət, müəllif metodikasını hazırladıqdan sonra, son nəticəni dəqiq şəkildə proqnozlaşdırmaq və həmfikirin köməyi ilə təlim və tərbiyənin progressiv metod və formalarının tətbiqinə başlamaq olar.

Təəssüf ki, bəzi məktəbəqədər təhsil müəssisələrinin iş təcrübəsi ilə tanış olduqdan sonra belə bir nəticəyə gəlmək olar

ki, bir çox hallarda onların bəzilərinə təlim və tərbiyəyə olan müasir yanaşmaların məqsəd və vəzifələri saxtaları ilə əvəzlənir. Bu məktəbəqədər müəssisələrin rəhbər və pedaqoji aktivləri təlim-tərbiyə prosesini müəllif ideyasından və ya məqsədəuyğunluqdan irəli gələrək deyil, zahiri forma və zəngin iqtisadi imkanlar naminə öz ambisiyaları və dəbə uyğun olaraq rəngarəng, effektiv və hərtərəfli etməyə çalışır. Bu səbəbdən də onların işində tez-tez neqativ hallar müşahidə olunur: fənn müəllimlərinin sayının həddindən artıq çox olması, tədris prosesinin intizam qaydaları və məşğələlərlə yüklənməsi, məkanların interyerinin zövqsüz tərtibatı, lazımsız tədbirlərin həddindən artıq çox olması, hər hansı fəaliyyət növünə üstünlük verilməsi, günün rejiminin həddindən artıq yüklənmiş olması və s. Bundan başqa, çoxsaylı planların və uşaqların fərdi kartlarının hazırlanması, konspekt və sənədləşmə ilə məşğul olmaq kimi işlər pedaqoq-tərbiyəçiləri birbaşa peşəkar vəzifələrindən yayındırır və tamdəyərli pedaqoji fəaliyyətə mane olur. Təəssüf ki, qrupun interyerinin tərtibatı, oyuncaqların "düzəldilməsi" kimi vaxt aparan işlər də məhz tərbiyəçilərin çiyinləri üzərinə düşür. Məhz tərbiyəçilər işdənənar vaxtlarında əyani vəsait düzəltmək məcburiyyətində qalır. Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, məktəbəqədər pedaqogika öz cəmiyyətinin həyatının təbii tərkib hissəsi olmaqla onunla birlikdə yaşayır və inkişaf edir. O, dünya sivilizasiyasının topladığı və ən yaxşı pedaqoji zəkaların hazırladığı yaxşı nə varsa özündə toplayır, həmçinin, təbii olaraq, hər bir inkişaf etmiş cəmiyyətdə olan, insan və onun fəaliyyəti mövcud olan qədər də mövcud olacaq bəzi neqativ məqamları da əks etdirir.

Prof. Ə.T. Baxşəliyev

*Yaş və pedaqoji psixologiya
kafedrasının müdiri*

Azərbaycan milli - mənəvi dəyərlərini öyrənilməsi müasir psixologiyanın aktual problemi kimi

Hər bir xalqın özünəməxsus adət və ənənələri, istək və arzuları, xarakteri, ağıl və düşüncəsi, təfəkkür tərz, qonaqpə-

vərliyi, qabiliyyəti, ictimai – sosial münasibətləri, bir sözlə mənəvi – psixoloji aləmi onun milli mənəvi dəyərlərində öz əksini tapır. Bu milli mənəvi dəyərləri isə müxtəlif formalarda (şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrində, dini təsəvvürlərdə, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin yaradıcılığında, daş və qaya rəsmlərində, arxeoloji qazıntılarda və s) təşəkkül tapmış, inkişaf edib nəsildən - nəslə ötürülmüşdür.

Bu baxımdan Azərbaycanın da özünəməxsus milli mənəvi dəyərləri ilk növbədə şifahi xalq yaradıcılığında öz əksini tapmışdır.

Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı canlı danışiq dilimizin bütün incəliklərini özündə əks etdirən qiymətli bir xəzinədir. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığının hər bir nümunələrində (nağıllar, atalar sözü və məsəllər, bayatılar, laylalar, tapmacalar, yanılmaclar, nəğmələr və s) xalqımızın mənəvi – psixoloji aləmi, məişəti, dünyagörüşü, təfəkkür, tənəyyülü, hissi – iradi keyfiyyətləri, qabiliyyət və istedadı, əməyə münasibəti əks etdirilir.

Şifahi xalq ədəbiyyatının hər bir janrında irəli sürülən fikirlər həmin xalqın zəkasından, hadisələrə qarşı adekvat reaksiyalarından, Vətənə məhəbbətindən, əxlaqından, insani münasibətlərindən xəbər verir. Həcmcə çox yığcam olan həmin deyim və duyumlarda zəngin psixoloji mənalar var. Burada gənc nəslin şəxsiyyətinin formalaşmasına əqli, fiziki və psixi inkişafına aid əl materiallar var ki, onlardan bu gün də geniş istifadə etmək lazımdır.

Gənc nəslin bir şəxsiyyət kimi formalaşması həmişə insanları düşündürmüşdür. Təlim - tərbiyəçilər, valideynlər, elm və maarif işçiləri bu prosesdə müxtəlif vasitələrdən istifadə etmiş və bu sahədə maraqlı tövsiyələr irəli sürmüşlər. Belə vasitələrdən biri də Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələridir.

Şifahi xalq yaradıcılığı uşaq şəxsiyyətinin hərtərəfli inkişafı baxımından çox əhəmiyyətlidir. Belə ki, şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrindən olan atalar sözləri, nağıllar, laylalar, bayatılar və s uşaqları xalqın milli - mənəvi dəyərləri ilə tanış edir. Onların bir şəxsiyyət kimi həyata hazırlanmasında mühüm rol oynayır.

Geniş xalq kütləsi tərəfindən yaradılan və yaşadılan şifahi xalq yaradıcılığında hər bir xalqın mənəviyyəti, təfəkkürü və psixologiyası toplanmışdır.

Şifahi xalq ədəbiyyatı bütün janrları ilə birlikdə on milyonlarla yaradıcı adamların zəkasının məhsuludur. Burada xalqın ruhu, əqidəsi, dünyagörüşü, ağıl və düşüncəsi, xarakteri öz əksini tapır. Şifahi xalq yaradıcılığı mənsub olduğu millətin qürur mənbəyidir.

Azərbaycan folklorunda insanın mənəvi - psixoloji, etik - əxlaqi keyfiyyətlərinə aid istənilən qədər dəyərli fikirlər var. Bunlar maddi nemətlər qədər insan həyatında böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsan tarixi boyu maddi nemətlərə malik olduğdan sonra mənəvi nemətlərə nail olmağa çalışmışlar. Lakin, bu heç də insanların həyatında mənəvi nemətlərin rolunu azaltmır. Mənəvi tələbatlar nə qədər maddi tələbatlardan asılı və törəmə olsa da cəmiyyətin həyatında və tarixi tərəqqidə bunlar çox böyük əhəmiyyət kəsb etmişlər. Müəyyən inkişaf pilləsində müəyyən mənəvi sərvətlərə malik olmayan cəmiyyət təsəvvür etmək çətindir. Nəsillərdən - nəsillərə verilən, tarix boyu milyonlarla adamlara ibrət dərslisi olan, hazırda elmi psixologiyanın mühüm metodoloji əsaslarını təşkil edən milli mənəvi sərvətləri mənimsəmədən nə elmi psixoloji fikrin inkişaf tarixi haqqında dəqiq təsəvvürə malik olmaq, nə də yetişən gənc nəsildə milli bəşəri, sosial- psixoloji keyfiyyətləri aşılamaq olar. Bunun üçün təlim- tərbiyə işçiləri və psixoloqlar gənc nəslin təlim- tərbiyəsində öz işlərini əsrlərin sınağından çıxmış xalq təcrübəsi zəminində yenidən qurmalıdırlar. Xalq təcrübəsinin mütərəqqi ənənələrini, faydalı məsləhətlərini canlandırmaq, bərpa etmək və cəmiyyətin xidmətinə vermək dövrün tələbidir.

Elin sözü, elin özü qədər qədimdir. İlk nümunələri nə qədər bəsit olsa da təbiidir, canlıdır. El öz məişətində- təsərrüfatında, maldarlıqda, qoyunçuluqda, bağ- bostanda, əkin - biçində, çeşid - çeşid mərasimlərində, xeyir və şərində, təbiətlə təmasda ülfətdə iç duyğularını sözlə - nəğmə və türkülərlə müşayiət etmişdir. Bu nəğmələr dodaqlarda zaman - zaman səslənərək, dildən - dilə düşdükcə, eldən - elə dolaşdıqca dəyişmiş və bu günümüze qədər gəlib çıxmışdır.

Əsrlər bir - birini əvəz etmiş, zaman dəyişmiş, ancaq bu xalq inciləri əbədiyaşar olmuşdur. Xalq əsrlər boyu uşaq və yeniyetmələrin bədii - estetik zövqünü formalaşdırmaq, onların həyata hazırlığını təmin etmək, dilini, nitqini səlisləşdirmək, nitq mədəniyyətini inkişaf etdirmək üçün laylalar, oxşamalar, tapmacalar, yanılmaclar, nəğmələr və s. yaratmışlar.

Şifahi xalq yaradıcılığı bir sənət abidəsidir. Onun hər sətirlə tanış olan həssas ürək, bu nadir inciləri yaradan xalqın dühasına dərin minnətdarlıq hissi ilə çırpınır. Ona görə ki, həmin sətirlərlə gözlerimiz qarşısında əzəmətli bir mənərə canlanır. Xalq sözünün, xalq deyiminin bədii ifadə imkanlarının genişliyi və sonsuzluğu üfük - üfük qarşıda açılır.

Bu mənəvi sərvətlər içərisində əxlaq normaları ilə təsbit olunmuş hisslər, ictimai - sosial davranışlar xüsusi çəkiyə malikdirlər. Bu isə xalqımızın əsrlər boyu yaratdığı və nəsildən nəsle ötürdüyü milli və ümümbəşəri, əxlaqi və mənəvi hissləridir. Biz bu hissləri daim uca tutmalı, ata babalarımızdan bir yadigar qalan bu mənəvi irsi qoruyub gələcək nəsle əmanət verməliyik.

M.İ.İlyasov

*ADPU-nun məktəbəqədər təhsilin
pedaqogikası və metodikası kafedrasının müdiri, pedaqogika
üzrə elmlər doktoru*

Müəllim nüfuzu və onun formalaşmasının təsir edən amillər

Məktəb, müəllimlər həmişə xalq, insanlar arasında, ictimaiyyətdə hörmət, ehtiram qazanmışlar və buna layiq olmuşlar. Müəllim adı yüksək addır. Azərbaycanda müəllimə daim böyük hörmət olmuşdur. Müəllim cəmiyyətdə tanınan, hörmət edilən şəxs olmuşdur... Müəllimin cəmiyyətdə xüsusi yeri olduğu artıq heç kəsdə şübhə oyatmır. Müəllimə hörmət, ehtiram həmişə olub. Bu gün də, gələcəkdə də olmalıdır.

H.Əliyev

Pedaqoji prosesdə mühüm tərbiyəvi təsirə malik olan amillərdən biri də müəllim nüfuzudur. Müəllim nüfuzu şagirdlərin tərbiyəsində həmişə mühüm amil olmuş, olaraq da qalır.

Müəllim nüfuzu birdən-birə qazanılmır. Onun formalaşması bir çox amillərlə şərtlənir. Görkəmli pedaqoq A.S.Makarenko bu münasibətlə yazırdı ki, nüfuzun mənası bundan ibarətdir ki, o heç bir sübut tələb etmir, yaşlı adamın şəxsiz ləyaqəti kimi, uşaq gözü ilə tez görünən qüdrəti və qiyməti kimi qəbul olunur (Makarenko A.S. Seçilmiş pedaqoji əsərləri. II cild. Bakı: Maarif, 1983, səh. 286). Bu sözlər eynilə müəllim nüfuzuna da aiddir.

Müəllimin nüfuzu böyük tərbiyəvi gücə malikdir. Hələ XIX əsrdə böyük rus pedaqoqu K.D.Uşinski yazırdı ki, "Tərbiyəçinin şəxsiyyətinin cavan ruha olan təsiri elə bir tərbiyə qüvvəsidir ki, onu nə dərslər kitabları ilə, nə əxlaqi nəsihətlərlə və nə də cəza, mükafat sistemi ilə əvəz etmək olar. Əlbəttə, müəssisənin ruhunun da böyük əhmiyyəti vardır, lakin bu ruh kağızlar üzərində yaşamır, əksinə müəllimlərin əksəriyyətinin səciyyəsinə yaşayır və oradan da tərbiyə edənlərin səciyyəsinə keçir" (Uşinski K. D. Seçilmiş pedaqoji əsərləri, Bakı 1961, səh.39).

Müəllim nüfuzu yalnız peşə nüfuzu kimi dərk edilsə də o, özündə şəxsiyyət nüfuzu və vəzifə nüfuzu mahiyyətini də daşıyır. Çünki, peşə nüfuzu o zaman həqiqi rolunu oynamış olur ki, onda şəxsiyyət nüfuzu ilə vəzifə nüfuzu birləşmiş olsun. Məhz bu üçlüyün sintezi müəllim nüfuzunun həqiqi tərbiyəvi təsirini özündə əks etdirə bilər. "Şəxsiyyət nüfuzu şəxsiyyətin həyata baxışı, onu dərk, inamı, dünyagörüşü bazasında əmələ gəlir. Bunun əsasında həyat mövqeyi və şəxsiyyətin inkişafı təmin olunur" (Əhmədov H. M.).

Müəllimin şəxsiyyət nüfuzu onun şəxsi keyfiyyətləri-prinsipiallığı, xeyirxahlığı, bütün şagirdlərə qarşı qayğıkeşliyi və həssaslığı, tələbkərliliyi, siniflə əməkdaşlıq edə bilməsi, kollektiv öz ardınca apara bilməsi və s. ilə bağlıdır.

Müəllimin vəzifə nüfuzu birbaşa bu vəzifənin mahiyyəti, daşdığı funksiya ilə bağlıdır. "Müəllimdir–hörmət edilməlidir, müəllimdir–yolu saxlanmalıdır" – kimi baxışlar bu nüfuzun əsasını təşkil edir. Burada qazanılan nüfuz müəllimin kimliyindən asılı olmayaraq yalnız bu vəzifəyə aid olan nüfuzdur.

Müəllimin peşə nüfuzu onun savadından, öz ixtisasını dərinləndirilməsindən, müəllimlik peşəsinə məhəbbətdən, təşkilatçılıq bacarığından, ünsiyyət münasibətlərindən, səriştəliliyindən, uşaqları öz övladları kimi sevmə bilməsindən və s. amillərdən asılıdır.

Müəllimin peşə nüfuzunun əsasında müəllimin əxlaqi siması, şəxsi mədəniyyəti və peşə-ixtisas bilikləri durur. Məhz bunların vəhdəti müəllim nüfuzunun formalaşmasında mühüm rol oynayır. Bu komponentləri özündə birləşdirən müəllim nüfuzu həqiqi nüfuz olub, sünilikdən, saxta nüfuzdan fərqlənir və daha təsirli olur.

Müəllimin əxlaqi siması. Müəllim paklıq, təmizlik və üvlilik rəmzidir. O, yüksək əxlaqi keyfiyyətlərə malik olmalı, zəngin daxili aləmi, incə hərəkət və davranışı ilə şagirdlərə nümunə olmalıdır.

Müəllim özünün hərəkət və davranışı, danışmaq tərzilə başqa peşə və ixtisas sahiblərindən fərqlənir, daha doğrusu seçilir. Çünki təkcə uşaqlar, şagirdlər deyil, başqa adamlar da müəllimə bir əxlaqi "etalon" kimi baxırlar. Onun hərəkət və davranışında cüzi nöqsan belə böyük görünür. Bu, elə də olmalıdır. Axı müəllim tərbiyəçi, tərbiyə edəndir. Onun səhvləri tərbiyə etdikləri tərəfindən həm bağışlanmır, həm də təəccüb doğurur. Buna görə də onun hər bir hərəkət və davranışı, geyimi, insanlara, cəmiyyətə münasibəti, dünyagörüşü və mədəni səviyyəsi insanların diqqət mərkəzində olur, onların nəzərindən yayınmır.

Görkəmli rus mütəfəkkiri N.A.Dobrolyubov yazırdı ki, müəllim uşaqlar üçün heyranedicə təəccüb doğuran bəşəri kamilliyin ali nümunəsidir. Uşaqlar üçün mümkün olan bütün ideallar onun simasında həyata keçirilir.

Müəllimlə şagirdlər arasında, valideynlər arasında ən dəhşətli münasibət müəllimin biliyi haqqında onlarda şübhə əmələ gəlməsidir. Uşaqların bu şübhəsi müəllimin əxlaqi ləyaqətinə aid olduqda onun vəziyyəti daha da dəhşətli olur. Əxlaqi etimad itdikdə və ya müəyyən dərəcədə sarsıldıqda müəllimin sözü öz kəsərini, qüvvəsini itirir, onun tərifli və məzəmməti əhəmiyyətsiz olur.

Müəllim uşaqların gözündə həmişə təmizlik, paklıq, ülvilik rəmzi olur. Onun danışığında, hərəkəti, davranışı və münasibətlərində etik və estetik cəhətlər, mənəvi zənginlik, yüksək əxlaqi keyfiyyətlər vəhdət yaratdıqda o, uşaqların sevimlisinə çevrilir. Şagirdlər onu özlərinin yaxşı dostu, tərbiyəçisi və hakimi kimi qəbul edir, ondan nümunə götürməyə çalışırlar. Şagirdlər müəllimdən bunun əksini gördükdə sanki, etimadları qırılır, ümüdləri heçə enir.

Müəllimə ideal şəxsiyyət kimi baxan şagirdlər onların istər elmi dünyagörüşündə, savadında, istərsə də davranışında hər hansı bir çatışmazlıq gördükdə ona olan yüksək münasibət yavaş-yavaş yox olur və müəllim nüfuzu itirilmiş olur.

Müəllim şəxsiyyətdir və elə bir şəxsiyyətdir ki, onun işi, fəaliyyəti ilə yeni nəsil formalaşır, həyata ilk addımlarını atır. Onun şəxsiyyəti yeni nəslin tərbiyəsində həmişə mühüm amil olmuş və olaraq da qalır. Bunu hər bir müəllim dərinə dərk etməli və onu qorumağa, bununla da müəllimlərin nüfuzunu yüksəltməyə çalışmalıdır.

Professor N.Kazımov yazır: "İstəsə də, istəməsə də, müəllimin dediyi hər bir söz, atdığı hər bir addım elə – obaya, xalqa, dövlətə, vətənə münasibətin göstəricisinə çevrilir. Müəllim unutmamalıdır ki, onun apardığı təlim – tərbiyə işinin yüksək səviyyədə olması və ya bu işə barmaqarası baxması, lakin hər hansı ehtiyacı olan şagirdə lazımi qayğı göstərməməsi və ya ona qarşı biganə qalması öz xalqına, öz vətəninə necə xidmət etdiyinin bariz nümunəsi olur; necə vətənpərvər olduğundan xəbər verir... Müəllimin gündəlik pedaqoji fəaliyyəti əsl vətənpərvərlik nümunələri üçün real meydandır" (Kazımov N. Pedaqoji ustalığın problemləri. Bakı: Çapaşoğlu, 2009, səh. 263).

Müəllim nüfuzu tək-cə onun adı ilə yaranmır. Bu, şagirdlərlə fəal fəaliyyət, ünsiyyət və pedaqoji etikanın tələblərini gözləməklə yaranır, inkişaf edir. Başqa sözlə, bunu müəllim özü, özünün fəaliyyəti ilə qazanır. Nüfuz malik olmayan müəllim bunun səbəbini başqa yerlərdə yox, məhz özündə axtarmalı və tapmalıdır. Bunun üçün şagirdlərin inamını, etibarını və ehtimadını qazanmaq lazımdır. Onları isə başqa heç nə ilə, yalnız

özünün biliyi, bacarığı, mədəni dünyagörüşü, təmizliyi, ləyaqəti və vicdanı ilə qazanmaq mümkündür.

Əxlaqi simanın bir sıra atributları vardır ki, bunların da hər birini müəllim şəxsiyyətində öz yeri, öz rolu vardır. Bunları sadalamaqla qurtara bilməyən:

- hərəkət və davranışda düzgünlük;
- danışmada doğruculuq;
- vətənpərvərlik, vətənə dərin məhəbbət bəsləmək;
- vətəndaşlıq, vətəndaş olmağı bacarmaq;
- borc hissini dərinə dərk etmək;
- müəllimin adını, şərəfini qorumaq;
- uşaqlara və öz peşəsinə məhəbbəti və s. daxil etmək olar.

Müəllimin şəxsi mədəniyyəti – müəllim adının özündə mədəniyyət, mədəni olmaq mənalıdır. Müəllim deyəndə göz önünə gələn xüsusiyyətlərdən biri onun mədəniyyəti, mədəni davranışına malik olmasıdır. N.Q.Çernişevski yazırdı ki, tərbiyəçi tərbiyə etdiyi uşaqdan nə düzəltmək istəyirsə özü də elə olmalıdır. Bəli, müəllim əgər öz yetişdirmələrini savadlı, mədəni, yüksək mənəvi keyfiyyətlərə malik şəxslər kimi görmək istəyirsə, ilk növbədə özü bu keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

Müəllimin şəxsi mədəniyyəti onun özünəməxsus keyfiyyət kimi nüfuzunu yüksəldir, onu hörmətli edir. Ümumi mədəniyyətin tərkib hissəsi olan şəxsi mədəniyyət bəzən cəmiyyətin müəyyənləşdirdiyi ümümmədəni maraqlardan da yüksəyə qalxır və müəllimin nüfuzunu daha da artırır.

Müəllimin şəxsi mədəniyyətinin bir sıra komponentləri içərisində əxlaq mədəniyyəti və estetik mədəniyyəti xüsusi qeyd etmək olar.

Əxlaq mədəniyyəti müəllimin hərəkət və davranışının əxlaqi prinsip və normalara uyğun olması, əxlaqi keyfiyyətlərinin yerindən, zamanından asılı olmayaraq sabitliyi, ünsiyyət mədəniyyətinin olması, dinləməyi bacarmaq, çətin situasiyalarda özünü ələ ala bilmək, obyektivlik, şagird şəxsiyyətinə hörmətlə yanaşmaq, danışmaq və davranışında müəyyən həddi gözləmək, tələb etdiklərinə özünün əməl etməsi və s.- dən ibarətdir.

Müəllimin bu keyfiyyətlərə malik olması əxlaqi sərvətlər, dəyərlər kimi onun nüfuzunu artırır. Bunlar həmçinin müəllimin

mədəni dünyagörüşünü atırır. Onun xarakterinin formalaşmasına təsir göstərir.

Müəllimin estetik mədəniyyəti onun nüfuzunun yüksəlməsində, əxlaqi mədəniyyətində heç də az rol oynamır. Onun estetik sərvətlərə – dəyərlərə yiyələnməsi ziyalılıq səviyyəsinin əsas göstəricilərindən birinə çevrilir. Müəllimin təbiətə və cəmiyyətə estetik münasibəti, bədii mədəniyyətə yiyələnməsi, xalq sənətinə, həmçinin dünya bədii sənətinə, incəsənətinə bələd olması, nəhayət estetik zövqə, hissə və qabiliyyətə malik olması onun bir müəllim – ziyalı nüfuzunun yüksəlməsinə mühüm təsir göstərir. Mədəni xarici görünüş, təmiz, səliqəli, zövqlü geyim də bu prosesdə az əhəmiyyət kəsb etmir. Müəllimin, xüsusən qadın müəllimlərin moda dalınca qaçması, ultra modabazlığı, həddindən çox "qrimlənməsi" onun nüfuzuna xələl gətirir.

Peşə-ixtisas bilikləri. Bu, müəllim nüfuzunu yüksəldən ən vacib və əsas amillərdən biridir. Praktika sübut edir ki, müəllim nə qədər yüksək mənəviyyətə, əxlaqi simaya, mədəniyyətə sahib olsa da, peşə-ixtisas bilikləri zəyifdirsə, gözlənilən müvəffəqiyyəti qazana bilməyəcəkdir. Müəllim ilk növbədə tədris etdiyi fənni, o fənnin aid olduğu elm sahəsini gözəl bilməlidir. Fənnin hər hansı bir sahəsi, bölməsi, mövzusu və ya tapşırığı ilə əlaqədar müəllimin heç bir problemi olmamalıdır. Həmçinin müəllim geniş dünyagörüşə malik olmalıdır. Tədris etdiyi fənlə yanaşı, başqa sahələr üzrə də məlumatlı olmalıdır. İxtisasından asılı olmayaraq, respublikamızın tarixini, coğrafiyasını yaxşı bilməli, bəşəri mədəniyyət nümunələrindən xəbərdar ol-malı, xalqımızın mədəniyyəti, incəsənəti, adət-ənənəsini bilməli və onları şagirdlərinə də verməyi bacarmalıdır.

Müəllim öyrədən və öyrənəndir. Öyrətmək isə çətindir. Buna görə də müəllim öyrətməyin yollarına, metodikasına dərinləndirilməli bələd olmalıdır. İxtisasını yaxşı bilib, onu yaxşı öyrədə bilməyənlər də yaxşı müəllim ola bilməz. Müəllim öyrətməyin bütün sirlərinə vəqif olmaqla və onu yüksək səviyyədə yerinə yetirməklə usta müəllim səviyyəsinə yüksələ bilər. Lakin bunlar da azdır. Müəllim peşəsi yüksək peşəkarlıq və yaradıcılıq tələb edən işdir. Müəllim nəinki yazılmış tövsiyə, məqalə, əsərlərdən,

qabaqcıl təcrübə və nümunələrdən istifadə etməli, həmçinin özü təşəbbüskar olmalı, öz işinə yaradıcılıqla yanaşmalı, yenilikçi, novator olmalıdır. Bunun üçün müəllim pedaqoji mətbuatı daim izləməli, pedaqogikanı, psixologiyanı və tədris etdiyi fənnin metodikasını dərinləndirilməlidir. Müəllimin *peşə bilikləri* bilavasitə pedaqoji peşənin incəlikləri ilə bağlı, ona aid olan biliklərdir. Burada əsas rol müəllimlik peşəsinə, onun xarakterik xüsusiyyətlərinə aid olan biliklərə məxsusdur. Pedaqogikaya, psixologiyaya, pedaqoji – psixolo-giyaya aid olan biliklərdir.

Müəllimin *ixtisas bilikləri* isə bilavasitə tədris etdiyi fənnə aid olan, onu metodikasına ilə bağlı biliklərdir. Peşə və ixtisas bilikləri vəhdət təşkil etdikdə müəllim öz ixtisasını yaxşı bilir və onu yaxşı da öyrədir.

Müəllim nüfuzu heç nədən və birdən-birə yaranmır. Bu, damla-damla, zərrə-zərrə toplanaraq formalaşan bir keyfiyyətdir. Onun yaranmasına demək olar ki, müəllimin bütün fəaliyyəti – şəxsi keyfiyyətləri, peşə-ixtisas səviyyəsi, müəllim – şagird münasibətləri, cəmiyyət içərisində özünü apara bilmək səviyyəsi, geyimi, danışığı tərzini və s. keyfiyyətləri təsir göstərir. D.İ. Pisarevin təbircə desək: "Hazır əqidəni nə lütfkar tanışlardan soruşmaq nə də kitab köşkündən almaq olmaz. Əqidə hökmən hər kəsin öz beynində, şəxsi düşüncə və fəaliyyəti prosesində yaran-malıdır." Buna görə də müəllim nüfuz qazanmaq üçün özünün bilik, bacarıq və ustalıq səviyyəsinə artırmaqla yanaşı, onu daim nəzərdə saxlamalı, qazandığı nüfuzu qoruyub saxlamağı bacarmalıdır.

Şərafət Baxışova

*ADPU-nun məktəbəqədər təhsilin
pedaqogikası və metodikası kafedrasının
dosenti*

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV VƏ MILLİ –MƏNƏVİ DƏYƏRLƏRİMİZ

Ümummilli liderimizin milli-mənəvi dəyərlərimiz haqqında bəyənəti gələcək nəsillər üçün xüsusilə faydalıdır: "Hər xalq öz adət-

ənənələri, öz milli-mənəvi və dini dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Əgər insan mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlaya bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə, bu, bizi narahat etməlidir.”

Həqiqətən də, hər birimiz gənc nəslin milli-mənəvi tərbiyəsi ilə bağlı üzərimizə düşən məsuliyyəti kifayət qədər aydın dərk etsək, uşaqların tərbiyəsinə həsr olunmuş tədbirlərdə formalizmə uymarıq.

Təhsilin və tərbiyənin milli zəmində yeniləşdirilməsi üçün gənc nəslin mənəvi sağlamlığına, milli dəyərlər əsasında tərbiyə olunmasına, daxilən təmizlənməsinə diqqət artırılmalıdır. Müasir mərhələdə təhsilin məzmununu milli psixologiyanın, milli tərbiyənin, milli mədəniyyətin əsasında yaratmaq mümkündür. Uşaqların düzgün tərbiyə edilməsi onlarda dəyərli insani keyfiyyətlərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bizim vəzifəmiz imanlı, mənəvi dəyərlərinə bağlı, vətənpərvər bir nəsil yetişdirməkdir. Çünki imanı, namusu, canı və malı mühafizə vətəni mühafizə ilə mümkündür.

Respublikamız inkişaf etmiş dünya dövlətlərinə inteqrasiya yolunu tutmuşdur. Bu inkişaf və inteqrasiya etmə təhsilimizdə də köklü dəyişikliklər etməyi, bu dəyişikliklərin nəticəsində özündə milli və ümumbəşəri dəyərləri üzvi surətdə birləşdirən müasir şəxsiyyət yetişdirən təhsil sistemi yaratmağı, qurmağı tələb edir. Sözsüz ki, həyata keçirilən əsaslı islahatlar təhsilin məzmununda da dəyişikliklər yaratmaqla, onun bütün mərhələ və problemlərini əhatə etməklə, uşaqların qazandıqları bilik və bacarıqların onlara əməli vərdişlər aşılmasına yönəldilməlidir.

Ümummillî lider Heydər Əliyev milli-mənəvi dəyərlərimizin öyrənilməsini, qorunub saxlanmasını və inkişaf etdirilməsini əsas vəzifələrdən biri kimi irəli sürürdü. “... Bizim hamımızın bir vətəni var - bu Azərbaycan dövlətidir. Azərbaycanlı hər yerdə yaşaya bilər, ancaq azərbaycanlılığını, öz dilini, dinini, milli ənənələrini unutmamalıdır. Onun qəlbi daim doğma Azərbaycanla bir vurmalıdır. Təhsil ocaqlarında gənclərimizi xalqımızın mənəvi dəyərləri əsasında tərbiyələndirmək, mənəvi cəhətdən sağlam və saf insanlar tərbiyə etmək məsələsi mühüm yer tutmalıdır” - deyən ulu öndər mədəniyyətimizi, mənəvi dəyərləri təkcə milli varlığımızın yox, həm də siyasi varlığımızın - dövlət quruculuğu prosesinin mühüm atributu kimi dəyərləndirirdi.

Mənəviyyət şəxsiyyətin özünə, onu əhatə edənlərə, cəmiyyətə və onun real hadisələrinə münasibətini, dünyagörüşünü, davranışını təzahür edilən başlıca meyardır. Onun formalaşmasında tərbiyənin mühüm rolu vardır. Məhz mənəvi tərbiyə sayəsində adi fiziki fərd kimi dünyaya gələn insan əsl mənada şəxsiyyətə çevrilir. Ulu öndər qeyd edirdi ki, “Həqiqi mənəviyyəti milyonlara, milyardlara da almaq mümkün deyildir. Amma milyonları, milyardları olan adamlar cəmiyyətdə mənəviyyətsiz heç bir şeydirlər.”

Bir torpaq nə qədər münbit olursa olsun, ona həyat verən bərəkətli yağışlardır. İnsanın da faydalı olması onun mənəvi tərbiyəsindəki feyz və bərəkətə bağlıdır. Əgər bir millətin gəncləri öz güclərini mənəviyyət və fəzilət yolunda sərf edərlərsə, o millətin gələcəyi parlaqdır. Təhsil islahatı yeni insan tərbiyəsini bir vəzifə kimi qarşıya qoyur. Bu baxımdan təhsil müəssisələri müxtəlif səviyyədə tərbiyə işini həyata keçirirlər.

Prezident cənab İlham Əliyevin 30 avqust 2005-ci il 982 nömrəli Sərəncamı ilə “Azərbaycan Gəncliyi Dövlət Proqramı (2005-2009)” qəbul olunmuşdur. Proqramın 1.17. bəndində “Gənclərin milli-mənəvi və dini dəyərlərə uyğun tərbiyə olunması işinin təkmilləşdirilməsi” məsələsinin zərurəti millət vəkili, YUNESKO və İSESKO-nun xoş məramlı səfiri Mehriban Əliyevanın gördüyü işlər ulu öndərimizin bu sahədə olan siyasətinin məntiqi davamıdır.

“...Biz ümumbəşəri dəyərləri bölüşürük, ancaq bizim üçün əsas dəyərlər Azərbaycanın milli dəyərləridir. Bu baxımdan, əgər tarixə də nəzər salsaq görərik ki, xalqımızın yaşaması üçün, öz mənliliyini, qürurunu qoruması üçün ailə dəyərləri, milli dəyərlər əvəzolunmaz rol oynamışdır. Ölkəmizin inkişafı, müstəqilliyimizin daha da möhkəmləndirilməsi üçün və milli dəyərlərin tam şəkildə bərqərar edilməsi üçün ailə dəyərləri daim yüksəklərdə olmalıdır.”-deyən ölkə Prezidenti cənab İlham Əliyev tərəfindən bu istiqamətdə aparılan işlər Azərbaycan xalqının xoş gələcəyinə xidmət edəcək səviyyədə uğurla davam etdirilir.

Nizami Gəncəvidə uşaq tərbiyəsi problemi

Dahi Azərbaycan şairi Nizami Gəncəvi insan mənəviyyatını bütün incəliyi ilə şərh edərək qəhrəmanlarının daxili hissələrini, düşüncə və duyğularını, psixoloji gərginliklərini, ruhi, mənəvi sarsıntılarını, həyəcan və iztirablarını çox bədi, həm də inandırıcı bir tərzdə qələmə almış, insan təbiətini bütün məxsusi ziddiyyətləri ilə göstərməyə müvəffəq olmuşdur. Şairin oxucuya etdiyi həyati nəsihətlər içərisində həddindən artıq özünə güvənməmək, yersiz qürurdan, lovğalıq və xudpəsəndlikdən qaçmaq, təvazökarlığa dəvət, qənaətlə yaşamaq və s. haqqındakı mülahizələri ilə qarşılaşırıq. Xüsusilə, övlad məsələsi, ata-oğul münasibəti, uşaqların tərbiyəsi, valideyn qayğısı və s. ilə əlaqədar şairin maraqlı görüşləri diqqəti cəlb edir. Şair ləyaqətli, xeyirli övladı valideyn üçün ən böyük səadət hesab edir:

Övladın iqbalı əgər yar olar,
Ata sevincindən bəxtiyar olar.-

-deyərkən uşaqları, gəncləri cəmiyyətin gələcəyi hesab edir. Şair həm də onlara nikbin bir ruh aşılayaraq həyatı, gözəllikləri dərindən duymağı, ömrün ən əziz çağını şad keçirməyi, mənalı həyat sürməyi təlqin edir.

Nizami təmiz ad, mənəvi gözəlliklər haqqında danışanda da ilk növbədə uşaqlara və gənclərə üz tutur, yüksək əxlaq, təmiz mənəviyyat haqqında bu gün də öz əhəmiyyətini itirməyən tərbiyəvi fikirlər söyləyir:

Dünyanın yarısı əgər xoş gündür,
Yarısı yaxşı ad qoymaq üçündür.

Nizami Gəncəvinin böyüklüyü ondan ibarətdir ki, o, qələmə aldığı, həyat verdiyi əsərlərin hər birində uşaqlara örnək ola biləcək elə gözəl fikirlər söyləmişdir ki, onları qulaqardı etmək qeyri-mümkündür. Övladın ata-ana üçün nə demək olduğunu yaxşı bilən şair, – “Övladım əzizdir, tərbiyəsi ondan da əzizdir”- fikrini əsas götürərək xalqın övladlarına tərbiyəvi məsləhətlər vermişdir. Onun “Leyli və Məcnun” kimi məhəbbət mövzusunda yazdığı poemasının əvvəlində “Oğlum

Məhəmmədə nəsihət” adı altında verilmiş hissəni görməmək və uşaq tərbiyəsi məsələsində nə dərəcədə həssas olduğunu duymamaq mümkün deyil:

Oğul, sözlərimə yaxşı qulaq as,
Ata nəsihəti faydasız olmaz.

Bu şeir parçasında zahirən, oğlu Məhəmmədə müraciət edib nəsihətlər versə də, daha dərindən nəzər saldıqda açıq-aydın görünür ki, oğlunun timsalında o, üzünü bütün övladlara tutur və nəsihətlərinin onlar üçün heç də faydasız olmayacağını bildirir. O, bir ata nəvazişi ilə övladına gələcəkdə hansı sənəti seçməsindən asılı olmayaraq, kamil bir şəkildə öyrənməsini, işinin ustası olmasını məsləhət görür:

Kamil bir palançı olsa da, insan,
Yaxşıdır yarımçıq papaqçılıqdan.

Burada fikirlərini aydın şəkildə, heç bir əlavə şərhə ehtiyac duymadan uşaqlara çatdıran şair təkcə bu şeirlə kifayətlənməmişdir. Şair övlad tərbiyəsinin nə qədər məsuliyyətli bir iş olduğunu yaxşı bildiyi üçün bütün əsərlərində yeri gəldikcə valideyn-övlad məsələlərinə toxunur, vəziyyətdən asılı olaraq haşiyələr açır və öz münasibətini bildirir. Nizami Gəncəvi bəzən elə hadisələrdən istifadə etmişdir ki, onların vasitəsi ilə uşaqlar özlərinə lazım olanları götürə bilmişlər. Uşaqlar əsərdəki hadisələrin gedişatını izləmək, müstəqil mühakimə yürüdərkən nəticə çıxarmaq və öz həyatlarına tətbiq etmək imkanını əldə etmişlər. Şair balacalarda halal ruzu, xeyirxahlıq, zülmədən qaçmaq, özündən böyüklərə və yaşlılara hörmət, əməyi sevmək kimi fikirlər, nəcib keyfiyyətlər formalaşdırmağa çalışmışdır. Bu cəhətdən, onun “Xeyir və Şər”, “Kərpickəsən qoca və cavan”, “Süleyman və əkinçi”, “Şahzadə hekayəti” və s. başlıqları altında verdiyi əhvalatlar və onlarla bağlı nəsihətlər, xüsusilə maraqlıdır.

“Yeddi gözəl” poemasında Çin qızı tərəfindən söylənilən “Xeyir və Şər” mövzusunun aktuallığı ilə seçilir. Burada bir-birinin əksi olan iki obraz qarşılaşdırılır və onların başına gələn hadisələrin fonunda şair, demək istədiklərini oxucularına, ən əsası isə balacalara çatdırır. Bildiyimiz kimi, burada Şər birlikdə yol getdiyi dostuna, yəni Xeyirə xəyanət edir, suyun əvəzinə, onun gözlərini istəyir və onu dünya işığına həsrət buraxaraq susuz səhrada təkbaşına qoyub gedir. Dostunun hərəkətindən sarsılan Xeyirə kürd qızı və onun atası kömək edir. Onlar Xeyrin gözlərini sağaldır və o, yenidən görməyə başlayır. Əsərin

sonunda hər nə qədər çətinlik yaşasa da, öz təmiz niyyətlərindən əl çəkməyən Xeyir öz qələbəsini çalır. Şair bu iki tip və onların başına gələn hadisələr vasitəsi ilə uşaqlara bildirmək istəmişdir ki, bəzən həyatda şərin qalib gəldiyini zənn etsək də, əslində, son müvəffəqiyyət həmişə xeyirin olur. İnsan hər nə olur-olsun, gözəl əməllər görməkdən, yaxşılıq etməkdən, yardıma ehtiyacı olanlara kömək etməkdən yorulmamalıdır. Çünki edilən hər bir yaxşılıq mütləq bir gün insanın özünə qaydır.

“Kərpickəsən qoca və cavan”, “Süleyman və əkinçi”də isə şair artıq fərqli mövzuya, halal ruzunun qazanılması məsələsinə toxunur. Ən maraqlısı da budur ki, şair yaratdığı obrazları birbaşa zəhmətkeş xalqın arasından seçmiş və bu sadə insanları hər kəsə nümunə göstərmişdir.

“Kərpickəsən qoca və cavan”da öz əllərinin qabarı ilə bir tikə halal çörəyini qazanan qocaya cavan oğlan rişxəndlə baxır və ona məsləhət vermək fikrinə düşür.

Nizami Gəncəvi cavanın dediklərini qoca vasitəsi ilə əlavə şərhə ehtiyac qalmadan çox gözəl şəkildə cavablandırır və bununla əməyin, halal ruzunun nə qədər yüksək dəyərə malik olduğunu nəzərə çarpdirmiş olur:

*Qarşında boyun büküb əl açmayım deyə mən,
Əzəldən əl atmışam belə bir peşayə mən.
Nə xəzinə yığanam, nə də tirmə geyənəm,
Öz halal zəhmətimin çörəyini yeyənəm.
Halalca nemətimə naşükür olma mənim,
Nemətə xor baxana nemət qənimdir, qənim.*

“Süleyman və əkinçi”də də eyni halla rastlaşırıq. Susuz səhraya dən səpən əkinçini görən Süleyman ona bu əziyyətinin faydasız olacağını, susuz torpaqda taxılın olmayacağını dedikdə, əkinçi dərhal hər kəsə örnək ola biləcək bir cavab verir:

*Qoca dedi: “İncimə, qoy deyim sözümlə mən,
Nə suya, nə torpağa dikmişəm gözümü mən.
Halal zəhmət itməyib, əlləşmək deyil eyib,
Tanrı: “səndən hərəkət, məndən bərəkət” deyib.
Kürəyim tərdir – mənim suyum, selim də,
Bu dəmir dırnağımdır xıç əvəzi belim də.*

Göründüyü kimi, şair hər nə qədər əziyyətli iş də olsa, halal nemətini qazanmağı sevən insanların hələ var olduğunu, yaşadığını göstərir. O bilir ki, ölkəsinin gələcəyi olan uşaqlara, gənclərə halal ruzu qazanmağın nə demək olduğunu istədiyi kimi aşılaya bilsə, vicdanlı, namuslu insanlar yetişdirə biləcək.

Üzərindən təxminən doqquz əsr keçməsinə baxmayaraq, şairin düşüncələri, demək istədikləri bu günümüzün uşaqları üçün də son dərəcə aktual və bir o qədər də əhəmiyyətlidir.

Z.İ. Əliyeva

*ADPU-nun yaş və pedoqoji psixologiya
Kafedrasının dosenti, p.ü.f. doktoru*

Müasir dövrdə müəllim hazırlığının bəzi pedoqoji, psixoloji problemləri.

“Müəllimlər yeni cəmiyyət quruculuğunun memarlarıdır”

H.Ə. Əliyev.

Hərtərəfli biliyə malik, dahi şəxsiyyət, ulu öndər H.Ə. Əliyev müəllimləri və müəllim əməyini həmişə yüksək qiymətləndirmişdir. O, qeyd edirdi ki, müəllimlik dünyada ən çətin, eyni zamanda ən şərəfli və gözəl peşədir. Müəllim əməyinin nəticəsində cəmiyyət formalaşır, savadlı, bilikli, geniş dünyagörüşlü, nümunəvi əxlaqa malik insan yetişir. Ulu öndərin müəllimə və müəllimlik peşəsinə verdiyi belə yüksək qiymətlər onun çıxış və məruzələrində geniş yer almışdır.

Doğurdanda cəmiyyətin formalaşmasında ulu öndərin qeyd etdiyi kimi, müəllimin rolu böyükdür. Ümumiyyətlə pedoqoji fəaliyyət pedoqoji fəaliyyət, pedoqoli proses cəmiyyətin iqtisadi və ictimai tələblərinə cavab verə biləcək şəxsiyyətlər formalaşdırmağa xidmət edir. Pedoqoji proses mövcud iqtisadiyyatı idarə edən, onu qoruyub inkişaf etdirə bilən, dövlətini inkişaf etdirən, qorumağı bacaran vətəndaşlar yetişdirməyə xidmət edir. Yəni cəmiyyət pedoqoji qarşısında onun bütün tələblərini ödəyə bilən, ona qadir olan, şəxsiyyət modeli qoyur, pedoqoji prosesdə həmin modelə uyğun olan şəxsiyyətlər yetişdirir. Cəmiyyətin ictimai-iqtisadi inkişafı ilə əlaqədar olaraq şəxsiyyət modelinə verilən modellər dəyişir, yeni xüsusiyyətlər və keyfiyyətlər

kəsb edir. Bu dəyişmələrdə öz növbəsində pedoqoji prosesin məzmununu dəyişdirir. Pedoqoji qarşısında qoyulmuş şəxsiyyət modelinə uyğun insanları isə təhsil müəssisələrində müəllimlər formalaşdırır. Onlar həm elmin son nailiyyətlərinə yiyələnir. Bacarıq və vərdişlər formalaşdırmaqla zəruri fəaliyyət üsullarına yiyələndirirlər. Şəxsiyyət formalaşdırılması işinə verilən təzə tələblər mütləq müəllif fəaliyyətinə, müəllimin məzmununa, üsul və vərdişlərin təkmilləşdirilməsinə gətirib çıxarır. Bu isə müəllimləri yenidən öyrənməyə, yenilikləri mənimsəməyə, fəaliyyətini yeni tələblər arasında qurmağa məcbur edir. Müstəqillik əldə etdiyimiz indiki zamanda ölkənin iqtisadi quruluşu dəyişmiş, yeni iqtisadi və sosial münasibətlər meydana çıxmışdır. Bu əsasda da təlimdə yeni tələblər, innovasiyalar. Yeni formalar yaranmışdır. Bütün bunlar müəllim hazırlığı işinə yenidən yanaşmağı, müəllim hazırlığını yeni, bu günün tələblərinə uyğun qurmağı aktual bir problem kimi qarşıya qoymuşdur. Digər tərəfdən müəllimlik fəaliyyəti özü tarixən yaradıcı və mürəkkəb fəaliyyəti özü tarixən yaradıcı və mürəkkəb bir fəaliyyət bir fəaliyyət olmuşdur.

Təsadüfi deyildir pedoqoji fəaliyyət, pedoqoji qabiliyyətlər psixologiyada xüsusi qabiliyyət kimi, yaradıcı fəaliyyət kimi qeyd olunmuşdur. Çünki, bu sənət xüsusi qabiliyyətlər vasitəsilə müvəffəqiyyətlə həyata keçirilir. Tarixəndə pedoqoji fəaliyyət həmişə həm mürəkkəb, həm şərəfli, həm də çətin peşə kimi qiymətləndirilmişdir. Təsadüfi deyildir ki. Görkəmli çex pedoqoqu Y.A. Komenski müəllimi "şüa saçan günəş"ə bənzətmişdir. Müəllimlik fəaliyyətinin müvəffəqiyyətini təmin edən amillər içərisində onun ixtisasa yüksək səviyyədə yiyələnməsi, zəruri pedoqoji və metodiki bilik və bacarıqlara malik olması, öyrətdiyi-dərs dediyi şagirdlərin psixoloji inkişaf qanunauyğunluqlarını, fərdi-psixoloji xüsusiyyətlərin inkişaf mexanizminini bilməsi mühüm və əhəmiyyətli yer tutur.

Yiyələndiyi ixtisasın, yeni tədris edəcəyi fənnin nəzəri əsaslarına dərinlən yiyələnmək, onun bütün incəliklərini mənimsəmədən həmin fənni istənilən səviyyədə mənimsəmək mümkün deyil. Zəif elmi məlumatı, zəif bilikli müəllimin şagirdi də zəif olur.

Tədris etdiyi hər mövzunu səthi, əlindəki dərslik səviyyəsində gündəlik həmin mövzuları öyrənərək səthi şəkildə tədris edir. Həmdə müəllimə verilən əsas tələblərdən biridə ondan ibarətdir ki, o nəinki öz fənnini həmçinin, orta məktəbdə tədris edilən bütün fənnləri bilməlidir.

Bu müasir dövrdə daha böyük aktualıq kəsb edir. Çünki fəal təlim həm fənnədaxili, həm də fənnlərarası əlaqələr-inteqrasiyalar əsasında tədris edilir və bu onun mühüm mərhələsini təşkil edir. Şagird müəllif dövrlərdə, müəllif fənnlərdən əldə etdiyi fənnləri bir-birinə inteqrasiya edir. Bu zaman o. Təkcə bu fənnlərdən öyrəndiklərinə deyil, bütün bilik bazasına istinad edir, əsaslanır. Fənnlər arasında əlaqə yaratma hər zaman pedoqoji tələb kiki mövcud idi. Təcrübəli və savadlı müəllimlər həmişə ondan istifadə edirdilər. Ənənəvi təlimdə bu tələbə o qədər də ciddi yanaşılmır və müəllimlərin vicdanına buraxılırdı. Müasir interaktiv təlimdə isə bu müəllimdən ciddi şəkildə tələb olunur, çünki bu həmin təlimin mühüm və əsas komponentlərindən biridir. Bu isə orta məktəb müəllimindən nəinki öz ixtisasını həm də orta məktəbdə tədris olunan bütün fənnləri bilmiyi tələb edir, əks halda müəllim nə fənnlərarası inteqrasiya yarada bilər, nə də tədris etdiyi fənnin mənimsəmə səmərəliyini təmin edə bilər.

Pedoqoji və metodiki biliklərə malik olma müəllim üçün ixtisasını dərinlən bilmə qədər vacibdir. Pedoqoji prosesin qanunauyğunluqlarını, təlim- tərbiyyənin spesifik xüsusiyyətlərini bilməyən müəllim dərslərini kor-koranə tədris edir, təlim və tərbiyyənin daxili imkanlarından istifadə edə bilmir. Təsadüfi deyildir ki, müasir interaktiv təlimi pedoqogikiani bilən müəllimlər daha yüksək səviyyədə təşkil edir. Çünki fəal təlim özündə tamamilə yeni, göydən düşmə bir təlim işi deyildir. O, əslində problemlə təlimin yeni formasıdır. Problemlə təlimi isə hələ XX əsrin 30-cu illərin də Amerika pedoqoq-psixoloqu C. Bruner irəli sürmüşdür. Tezliklə bu nəzəriyyə bütün dünyaya yayılmışdır. O, cümlədən sovet pedoqogikasında, həmçinin Azərbaycan da da bu nəzəriyyə işlənmiş, qabaqcıl müəllimlər onu tətbiq etmişlər. Rus pedoqoqlarından M.M. Maxmudov, Z.V. Zankov, M.N. Şunina, T. A. Vlina və başqaları bu problemi ətraflı şəkildə təhlil etmiş, pedoqoji və psixoloji əsaslarını işləmişlər. Azərbaycan pedoqoqlarının yaradıcılığında da problemlə təlim kifayət qədər öz əksini tapmışdır.

Qeyd: Əlbəttə sovet dövründə milli respublikalarda fəaliyyət göstərən pedoqoq alimlərə o qədər də sərbəstlik verilmirdi, ancaq rusların irəli sürdüyü mövqelərdən çıxış edilə bilmərdi və onların ideaları müdafiə edilirdi.

Problemlə təliminə görə heç bir yeni material şagirdlərə hazır şəkildə verilməməlidir. O, şagirdlər qarşısında həll edilməsi vacib olan

problem şəklində qoyulmalıdır, şagirdlərin hamısı fəal sürətdə həmin problemin açılışına qoşulmalıdır. Bu zaman müəllim yeni "problem"ə aid şagirdlərə əvvəlki dərslərdən həmçinin məlum olan biliklərin evristik müsahibələrlə üzə çıxararaq yeni ilə elə əlaqələndirməlidir ki, yeni material şagirdin öz kəşfi kimi meydana çıxsın. Bu müasir fəal təlimin nəzəri əsasıdır. Problemlə təlimdə "problemlə stansiya" fəal təlimdə "fəndaxili və fənlərarası əlaqə" fəal təlimdə "inteqrasiya" (fəndaxili və fənlərarası inteqrasiya) ifadəsi ilə əvəz olunmuşdur və s. Göründüyü kimi hər biri əvvəlkinin spiralvarı, inkişaf etmiş, yeni elementlər kəsb etmiş müsbət təkrarıdır.

Müəllim peşəsinə verilən mühüm tələblərdən biridə müəllimin həmdə dərin psixoloji biliklərə malik olmasıdır. Əslində, müəllim yaxşı psixoloq olmalıdır əks halda o, işində yaxşı müvəffəqiyyət qazana bilməz. Bu müasir dövrün ən aktual tələbidir. Çünki istər uşaqların, istərsədə böyüklərin mürəkkəb və zəngin psixoloji imkanlara həmçinin mürəkkəb və gərgin psixoloji vəziyyətə malikdir.

Psixologiya insanların həyat və fəaliyyətinin bütün sahələrinə nüfuz etmişdir. Bu uşaq və yeniyetmələrin həm müxtəlif psixoloji təsirlərə məruz qalmasına səbəb olur. Müəllim o zaman bu təsirlərə qalib gələ bilər ki, o bu psixoloji xüsusiyyətlərini və onların təsirinin daxili mexanizmini bilsin. Şagirdləri psixologi cəhətdən təlimə yönləndirə, onlarda təlim motivlərini psixoloji cəhətdən düzgün istiqamətləndirə bilsin. Məlumdur ki, müasir texnologiya şagirdləri daha çox cəlb edir, onları daha çox maraqlandırır. Onlarda texniki aludəçilik yaradır. Bu müasir dövrün isas problemidir. Bu problem valideynlərlə yanaşı, müəllimdəndə ciddi psixoloji yanaşma, təlimə motivləşdirmə ustalığı tələb edir. Digər tərəfdən müəllim uşaqların psixoloji inkişaf xüsusiyyətlərini, idrak proseslərinin inkişafının daxili mexanizmini bilmədən işini səmərəli təşkil edə bilməz. Məlumdur ki, müasir fəal təlim idraki fəallıq üzərində qurulur. Ona görə belə bir ideya formalaşmışdır. Ənənəvi təlim hafizə yönlü, müasir fəal təlim isə təfəkkür yönlüdür! Bu ideya bir çox müəllim və metodistlərdə səhv mövqə yaratmışdır. Təlimdə ancaq təfəkkür inkişaf etdirilməlidir. Bütün təlim içi bu istiqamətdə yönləndirilməlidir. Şüurlu mənimsədilmiş biliklər təfəkkürdə möhkəm yer alır. Bu ideya sübut edir ki, həmin metodist və müəllimlər təlim psixologiyasını və psixi proseslərin mexanizmini bilmirlər. Əvvəla fəal təlim hafizəni inkar etmir, Hafizəsiz

təlim öyrənmə mümkün deyildir. Digər tərəfdən fəal təlim idraki fəallığın səviyyəsini yüksəldir, Şagirdlərdə malik olduqları bilik mənbəyindən operativ surətdə istifadə etməyi öyrədir, onlarda bu istiqamətdə bacarıq və vərdişlər formalaşdırır. Əgər biliklər mülahizələrdə möhkəmləndirilmərsə, hafizədə yoxdursa, onda təfəkkür düşünmək üçün, üzərində əməliyyatlar aparmaq üçün materialı hardan ala bilər.

Hafizə qavranılmış materialların yadda saxlanması, hifz edilməsi və yada salınmasından ibarət psixi prosesdir. Bunsuz idrak prosesləri mümkün deyildir. Bu səhv fikrin təbiiqi öz ziyanlı nəticələrini göstərməyə başlamışdır.

Məlumdur ki, təlimdə geri qalmalar və proqram materialını ötmək idrak prosesləri ilə bağlıdır. Bunların səbəblərini obyektiv şəkildə üzə çıxarmaq müəllimdən, əvvəl zəruri olmayan və tətbiq olunmayan bir sıra bilik və bacarıqlar tələb edir. Bunlar psixoloji diaqnozlaşdırma, diaqnoz qoymaya aid həm nəzəri məlumatlara yiyələnmə, hımdə onları tətbiq etmə bacarıqlarıdır. Psixoloji diaqnoz vasitəsi ilə həm şagird və yeniyetmələrin idraki inkişaf səviyyələri (nitq, hafizə, diqqət, qavrayış, duyğu, təfəkkür) həmdə şəxsi keyfiyyət və münasibətləri (davranışları, xarakterindəki qüsurları, özünə, ətrafdakilərə münasibətləri, ünsiyyətləri və s) üzə çıxarılır. Ali pedaqoji məktəblərdə təhsil psixoloji xidmət və korreksiya edici təhsil şöbələrində psixoloji diaqnostika ayrıca fənn kimi tədris edilir. Digər fakültələrdə isə bu fənn tədris edilmir, amma ümumi psixologiya, yaş və psixoloji psixologiya, psixologiyanın tədris metodikası və s kimi psixoloji fənlər tədris edilir. Bütün bunların yaranması heç olmazsa bütün fakültələrdə seçmə fənn kimi psixodiaqnostika fənninin tədris edilməsi məsləhətdir. Bu müasir dövrün aktual tələbidir, çünki kiçik yaşlarından başlayaraq insanın bütün fəaliyyətini onun psixoloji vəziyyəti, psixoloji inkişafı istiqamətləndirir. Doğrudur, məktəb psixoloqu məktəbdə yaranmış müəyyən problemlərin səbəblərini üzə çıxarmaq və onun aradan qaldırılması yollarını müəyyənləşdirərək psixodiaqnostikadan istifadə edir.

Amma təlim fəaliyyətini yüksəltmək, təlim-tərbiyə işini daha səmərəli şəkildə qurmaq üçün tək psixoloqun psixoloji xidmətləri kifayət etmir. Hər müəllim özü dərs dediyi şagirdlərin idraki inkişafından səmərəli istifadə etmək üçün ilk növbədə onun imkanlarını araşdırmalıdır. Təlim-fənnə münasibətlərini üzə çıxarmalı, bununla da gələcək fəaliyyətini praqnozlaşdırmalıdır. Psixodiaqnostik metodlarla

həm də təlim müvəffəqiyyəti, mənimsəmə səviyyəsi üzə çıxarılır. Bu psixodiyagnoz-tikanın test metodundan artıq məktəblərdə geniş şəkildə istifadə edilir. Onun psixoloji nəzəri əsaslarını bilən müəllim daha səmərəli və düşündürücü testlər tərtib edə bilər. Göründüyü kimi bəzi psixodiyagnostik metodlar artıq təhsilə daxil olmuşdur. Müəllimlər artıq istər-istəməz psixodiyagnostikani da ümumi, yaş və pedaqoloji psixologiya kimi öyrənmək məcburiyyətindədirlər.

Fəal təlim həm də şəxsiyyətyönümlü təlimdir. Yəni təlim prosesində hüquqi və demokratik dövlətin tələblərinə uyğun olaraq özünün və dövlətin hüquqlarını şüurlu surətdə dərk edərək qorumağı bacaran, cəmiyyəti inkişaf etdirərək ona yeni demokratik ünsürlər əlavə etməyi bacaran fəal şəxsiyyətlər formalaşdırma vəzifəsini qarşıya qoyur. Bu işə müəllimdən sosial-siyasi münasibətlərə malik olmağı və bu münasibətləri böyüyən nəsələ ötürməyin onların dünya görüşünə daxil etməyin şəxsi vəzifələrinə, əqidələrinə, adətlərinə çevirməyin səmərəli yol və vasitələrindən istifadə etməyi tələb edir. Şəxsiyyət keyfiyyətlərini səmərəli və yüksək səviyyədə aşılmasını işi şagirdlərin motivlərinin münasibətlərinin, müxtəlif məzmunlu meyllərinin üzə çıxarılmasını tələb edir. Ancaq belə vəziyyətdənəyi necə tərbiyə etməyi müəllim aydın şəkildə dərk edə bilər. Bu işə şəxsiyyətin psixoloji diaqnostikası vasitəsilə daha səmərəli şəkildə üzə çıxarıla bilər. Bu prosesdə müəllim psixometrik, psixosemantik, metodlardan istifadə edə bilər. Bu metodlar inkişaf etmiş dövlətlərdə, hətta ittifaqdan ayrılmış bir sıra keçmiş sovet respublikalarında müəllimlərin gündəlik istifadə etdiyi metodlara çevrilmişdir. Ümumiyyətlə, müasir dövrdə ənənələrdən başqa bir sıra digər sosial, inzibat, texniki, siyasi, ideoloji tələblər verilir. Bu müəllim fəaliyyətinin mürəkkəbliyi, çoxcəhətliliyi və məsuliyyətliyiindən irəli gələn tələblərdir. Çünki müəllim fəaliyyətində, ümumiyyətlə pedaqoji fəaliyyətdən ölkənin və dövlətin gələcəyi asılıdır.

ЭТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ НИЗАМИ.

Низами Гянджеви был одним из видных моралистов и политических мыслителей своей эпохи.

На всех его произведениях, начиная с ранней поэмы «Сокровишница тайн» и кончая эпопеей «Искендернаме», лежит отпечаток раздумья над различными вопросами человеческих отношений, в том числе над вопросами государственного устройства социальной и нравственной жизни.

Низами считал, что человек является самым совершенным и самым ценным из всех существ. Свои размышления по этому поводу Низами отразил, в частности, в поэме «Сокровишница тайн», посвятив этому разделу: «О превосходстве человека над живывшими».

По мнению поэта-мыслителя, человек своей разумностью превесходит всего живого и неживого. Человек, говорил Низами, по своей природе «и добр, и чист, и пробный камен, и золото, и ценитель золота». Поэтому человек должен гордиться своим высоким познанием.

Уважение человеческих достоинств, независимо от расовых признаков и вероисповедания, составляет одну из важнейших черт гуманизма Низами. Разумный и благородный человек, по мнению Низами завоевывает расположение к себе, у него бывает много друзей, тогда как низкий и пустой человек некогда не может иметь друзей, ибо такого никто не любит. «У благородного человека всегда есть помощник. Кто сам никто, у того нет никого».

К числу наиболее ценных добродетелей, которого Низами стремился воспитывать у своего современника, относятся скромность, сдержанность в речи, мудрость.

Согласно Низами, разумный человек не допускает сквернословия, говорит сдержанно и в его немногих словах больше смысла и мудрости, что является украшением человека. Несмотря на то, что Низами отдавал дань своей эпохе, нередко окрашивая

свою моральную проповедь в мистические тона, высказывал аскетический взгляд на чувственный мир, но тем не менее в ряде своих высказываний он говорил о необходимости разумного отношения к жизни, которая так коротка и которая дается человеку один раз. В поэмах «Хосров и Ширин» и «Искендернаме» Низами говорит о необходимости соблюдения умеренности в жизни. Недостаток и излещенства это две крайности, которые одинаково вредны для жизни.

У Низами имеется немало мыслей, которые свидетельствуют о том, что поэт-мыслитель признавал свободу воли, стремление человека к счастью. Согласно Низами человек всегда, особенно в трудные минуты, должен проявлять твердость воли, выдержанность, никогда не должен терять самообладания.

Низами говорит, что назначение человека – это действовать и трудиться на благо народа. Ибо только полезном труде человек находит моральное удовлетворение.

В труде совершенствуются и развиваются природные задатки и способности человека. Трудиться, искать, созидать – вот, что требуется от человека. Низами говорил о себе:

*He спал я ни единой ночи на ложе покойно,
Если не открыл в эту ночь врат знания.*

«Нельзя сидеть в ожидании покоя, потому что счастье при такой жизни не дается». Согласно Низами, труд человека побеждает все.

Əfəndiyeva G.A.Məmmədova G.A
*ADPU-nun ümumi psixologiya
Kafedrasinin baş müəllimləri*

Yeniyyət mələrin sosial-psixoloji problemləri.

Muasir psixologiyada yeniyyət mələk yaşı dövrü şəxsiyyətin biososial-psixoloji varlıq kimi formalaşması, özündə yetkin şəxsiyyətin əsas xüsusiyyətlərini əks etdirən inkişaf mərhələsi kimi qəbul olunur. Yeniyyət mələk yaşı köklü anatomic-fizioloji dəyişiklərlə əlamətdardır. Yeniyyət mələk yaşı dövrünün müəyyən çətinlikləri olsada da bu yaş dövründə önəmli həyatı hadisələr baş verir. Bundan başqa

yeniyyət mələk yaşı dəyişikliklər yaşdır. Uşaq yeniyyət mələyə çevrildə ciddi fiziki, cinsi, koqnitiv və emosional transformasiyaları yaşayır. Bu yaş dövründə emosionallıq, fəallıq, oyanıqlıq daha çox üstünlük təşkil edir. Yeniyyət mələlər çox həssasdılar, onlar müstəqil olmağa çalışırlar, özlərində qətiyyətlik cəsarətlik və möhkəmlilik kimi xüsusiyyətləri biruzə verməyə çalışırlar. Bəzən yeniyyət mələlər arasında yaşla bağlı olaraq hipertaniya, ürək çatışmazlığı, o cümlədən assosial davranış tərzii çətin tərbiyə olunmaq əlamətləri meydana gətirir. Yeniyyət mələkdə baş verən fizioloji dəyişmələr nitq, tənəffüs aparatından da yan keçmir. Səsdə, hərəkət sistemində, empatiya və refleksiyada yeni ton, qüvvə, emosional-iradi elementlər müşahidə olunur. Onların rəftar və münasibətlərində əsəbilik, hövsələsizlik, səbirsizlik, emosional təzahürləri diqqəti cəlb edir. Bütün bunlar yeniyyət mələk dövrünün psixoloji problemlərinin həllinə özünəməxsus tərzde yanaşma tələb edir. Bu yaş dövründə yeniyyət mələni aşağıdakı problemlər bilavasitə narahat edir:

1. Yeniyyət mələ bilmək istəyir ki, onun zahiri görkəmi necə dəyişir, o, başqalarının ilk növbədə qızının və oğlanların gözündə necə görünür.

2. O, öz cinsi tələbatlarını və reksiyalarını necə dərk edir.

3. Psixoloji baxımdan yeniyyət mələdə özü haqqında təsəvvürlər formalaşır.

Yeniyyət mələnin cinsi yetişmə prosesində həyat şəraitinin, xüsusilə onun sosial inkişaf şəraitinin rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Yeniyyət mələk dövründə cinsi enerjinin, cinsi yetişkənliyin 2 mərhələsi üçün səciyyəvi olan artımı onun eyni cinsli insanlara: sinif yoldaşlarına, münasibətində dəyişmələr əmələ gətirir. Z. Freyde görə, yeniyyət mələk dövründə cinsi həvəsi əmələ gətirən enerji onun özü və başqaları üçün daha sərfəli, əhəmiyyətli sahəyə yönəlməlidir. Yeniyyət mələ öyrənməli, zəhmət çəkməli, yaradıcı fəaliyyətlə məşğul olmalıdır. Cinsi yetişkənliyin güclü enerji ayrılımları ilə müşayiət olunan yeniyyət mələk dövründə davranışın bu və digər qaydada boğulması fəaliyyətin məhdudlaşmasına, özünü cəzalandırmaya səbəb olur. Bu isə bir çox hallarda xoşağəlməz nəticələr verir. Muasir araşdırmalara görə, uşaqlar cinsi həyat haqqında informasiyaları, ilk növbədə ailə həyatının hər bir məqamında kəsb edirlər. Ata ilə ananın qarşılıqlı münasibətlərində nə qədər informasiya var. Cinsi həyat haqqında söhbətlər isə informasiyaların alfasını da omeqasını da təşkil edir. Azərbaycan ailəsində oğlan

və qızların cinsi tərbiyəsinin köklü mənəvi qaynaqları var. Azərbaycan ailəsi özünün dolğun və qüdrətli mənəvi həyatı ilə həmişə əlamətdar olmuşdur. Ə.Əlizadə yeniyetmələrin qarşılıqlı münasibətlərindən bəhs edərkən ona təsir göstərən amillər içərisində cinsi fərqlər problemini xüsusi olaraq qeyd edir. O, əsas diqqəti də onların qarşılıqlı münasibətlərində əmələ gələn fərqlərə yönəldərək göstərir ki, ideal kişi və qadın barədə təsəvvür yeniyetmə oğlan və qızların mənəviyyətinin, davranışının tənzimləyicisi olmaqla əks cinsə olan münasibətini təyin edir. Yeniyetmələrdə fiziki və cinsi dəyişmələrlə birlikdə, zehni bacarıqlarında da dəyişikliklər baş verir. Əqli inkişaf yeniyetmələrin yalnız özlərinin, ailələrinin, yoldaşlarının və müəllimlərinin deyil, dünyagörüşləri üzərində də uzun müddət təsirli olur. Yeniyetmələrin düşünmə prosesi dəyişir. Onlar daha çox gələcək haqqında fikirləşir və mücərrəd düşüncələrin təsiri altına düşürlər. Mücərrəd fəaliyyət dövründə olan bir uşaq əsl problemlərini həll etmək məcburiyyətində olduğu halda mücərrəd fəaliyyət düşüncəsinə sahib olan yeniyetmə, ətrafını bir keçmişə, ya da gələcəyə bağlayan ehtimal daxilində olan problemlərlə məşğul olur. Yeniyetmə hadisə baş vermədən nəticələrini təxmin etmək bacarığını inkişaf etdirir. Zehində bir çox alternativləri gözdən keçirib analiz etmə bacarığına sahib olan yeniyetmə məntiqi nəticələr əldə edə bilir və istər mücərrəd, istər konkret ölçüdə olsun, mürəkkəb problemləri sistemli şəkildə həll edə bilir. Bu yaş dövründə yeniyetmədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə maraq yarandıqda özünüqiymətləndirmə təlabatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmə meyli əmələ gəlir. Nəticədə yeniyetmə özü üçün öz mənanı kəşf edir. Mənlik şüurunun formalaşması isə yeniyetmənin bütün psixi həyatına, ətrafdakılara münasibətinə öz təsirini göstərir. Yeniyetmənin mənlik şüurunun formalaşması onun öz davranışını, mənəviyyətini və müsbət keyfiyyətlərini, xarakter və qabiliyyətlərini dərk etməsi ilə başlayır. İlk növbədə mənlik şüurunun əsasını başqa adamların müllahizələri təşkil edir. Yaş artdıqca yeniyetmə özünün şəxsiyyətini müstəqil təhlil etməyə və qiymətləndirməyə başlayır. Yeniyetmələrin öz şəxsiyyətinə marağı özünüdərk etmənin səviyyəsinə uyğun gəlir. Bu yaş mərhələsində onlarda öz şəxsiyyətinə bir sıra emosional keyfiyyətlərinə münasibət daha diferensial və daha adekvat olur. Empatik zənginlik yeniyetmələrin təxəyyülünün, yaradıcılıq maraqlarının məzmun zənginliyini də şərtləndirir. Ə.Əlizadə onlarda

təxəyyülün inkişafından bəhs edərkən yalnız hiss və emosiyaların deyil, intellektual imkanlarının da yeni keyfiyyətlə təzahür etməsini göstərir. Aydın olur ki, təfəkkür, təxəyyül və fantaziyanın sıx əlaqəsi yeniyetmənin şəxsiyyətinin strukturunda tamamilə yeni keyfiyyət yaradır. Yeniyetmələrin üzləşdiyi mənfi təsirlər fəaliyyətdə və ünsiyyətdə özünü biruzə verir. Onun ən dəqiq ifadə forması hiss və emosiyalardır, çünki bu proseslər ictimai mənşəyə malik olub psixologiya elminə artıq məlum olan incə hərəkətlərlə tənzimlənir.

H.C.Gözəlova

Yaş və pedaqoji psixologiya

Kafedrası müəllimi

NATAMAM VƏ TAM AİLƏLƏRDƏ TƏRBIYƏ OLUNMUŞ UŞAQLARIN PSIXOLOJİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.

Ailənin əsas məğzi – ailə üzvlərinin ictimai, qrup və fərdi tələbatlarının ödənilməsinə nail olmaqdır. Cəmiyyətin kiçik sosial qrupu olan ailə bir çox vacib funksiyaları yerinə yetirir. Ailənin yerinə yetirdiyi funksiyalar sırasında repro-duktiv, ekonomik, tərbiyələndirici, kommunikativ istirahət vaxtının birgə keçirilməsi və s. funksiyalar daxildir. Bu funksiyalar arasında əlaqə çox güclüdür. Ailədə həm böyüklər, həm də kiçiklər tərbiyə olunur. Xüsusən də ailənin təsiri yetişməkdə olan ailə üzvlərinə xüsusi olur. Ona görə də ailənin tərbiyələndirici funksiyasını iki aspektdə bölmək olar. Birinci aspekt uşaq şəxsiyyətinin normal formalaşmasını, maraq və qabiliyyətlərinin inkişafını, yaşlı nəsillərdən (ana, ata, baba, nənə və s.) sosial təcrübənin verilməsi, onlarda dünyagörüşünün formalaşması, əməyə xüsusi münasibətin yaradılması, kollektiv hissənin onlara aşılması və s. təmin etməkdən ibarətdir. İkinci aspekt isə hər bir ailə üzvünə təsir edən sistemlik tərbiyələndirmə üsuludur. Burada bir ailə üzvü digər ailə üzvünə təsir edərək onu tərbiyələndirir. Hər bir uşağın həyatında ailə mühüm rol oynayır. Ailənin bir üzvü olaraq uşaq valideynləri ilə münasibətə girir, onlar da öz növbəsində uşağa müxtəlif cür (həm pozitiv, həm də neqativ) təsir edə bilər. Bu iki halın da nəticəsində uşaq ya həyatsevər, ünsiyyətçi, xoşbəxt və

ya əksinə narahat, kobud, ikiüzlü, yalançı və s. kimi böyüyə bilir. Valideyn münasibətləri uşağa olan müxtəlif hisslər, davranış stereotipləri, uşağı başa düşmə və anlama münasibət-lərinin cəmidir. Uşaqla pozitiv münasibətlərin yaradılması üçün valideynlər uşağın tərbiyəsi və onunla yaxşı münasibətlərin yaradılması ilə bağlı nüəyyən informa-siyaya, biliyə malik olamlıdırlar. Beləliklə, ailə tərbiyəsi məqsədyönlü, konkret məqsədli bir proses olmalıdır. Ailənin quruluşundan (natamam və tam) asılı olmayaraq ailə tərbiyəsinin əsasını uşaqlarda şəxsiyyət və əxlaqi dəyərlərin inkişafı durmalıdır. Düzdür, natamam ailələrdə bu məqsədə çatmaq müəyyən qədər çətin olacaq. Bununla belə bu ailələrdən olan uşaqların cəmiyyətdə sağlam bir şəxsiyyət kimi yetişməsinə təmin etmək çox zəruridir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, get – gedə natamam ailələrin sayı çoxalmaqdadır. Ona görə də natamam ailədə böyüyən uşağın tam ailədə böyüyən uşaqlardan mümkün qədər az fərqlənməsi üçün bu cür ailələrdə uşağın tərbiyəsinə öz üzərinə götürən şəxslər əlindən gələni etməlidirlər.

Qeyd etdiyimiz kimi ailə uşaq üçün çox əhəmiyyətli rol oynayan bir strukturdur. Ailənin ətraflı analizini məşhur psixiater E.A.Liçko belə vermişdir:

1. Struktur tərkibi: Tam ailə (həm ana, həm də ata var); Natamam ailə (ya ata, ya da anadan ibarət ailə); Deformasiya olunmuş ailə (ögey ana və ya atanın olması);
2. Funksional xüsusiyyətləri: Ailədə tam harmoniya şəraiti və ya əksinə dishormoniya.

Ailədə dishormoniya müxtəlif cür ola bilər. Dishormoniyanın yaranmasına aşağıdakı səbəbləri misal gətirmək olar:

- Ailədə ata və ana arasında portnyorluq yoxdur (valideynlərdən biri dominant, digəri isə ondan asılı olan); - Destruktiv ailə (ailə üzvləri arasında demək olar ki, münasibət yoxdur, həyatı çətinliklərin həll edilməsində bir – birinə dayaq və ailə üzvləri arasında emosional bağlantı yoxdur).
- Dağılan ailə ailədə dominant mövqedə dayanan digər ailə üzvlərinin bir növ istismar etməsi, münasibətlərin dağılması,

ailədə mənfi psixoloji iqlimin olması və sonda boşanma ilə nəticələnmə ehtimalı.

Əslində ailə çox mürəkkəb struktura malik, müxtəlif qarşılıqlı münasibətlər – valideyn – övladlar, övladlar – valideyn, valideyn və onların valideynləri, böyük və kiçik uşaqlar arasında və s. münasibətlərdən təşkil olunur.

Hələ Platon demişdir ki, dünyadakı bütün şər qüvvələr və insanların eqoizmi vaxtilə ailədə uşaqların tərbiyəsində yol verilən qüsurlardır. Ailədə övlada qarşı hədsiz sevgi olanda bu uşaqlarda eqoizm, şöhrətpərəstlik və s. kimi müsbət olmayan keyfiyyətlərin əmələ gəlməsinə səbəb olur. Əksinə olduqda isə uşaqlarda patoloji inamsızlıq, həyəcanlılıq, natamamlıq hissi yarana bilər.

Şəxsiyyətin hormonal inkişafını ailə və onunla birgə gedən ictimai tərbiyəsiz təsəvvür etmək olmaz. İndiki zamanda psixoloq və tibb işçiləri qeyd edirlər ki, uşaqların həтта bir neçə ay sevgidən məhrum edilməsi, onların bütün sonrakı həyatında iz qoyacaq fəsadlar yarada bilər. Şəxsiyyətdə əxlaqi və emosional sahənin yaradılması məhz elə ailə tərbiyəsinin əsasını təşkil edir. Sevgisiz böyüyən uşaq hər iki valideynləri olduğu təqdirdə də yetim sayılır. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, valideynlər arasındakı münasibətlər də uşağın inkişafına öz təsirini göstərir. Pedaqoji elmlər doktoru V.İ.Koçetkovun fikrincə valideynlər arasında olan sevgi uşağın tərbiyəsinə təsir edən ən əsas faktor ola bilər. Ana ilə ata bir – birini sevdikdə onların sevgisinin uşaqlarda bir növ özünə pay götürür.

Son dövrlər boşanmaların sayı getdikcə artdığı müşahidə edilir. Natamam və tam ailələrdə tərbiyə olunmuş uşaqların şəxsiyyətinin mübahisəli təhlili: Ana uşaq ailənin effektiv mənzərəsidir. Uşağın xarici aləmə münasibəti ana vasitəsi ilə reallaşır. Bu münasibətlər sisteminə tədricən ata, bacı, qardaş və başqaları daxil olur. Uşaq yaşa dolduqca onun həyatında və psixi vəziyyətində atanın rolu daha da artır. Onun münasibətlər sistemi şaxələnir və daha da mürəkkəbləşir. Uşaq tədricən ailə münasibətləri normalarına yiyələnir. Onun şəxsiyyət kimi formalaşmasının əsası məhz ailədən başlayır, daha sonra sosial mühitdə davam edir.

Ailə uşağın şəxsiyyətinin inkişafında əvəzedilməz rol oynayır. Həyatının ilk günlərindən o, sosial varlıq kimi inkişaf etməyə başlayır. Valideynlər uşaq üçün avtomatik olaraq birinci dərəcəli fiqura çevrilirlər. Valideynləri ilə münasibətdə uşaqlar davranış verdişlərini, şəxsiyyətlərarası münasibətləri və s. mənimsəməyə başlayır. Valideynlər arasındakı münasibətlər – ailədə şəxsiyyətlərarası münasibət-lərin ən əsas aspektidir.

Ailə hər dövrlərdə cəmiyyətin maraq dairəsində yerləşib. Xüsusən də cəmiyyət-də natamam ailələr diqqət mərkəzində olur. Natamam ailə müasir sosial – demokratik ailə tipidir. Eləcə də natamam ailə - natamam münasibətlər, bundan başqa dövrlərdən biri formalaşan ana – ata – övlad münasibətlər sistemi dağılmış kiçik qrupdur. Natamam ailələrin artmasının bir çox səbəbləri var: Bunlardan ən əsası ailə həyatında həyat yoldaşları arasında yaşanan qeyri – normal münasibətlər sferasından asılıdır.

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, valideynlərlə uşaqlar arasındakı münasibətlər nə qədər əlverişli olsa, onların uşaq və yetişmələrinin şəxsiyyətinin formalaşma-sına təsiri bir o qədər möhkəm və səmərəli olar.

Bizə məlumdur ki, mənfi emosional halların tez – tez yaşanması uşaqlıqla bağlı olan bir hadisədir. Ailə konfliktləri, sevgi çatışmamazlığı, valideynlərdən birinin vəfatı və s. kimi faktorlar güclü psixotraumatik təsirlər yarada bilər. Tibb işçilərinin dediklərinə görə nevroz xəstəliyinə tutulan əksər uşaqlar, uşaqlıq-da valideynlərdən birinin itirməsi ilə rastlaşır. Boşanmaların nəticəsi – natamam ailələrin sayının artması və tənha insanların yaranmasına gətirib çıxarır. Psixi pozuntulara gətirib çıxara bilər.

Tam ailələrdə böyüyən uşaqlar natamam ailələrdə böyüyən uşaqlardan bir çox xüsusiyyətlərinə görə fərqlənir. Onların içərisində emosional sahəni xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır. Çünki normal ailədə böyüyüb, boya – başa çatan uşaqlar daha mülayim xasiyyətli, həyatsevər, xoşbəxt və s. olurlar. Onlarda ətraf mühitə, onun insanlara sevgi hissi olunur. Natamam ailələrdə olan uşaqların isə emosional sferasında ciddi deformasiyalar hiss olunur. Onlar utancaq, özünəgüvənməyən, həyəcan və s. kimi keyfiyyətlərlə böyüürlər, bu da onların gələcək həyatında

normal, tam formalaşmış şəxsiyyət olması üçün maneələrə gətirib çıxara bilər.

Lakin bununla belə bir faktı da qeyd etməliyik ki, tam ailənin olması hələ uşağın psixotraumatsız, normal inkişaf edəcəyinə dəlalət etmir. Çünki çox vaxt tam taleyi üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğunu ailələrdə valideyn – valideyn, valideyn – övlad münasibətlərində ciddi səhvlərə yol verildiyi üçün bu uşağın emosional sahəsində problemlərin yaşanmasına gətirib çıxara bilər. Düzgün tərbiyə sisteminin qurulmaması da gələcək-də bir çox çətinliklər yarada bilər.

Natamam və tam ailələrdə tərbiyə olunmuş uşaqların şəxsiyyətinin öyrənil-məsi üçün biz "Mənim ailəm" metodikasından istifadə etmişik. Bu metodikanın mahiyyəti ailə - daxili münasibətləri müəyyən etməkdir. Biz bu metodikanı tədqiqat işimizdə ona görə apardıq ki, ailə uşaq şəxsiyyətinin formalaş-masında mühüm rol oynadığına görə, konkret ailədə ailədaxili münasibətləri müəyyən etmək lazım gəlir. Bu cəhətdən bu metodikanın üstündə dayandıq. Tədqiqatın aparılması üçün 8 – 12 yaşlı 21 uşaq seçmişdik. Bu uşaqlardan 10-u natamam ailədə, 12-i isə tam ailələrdə tərbiyə olunmuşdur. Onlarla aparılan metodika individual xarakter daşıyırdı. Uşaqlara ağ vərəq və rəngli karandaşlar təqdim olunur və onlara aşağıdakı təlimat-lardan biri verilir:

Təlimat 1. "Öz ailənin şəklini çək". Bu zaman uşaqlara ailənin nə olduğu haqqında məlumat vermək lazım deyil. Əgər şəkli çəkərkən müəyyən suallar verərlərsə, sadəcə təlimatı bir daha təkrarlamaq lazımdır. Individual şəkil çəkmə zamanı vaxt adətən 30 dəqiqə ilə məhdudlaşır. Qrup şəklində metodika keçirildikdə 15 – 30 dəqiqə müddətində olur.

Heydərova Simnara

*Yaş və pedaqoji psixologiya kafedrasının
müəllimi p.ü.f. doktoru*

Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlərimiz

Azərbaycan xalqının əbədi-bədii irsi zəngin bir tarixə malikdir. Azərbaycan xalqının özünəməxsus milli-mənəvi dəyər-

ləri əsrlərdən bəri sınaqlardan çıxaraq zəmanəmizə qədər gəlib çıxmış əzəmətli dəyərlər sistemidir. Bu milli mənəvi dəyərlər xalqımızın etnik milli hisslərini, xarakterini, düşüncə tərzini, xasiyyətini, insanlarla qarşılıqlı münasibətlərini özündə ehtiva edir.

Azərbaycan milli mənəvi dəyərlərinin psixoloji tədqiq və təbliğində milli ideologiya, Azərbaycançılıq ideyası, milli özünüdərk fenomenləri vəhdət təşkil edir. Hər hansı bir xalq, o cümlədən Azərbaycan xalqı böyük sürətlə yayılan qloballaşma şəraitində yaşamaq və öz qüdrətini saxlamaq üçün milli qürur və ləyaqətini, milli mənliliyini, adət-ənənələrini, Azərbaycançılıq ənənələrini mühafizə etməlidir. Öz milli mənliliyini qorumayan, öz soykökündən ayrılan hər bir xalq kölədir və gec-tez məhvə məhkumdur.

Azərbaycan xalqına xas olan milli-mənəvi dəyərlər illərin tarix süzgecindən keçərək bu günə gəlib çıxmışdır. Yaşlı nəsil, babalarımız, analarımız eşitdiklərini, gördüklərini, gənc nəsle öyrətməyə çalışmışlar. Bu nəsihətlər tədricən xalq hikmətlərinə, təlim-tərbiyə, mənəviyyat, əxlaq, psixologiya haqqında fikirlərə çevrilmişdir. İnsan təcrübəsi davranış nümunələrinin sonsuz təkrarlarından elə normaları, qaynaqları, qadağaları, öyüd-nəsihətləri toplayırdı ki, bunlar gənc nəslin təlim tərbiyəsində ümumbəşəri psixoloji keyfiyyətlərin qorunub-saxlanmasına və inkişaf etdirilməsinə xidmət edirdi. Bu gün gənc nəsil əsrlərin sınağından çıxmış həmin fikirlərin, təcrübənin zəminində tərbiyə olunurlar.

Heydər Əliyev bütün fəaliyyəti ərzində bu Azərbaycançılıq ideyasının təbliğçisi və icraçısı olmuşdur. Onun "Biz gərək milli mənliliyimizi həmişə yüksək saxlayaq. Mənim üçün hər şeydən üstün mənim milli mənliliyimdir. Milli mənliliyim məni həmişə bütün çətin vəziyyətlərdən çıxarıb. Milli mənliliyimə görə istədiyim yolla gedə bilmişəm, istədiyimə nail ola bilmişəm və xalqıma xidmət edə bilmişəm. Ona görə milli mənliliyimizi gərək itirməyək." deməsi dediklərimizə bariz nümunədir.

Gənc nəslin milli ruhda, əsl vətəndaş kimi formalaşdırılmasına cəmiyyətə inteqrasiya olunması işində bu milli-mənəvi dəyərlərimizdən daha geniş istifadə etməliyik. Bunu bizdən zaman, itirilmiş torpaqlarımızın qaytarılması inamı, erməni faşistləri

tərəfindən qətlə yetirilmiş şəhidlərimizin ruhu tələb edir.

Azərbaycanın milli təfəkkür qaynaqlarında xalqımızın qan yaddaşına, əxlaqına, insani keyfiyyətlərinə aid xeyli materiallar var ki, onlardan bu gün də gənc nəslin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında bəhrələnməliyik.

Müstəqil Azərbaycanın memarı və qurucusu ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bütün həyat fəaliyyətində bu milli ideologiyanın təbliğatçısı və praktiki olaraq tədqiqinə çalışmış və bir sıra işlər görmüşdür. Ulu öndərimiz qeyd edirdi ki, hər xalqın öz adət-ənənəsi var, milli-mənəvi dəyərlərimizi yaradıbdır və bunlar indi də bizim xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir. Əgər insanın mənsub olduğu millətin milli-mənəvi dəyərlərini anlama bilmirsə, yaxud onları qəsdən təhrif edirsə onda təbiidir ki, bu bizi narahat etməlidir. (Heydər Əliyev. İctimai-siyasi, sosial iqtisadi qəzəti. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin işlər idarəsi və qəzetinin redaksiya heyəti. 14 avqust 2001 ci il.)

Ulu öndərimiz Heydər Əliyevin bu proqram xarakterli bəyanatı bütün elm sahiblərinin, o cümlədən psixoloqları bu sahəyə ciddi diqqət yetirməyə çağırır.

Müstəqil Azərbaycan Respublikasının gənc nəsli bu milli ideologiya əsasında tərbiyə almalı, əsl Azərbaycanlı vətəndaş kimi yetişməlidir.

Ulu öndərimizin fikrincə "Biz də indi dünyanın mütərəqqi mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək xalqımızın mədəni səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək gənc nəsli daha da sağlam əhval-ruhiyyədə tərbiyə etməliyik" (Heydər Əliyev). Bəli, gənc nəsil milli-təfəkkür qaynaqlarına əsaslanaraq inkişaf edib formalaşmalıdır.

Heydər Əliyevin Azərbaycana, onun ictimai-siyasi, elmi-intellektual, sosial-iqtisadi inkişafına, milli-mədəni intibahına həsr olunan fenomenal fəaliyyətində dilimizin, mədəniyyətimizin, azərbaycançılığın, milli qürur və ləyaqətimizin qorunub saxlanması siyasəti həmişə həlledici mövqe, aparıcı yer tutmuşdur. Heydər Əliyevin həmişə gənclərimizin milli mənəvi dəyərlərimiz əsasında tərbiyə olunmasını təkidlə tələb edirdi. Onun çoxsaylı əsərlərində, proqram xarakterli çıxışlarında irəli sürdüyü fikirlər ilk

növbədə ziyalıların elm və mədəniyyət xadimlərinin, pedaqoq və psixoloqların qarşısına böyük məsuliyyət qoyur.

Milli kökdən ayrılmaq, kökü olmayan ağaca bənzər ki, bu ağac tez bir zamanda quruyar. Bəzən belə milli-mənəvi dəyərlərə laqeyd olanlar da tapılır. Təlim-tərbiyədə şəxsiyyətin formalaşması prosesində milli - mənəvi dəyərləri köhnəlmiş hesab edənlər də olur. Belələrinə yenə də xalqımızın həmişəyaşar lideri Heydər Əliyev tutarlı cavab vermişdir: "Azərbaycanın milli mentalitetinə qarşı yönəldilmiş hərəkətlərin hamısının qarşısı alınmalıdır..."

"Azərbaycan vətəndaşlarına müraciət edirəm ki, hər bir insan vətəndaşlıq borcunu ən yüksək borc hesab etsin, hər bir insan özü – öz mənəviyyatını qorusun" (Heydər Əliyev).

Siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində sosial ədalət prinsipinə sadıq olan Heydər Əliyev bu prinsipin reallaşması yollarını göstərmiş, onun realizə olunmasının obyektiv və subyektiv amillərinə xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu baxımdan elm, mədəniyyət və incəsənət məsələləri Heydər Əliyev siyasətində xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda sosial ədalət prinsiplərinin və mənəvi tərbiyə məsələlərinin aliliyinin təmin olunmasına çalışan Heydər Əliyev birinci növbədə cəmiyyətin tərəqqisinin vacibliyini vurğulayır, ictimai elmlərin, mədəniyyət və incəsənətin imkanlarından səmərəli istifadə olunmasının zəruriliyini təsdiqləyirdi. Milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına səbəbnəticə prinsipindən yanaşan ümummilli lideri Heydər Əliyev cəmiyyət üzvləri arasında əxlaqi dəyərlərin formalaşması və inkişaf etməsi ilə bağlı zərurətin yaranmasını obyektiv reallıq kimi qəbul edirdi. Deməli, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına əsas faktor kimi real həyat və həyatdan irəli gələn tələblər kimi baxmaq lazımdır. Burada ulu öndərimiz Heydər Əliyevin gərgin fəaliyyəti xüsusilə təqdirəlayiqdir. Bu baxımdan milli-mənəvi dəyərlərin qorunması, inkişafı və təkmilləşdirilməsi onunla bağlı digər məsələlər mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Pedaqoji təcrübələrin tələbələrin müəllim peşəsinə hazırlığı prosesinə psixoloji təsiri

Ali pedaqoji təsil müəssisələrində təsil alan və gələcəkdə müəllim fəaliyyəti ilə məşğul olacaq tələbələrin gələcək peşəyə hazırlığı Azərbaycan Respublikası təhsil nazirliyi və eləcə də bir çox digər dövlət qurumlarını düşündürən məsələlərdəndir. Çünki, təhsilin səviyyəsi, onun keyfiyyəti bir başa olaraq gələcək mütəxəssislərin peşə fəaliyyəti dövründə özünü biruzə verəcəkdir. Təhsilə verilən nəzəri - pedaqoji tələblər qədər psixoloji tələblər də nəzərdən qaçmamalıdır. Təlim prosesinin psixoloji nüanslar nəzərə alınmadan aparılması gələcək müəllimlərin peşə hazırlığında ciddi maneələr yarada bilər. Tələbələrin müəllim peşəsinə hazırlığına bir çox amillər təsir göstərir. Gələcək müəllimlərin (tələbələrin) pedaqoji fəaliyyət yönümündə inkişafına, onlarda motivlərin formalaşmasına təsir göstərən amillər sırasında aşağıdakı psixopedaqoji amilləri göstərə bilərik: a) dərslərin (mühazirə, seminar, laborator) keyfiyyəti b) yoldaşları və müəllimlərlə ünsiyyət c) pedaqoji təcrübələr d) diplom işinin hazırlanma prosesi e) peşə gözləntilərinin formalaşması q) peşənin əhəmiyyəti, prestiji g) şəxsi – psixoloji keyfiyyətlər və s. Təcrübələr göstərir ki, hətta bu və ya digər peşə yuxarıda sadalanan bəndlərə əsaslanmadan seçilmiş olsa belə, tək cə təhsil prosesi sonradan peşəyə münasibəti müsbət isitiqamətə doğru dəyişə bilər. Təhsilin psixopedaqoji mahiyyəti ondan ibarətdir ki, şagird və tələbələrin əldə etdiyi uğur və nailiyyətlər müəllimin bilik, bacarıq və vərdislərinin nəticəsi kimi dəyərləndirilir. Zaman keçdikdə, psixopedaqoji tələblər dəyişdikcə müəllimə, onun hazırlığına, bilik, bacarıq və vərdislərinə verilən tələblər də dəyişilir. Gələcək müəllimin pedaqoji fəaliyyət üçün pedaqoji qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsi mərhələsi məhz pedaqoji təcrübələr dövrünə təsadüf edir. (4, səh.81)

Tələbələrin gələcək müəllim peşəsinə professional hazırlığında pedaqoji təcrübələr müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Məhz pedaqoji təcrübə, gələcək müəllimlərin nəzəri və praktik hazırlığı arasında körpü rolu oynayır. Pedaqoji təcrübə zamanı tələbələr özünütəlim və özünütərbiyə ilə məşğul olaraq peşə sahəsində özlərini inkişaf etdirirlər. Aldıqları bilikləri, bacarığa, nəzəriyyəni isə tədricən təcrübəyə çevirməyi öyrənirlər. Pedaqoji təcrübə imkan verir ki, tələbə özünü, öz imkanlarını pedaqoji fəaliyyətdə reallaşdırsın. Eyni zamanda təcrübə zamanı tələbə təbii pedaqoji şəraitə daxil olaraq, pedaqoji kollektivlə pedaqoji ünsiyyət formaları ilə tanış olur. (1, səh. 4)

Uşnskinin təbiri ilə desək, dərslər deməyi hansısa kitabdan öyrənib həyata keçirmək olar, lakin bu metodu vərdişə çevirmək yalnız və yalnız şəxsi təcrübə yolu ilə baş verə bilər. Müvəqqəti hesab olunan təcrübə dövründə tələbə seçdiyi peşə barəsində bir daha düşünmək imkanına malik olur. Özünün, təcrübə rəhbərlərinin və tələbə yoldaşlarının ona verdiyi qiymətə əsasən peşəyə nə dərəcədə yararlılığını bir daha gözdən keçirmək imkanına malik olur. Pedaqoji təcrübənin gələcək müəllimlər üçün ən böyük əhəmiyyəti tələbələrin bu peşəyə psixoloji cəhətdən necə hazır olduqlarını yoxlama şansı da vermiş olur. Əgər gələcək müəllim namizədi hələdə öz şəxsi keyfiyyətlərinə bələd deyilsə, bir sözlə özünü tam dərk etməyibsə təcrübə ona bu yolda yaxından yardım etmiş olur.

Pedaqoji təcrübə tələbənin pedaqoji fəaliyyətlə ilkin əyani tanışlıq xarakteri daşıyan, tədris müəssisəsinə və təlim fəaliyyətinə adaptasiya olunmasına xidmət edən, müəllim peşəsinin spesifik xüsusiyyətlərini anlamaqda yardımçı olan, gələcək müəllimin kommunikativ mədəniyyətini, təşkilatçılıq qabiliyyətini, pedaqoji taktika və strategiyalarını formalaşdıran məqsədyönlü fəaliyyətdir.

Yüksək ixtisaslı, milli-bəşəri, mənəvi-əxlaqi dəyərlərə, keyfiyyətlərə sahib vətəndaşların hazırlanıb həyatda səmərəli fəaliyyət göstərmələri bir sıra məsələlərin həllini tələb edir. Deməli, təhsilin bütün pillələrində təlim və tərbiyə prosesinin səmərəliliyi pedaqoji kadrlarının elmi səviyyəsindən, ustalığından, pedaqoji etikaya bələdliyindən, ən əsası, pedaqoji sahədə iş

praktiki hazırlığından asılıdır. Bu isə ali təhsil müəssisələrində müasir pedaqoji kadrların hazırlanması prosesində pedaqoji təcrübənin çox mühüm əhəmiyyət daşıdığını aşkara çıxarır. Pedaqoji təcrübə kadr hazırlığının ən vacib sahələrindən biri olub, ali təhsil müəssisələrinin tədris planında xüsusi yeri olan bir prosesdir. Pedaqoji təcrübə zamanı təhsil alanların ali məktəblərdə aldıkları bilik dərinləşir, möhkəmlənir və nəticədə gələcək müəllimlər pedaqoji iş sahəsində yeni bacarıq və vərdişlərə yiyələnirlər. Təhsil alanların yaxşı bir mütəxəssis kimi hazırlığı məhz praktiki yolla başa çatır, nəzəri biliklər pedaqoji təcrübə müddətində şəxsi fəaliyyətə çevrilərək mənimsənilir. (3, səh. 137)

Pedaqoji təcrübənin önəmini daha qabarıq şəkildə büruzə vermək üçün pedaqoji təcrübələr haqqında əsas-naməyə xüsusi diqqət yetirmək vacibdir. Pedaqoji təcrübələr haqqında əsasnamə Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanununa, ali (orta ixtisas) təhsil müəssisələri haqqında Əsasnaməyə, Azərbaycan Respublikasında fasiləsiz pedaqoji təhsil və müəllim hazırlığının Konsepsiya və Strategiyasına, müxtəlif istiqamətlər (ixtisaslar) üzrə dövlət təhsil standartlarına, Azərbaycan Respublikasının Əmək Məcəlləsinin müvafiq müddəalarına və digər normativ-hüquqi sənədlərə uyğun hazırlanmışdır. "Tədris təcrübəsi, nəzəri təlimsiz pedaqoji təcrübə və yaxud tələbələrin təlim - tərbiyə təcrübəsi kimi də xarakterizə olunur.

Tədris təcrübəsi, pedaqoji tərbiyə təcrübəsinin məntiqi davamı olmaqla pedaqoji peşə hazırlığının tamamlayıcı mərhələsini təşkil edir.

Bu təcrübənin pedaqoji tərbiyə təcrübəsindən fərqli xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, tədris təcrübəsi tələbələrin gələcək peşə fəaliyyətində maksimum yaxın bir şəraitdə aparılır. Tədris təcrübəsinin keçirilməsində əsas məqsəd tələbələri sinif müəlliminin funksiyalarını yerinə yetirməyə hazırladırmaqdır. Bunun üçün tələbələr yüksək nəzəri və metodoloji hazırlığa, dərin elmi biliyə malik olmalıdırlar.

Tədris təcrübəsi keçirilən müddətdə tələbələr nəzəri dərslərdən azad edilir, fasiləsiz olaraq təcrübə keçirdikləri məktəbdə olur, pedaqoji vəzifələrin həllinə dair təcrübə toplayır.

Tədris təcrübəsi keçirilən zaman təcrübəçi tələbə sinif müəlliminin müavininin funksiyalarını icra edir. Buna görə də təcrübəçi tələbə özünü bir müəllim kimi aparmalı, təcrübə keçdiyi məktəbin daxili nizam intizam qaydalarına tabe olmalıdır.” (2, səh. 1)

Pedaqoji kadr hazırlığının ən vacib mərhələlərindən biri pedaqoji təcrübə dövrünə təsadüf edir. Pedaqoji təcrübə prosesində tələbələr ali məktəblərdə aldıkları bilik dərinləşir, möhkəmlənir, tələbələr pedaqoji iş sahəsində yeni bacarıq və vərdislərə yiyələnirlər. Mütəxəssis hazırlığı məhz praktik yolla həyata keçir, nəzəri biliklər pedaqoji təcrübə müddətində əməli icra olunaraq mənimsənilir. Bu yolla pedaqoji təfəkkür, pedaqoji qabiliyyət formalaşır ki, bunlar da pedaqoji səriştənin vərdiş halında möhkəmlənməsinə səbəb olur. (5, səh. 56)

Pedaqoji təcrübənin gələcək müəllim hazırlığına psixoloji təsirindən danışarkən bir sıra psixoloji məsələləri xüsusi qeyd etmək lazımdır. Təbii ki, tələbəni təlim fəaliyyətinə (dərs deməyə) qoşmazdan əvvəl ona pedaqoji bilik və bacarıqları aşılamaq, onu yeni pedaqoji reallıqla tanış etmək, onu pedaqoji ünsiyyətə alışdırmaq, pedaqoji mühitdəki hadisələri qiymətləndirmək barədə müəyyən istiqamətlər vermək lazımdır. Pedaqoji təcrübə tələbələrənin biliklərinin aktualaşdığı (reallaşdığı, özünü doğrultduğu) mərhələdir. Müstəqil peşə fəaliyyəti tələbədə təcrübəyə qədərki dövrdəkdə onda toplanmış pedaqoji ustalıq haqqındakı bilikləri meydana çıxarmağı tələb edir. Gələcək peşəyə hazırlıqda müstəqillik hissənin formalaşması zəruri olan psixoloji məsələlərdən biridir. Belə ki, tələbə olduğu dövrdə gələcək peşənin sahibi kimi özünügerçəkləşdirmə pedaqoji təcrübə mərhələsinə təsadüf edir. Bildiyimiz kimi özünügerçəkləşdirmə şəxsiyyətin inkişafında önəmli təsirə malikdir. Məhz pedaqoji təcrübədə özünügerçəkləşdirmə gələcək peşə sahibi üçün uğurla və yaxud uğursuzluqla nəticələnə bilər. Qazandığı bilik və bacarıqları şəxsi təcrübəyə çevirərək ilk dəfədən özünü adekvat təqdim edən, lazımı davranış qaydaları nümayiş etdirən tələbələrənin cəhdləri təbii ki, uğurla nəticələnəcəkdir. (6, səh.103)

Pedaqoji təcrübə tələbələrənin gələcəkdə sahibi olacağı fəaliyyət sahəsinə hazırlıq mərhələsi kimi də dəyərləndirilə bilər.

Belə ki, bir halda tələbə təcrübədə olduğunu dərk edir və bilir ki, bu yalnız sınaqdır. Başqa halda isə, bu mərhələnin onun gələcəyi üçün nə qədər önəmli olduğunu da daima nəzərinde saxlayır.

Tələbədə psixoloji biliklərin olması pedaqoji təcrübə dövründə ən zəruri silah rolunda çıxış edə bilər. Təsadüfi deyildir ki, psixoloji biliklər əksər fəaliyyət sahələri ilə əlaqədərdir. Bu sahələrdən pedaqoji fəaliyyət sahəsi xüsusi qeyd edilməlidir. Bu sahə üzrə təhsil alanlara psixo-pedaqoji fənlər integrativ şəkildə tədris olunur. Pedaqoji təcrübə dövründə də psixo-pedaqoji biliklər özünü sintez şəkildə tələbənin sınaq pedaqoji fəaliyyətində göstərsə deməli nəzəriyyənin yerində və zamanında düzgün şəkildə tədris olunduğunu əminliklə deyə bilərik.

Hal – hazırda Azərbaycanda müəllim peşəsinə hazırlıq məsələsinə verilən müasir tələblər pedaqoji təcrübələrə verilən tələblərlə uzlaşır. Təhsilin inkişafı üzrə döv-lət strategiyası, pedaqoji təcrübələrlə bağlı xüsusi əsasnamə, müəllim hazırlığı ilə bağlı yeni tələblərin və təkliflərin qoyuluşu bu sahənin diqqət mərkəzində olduğunu göstərən amillərdəndir.

Rəhimova Q.V.

Yaş və pedaqoji psixologiya kafedrasının müəllimi, p.ü.f. doktoru

Milli-mənəvi dəyərlərin sosial – psixoloji mahiyyəti

Milli-mənəvi dəyərlərin öyrənilməsi yalnız müasir dövrdə deyil, hər zaman aktualıq kəsb edən problemlərdən biridir. Milli-mənəvi dəyərlər milli olduğu qədər də bəşəridir. XX əsr Azərbaycan psixoloji fikir tarixində də bu problem alimlərimizin diqqət mərkəzində olmuşdur.

Xalqımızın özünəməxsus milli-mənəvi dəyərləri, maarifə, mədəniyyətə, pedaqogikaya, psixologiyaya aid fikirləri, ilk növbədə, şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində (nağıllarda, atalar sözlərində, bayatılarda, laylalarda, alqış və qarğışlarda, yanılmaclarda, tapmacalarda, hikmətli ifadələrdə, adət-ənənələrdə, etnik kökümüzdə, qaya və daş rəsmlərində, klassiklərimizin yaradıcılığında və sair) öz əksini tapmışdır. Psixoloqlarımız hər

hansı bir problemi tədqiq edərkən, birinci növbədə, onu bu milli mədəniyyətimizlə, adət-ənənələrimizlə, etnik milli hisslərlə əlaqələndirmiş və həmişə o tükənməz mənbədən bəhrələnmişlər. Təbii ki, bu da respublikamızda psixologiyanın nəzəri-tarixi problemlərinin araşdırılmasında böyük rol oynamışdır. Müstəqilliyə qovuşduğumuz indiki şəraitdə isə biz milli-mənəvi dəyərlərimizdən daha geniş istifadə etməliyik. Azərbaycan Respublikasının sabiq prezidenti, ulu öndərimiz mərhum Heydər Əlirza oğlu Əliyevin milli-mənəvi dəyərlərimizi qorumaq haqqında 11 avqust 2001-ci il tarixli məlum bəyanatı bunu bir daha sübut etdi:

“Hər xalqın özünəməxsus adət-ənənəsi, milli-mənəvi dəyərləri var. Biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizlə, öz dini dəyərlərimizlə, adət-ənənələrimizlə fəxr edirik. Bizim xalqımız min illərlə adət-ənənələrimizi, milli-mənəvi dəyərlərimizi qoruyub saxlamışdır. Bu gün də həmin dəyərlər xalqımızın mənəviyyatını təşkil edən amillərdir.

Hər xalqın milli mentaliteti var. Azərbaycan xalqının da mentaliteti onun böyük sərvətidir. Heç vaxt iki xalq bir-birinə bənzəməz. Eyni anda bir-birinə bənzər dəyərlərə malik olmaz. Yəni də deyirəm, hər xalqın özünə, öz tarixinə, əcdadları tərəfindən yaradılmış milli-mənəvi dəyərlərinə bağlılığı böyük amildir. Biz də indi dünyanın mütərəqqi-mənəvi dəyərlərindən istifadə edərək, xalqımızın mənəvi səviyyəsini daha da inkişaf etdirərək, gənc nəslini daha da sağlam əhval-ruhiyyədə, saf əxlaqi əhval ruhiyyədə tərbiyələndirməliyik”.

Bu proqram xarakterli bəyanat psixoloqların qarşısında daha ciddi, şərəfli və məsuliyyətli vəzifələr qoyur. Şifahi xalq ədəbiyyatının elə bir nümunəsi tapılmaz ki, orada uşaqların, ümumiyyətlə, insanların əxlaqına, ağına, zəkasına, onların mənəvi-psixoloji aləminə aid fikirlər söylənməsin. Azərbaycanın ictimai-siyasi, fəlsəfi, psixoloji fikri şifahi xalq ədəbiyyatı nümunələrində aydın surətdə özünü göstərir. Azərbaycan şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrində insan mənəviyyatına, psixologiyasına aid irəli sürülən fikirlər klassiklərimizin yaradıcılığında, daha konkret desək, onların yaratdığı bədii obrazlarda əks olun-

muşdur. Məhz buna görə də Azərbaycan klassiklərinin yaradıcılığı psixoloji tədqiqatların da maraq dairəsinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın milli-mənəvi dəyərlərini özündə əks etdirən şifahi xalq yaradıcılığı nümunələri (atalar sözləri, tapmacalar, atmacalar, nəğmələr, alqışlar, dini görüşlər, xalq dastanları, daş və qaya rəsmləri, arxeoloji qazıntılar, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərin yaradıcılığı və s.) haqqında qabaqcıl mütəfəkkirlərin əsərlərində də maraqlı fikirlər öz əksini tapır. Bu əxlaqi-mənəvi sərvətlərin tədqiqi həm elmin inkişafında, həm də gənc nəslin Azərbaycan vətəndaşı kimi yetişməsində müstəsna əhəmiyyətə malikdir.

Biz bu gün milli-mənəvi dəyərlərimizi özündə əks etdirən ədəb və mərifət xəzinəsindən daha çox bəhrələnməli və onları tədqiq edərək gənc nəsle çatdırmalıyıq. Bunlar bir tərəfdən milli-mənəvi dəyərlərə olan hörmət və münasibətimizi ifadə edər, digər tərəfdən gənc nəslin öz soy-kökünə bağlanmasına, onlarda milli ləyaqət, qürur hisslərinin formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Bütün bunları nəzərə alaraq, psixoloqlarımız yaradıcılıqlarında tədqiq etdikləri problemlərdən asılı olmayaraq, həmişə bu sahəyə də ciddi fikir vermiş və bu tükənməz xəzinədən bəhrələnməmişlər. Milli-mənəvi dəyər anlayışı çox geniş bir anlayışdır. Milli-mənəvi dəyər dedikdə, buraya hər bir xalqa məxsus milli etnik məsələlər, adət-ənənələr, xalqın tarixi, malik olduğu zəngin mədəni irsi, folkloru, incəsənət nümunələri, dini dəyərləri və s. aiddir.

Müasir Azərbaycan cəmiyyəti üçün zəruri və mühüm olan amillərdən biri insanların tərbiyəsi və tərbiyə prosesində milli-mənəvi dəyərlərdən düzgün istifadə olunması məsələsidir. Bu məsələlərin həllində isə yalnız sosial ədalət prinsipinin hökm sürdüyü Azərbaycan mədəniyyəti və mənəvi həyatının inkişafında xalqımızın ümummilli lideri Heydər Əliyevin misilsiz xidmətləri olmuşdur. Heydər Əliyev siyasi fəaliyyətin mənasını yalnız və yalnız Azərbaycanın tərəqqisini təmin etməkdə, Azərbaycan xalqının mədəni, mənəvi və intellektual yüksəlişinə nail olmaqda görürdü.

Siyasi fəaliyyətinin bütün dövrlərində sosial ədalət prinsipinə sadıq olan Heydər Əliyev bu prinsipin reallaşması yollarını göstərmiş, onun realizə olunmasının obyektiv və subyektiv amillərinə

xüsusi diqqət yetirmişdir. Bu baxımdan elm, mədəniyyət və incəsənət məsələləri Heydər Əliyev siyasətində xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Eyni zamanda, sosial ədalət prinsiplərinin və mənəvi tərbiyə məsələlərinin aliliyinin təmin olunmasına çalışan Heydər Əliyev, birinci növbədə, cəmiyyətin tərəqqisinin vacibliyini vurğulayır, ictimai elmlərin, mədəniyyət və incəsənətin imkanlarından səmərəli istifadə olunmasının zəruriliyini təsdiqləyirdi. Milli-mənəvi dəyərlərin inkişafına səbəb-nəticə prinsipindən yanaşan ümummilli lider cəmiyyət üzvləri arasında əxlaqi dəyərlərin formalaşması və inkişaf etməsi ilə bağlı zərurətin yaranmasını obyektiv reallıq kimi qəbul edirdi. Deməli, milli-mənəvi dəyərlərin inkişafında əsas faktor kimi real həyat və həyatdan irəli gələn tələblər çıxış edir. Məhz Heydər Əliyevin siyasi fəaliyyətində də milli-mənəvi dəyərlərin inkişafı və onunla bağlı məsələlər suveren Azərbaycanda gedən bugünkü proseslər baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Rəna Qasımova

*Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin
Ümumi psixologiya kafedrasının müəllimi*

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında psixoloji xidmətin rolu

Psixoloji xidmət şagirdlərin özünüdərkini asanlaşdıran və onları özünüinkişafa yönəldən yardımçı sosial xidmət sahəsidir.

İnkişaf etmiş cəmiyyətlərdə psixikanın inkişafı və şəxsiyyətin formalaşması özünəməxsus intensivliklə baş verməsilə yanaşı, həm də çoxsaylı problemlərlə müşayiət olunur. Xüsusilə, "Mən"lə bağlı olan mənəviyyat problemlərinə tamamilə yeni kontekstdə yanaşıldığı, yaşlıların uşaqlarla ünsiyyətə daha az maraq göstərdikləri bir dövrdə onların psixoloji xidmətə olan ehtiyacları da artmaqdadır. Psixoloji xidmət işində şəxsiyyətəyönəlişlik prinsipi əsas götürülür.

Şagirdin fərdiliyinə diqqət yetirmək də çox önəmlidir. Belə ki, şəxsiyyətin formalaşmasında onun fərdi xüsusiyyətlərinin inkişaf etdirilməsinin vacibliyi təlim-tərbiyə prosesinin məzmunlu təşkili

və hər bir uşağa fərdi yanaşmanın həyata keçirilməsi ilə bilavasitə əlaqədardır.

İstər ailə tərbiyəsi, istərsə də məktəbdə təlim-tərbiyə prosesində uşaqları çətinliklərlə mübarizəyə ruhlandırmaq və bu sahədə onlara lazımı psixoloji köməklik göstərmək, onlarda öz qüvvə və bacarıqlarına, qabiliyyətlərinə, özünü təsdiqi gücləndirməklə yanaşı, özünü qiymətləndirmənin müsbət cəhətlərinin və onun tənzedici funksiyasının təşəkkülünə müsbət təsir edir.

Şagirdlərdə adekvat özünü qiymətləndirmənin təşəkkülü prosesində qarşılaşdıqları çətinlik və maneələri yaxşı düşünülmüş kompleks psixoloji-pedaqoji tədbirlər sisteminin hazırlanması və onlardan təlim-tərbiyə prosesində düzgün istifadə etməklə aradan qaldırmaq mümkündür.

Müasir psixoloji xidmətin nailiyyətlərinə əsaslanaraq, şəxsiyyətəyönümlülük prinsipindən çıxış edərək, məktəb həyatının, müəllim-şagird, şagird-şagird münasibətlərinin humanistləşdirilməsi yeni pedaqoji tərəkürün inkişafı kimi dəyərləndirilməlidir.

Müasir təhsil sistemində "müəllim-şagird" münasibətlərinin humanistləşdirilməsi şagirdin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasına, özünüaktuallaşması üçün şəraitin yaradılmasına xidmət etməlidir.

İnkişaf etmiş ölkələrin təhsil müəssisələrində psixoloji xidmət təlim-tərbiyə prosesinin keyfiyyətinin və səmərəliliyinin yüksəldilməsinin başlıca formalarından biri kimi inkişaf etmişdir.

Azərbaycan məktəblərində psixoloji xidmətin təşkili müasir Təhsil konsepsiyasının tələblərini özünün bütün aydınlığı ilə əks etdirir və bu sahədə mühüm nailiyyət kimi qiymətləndirilməlidir.

Мамедова Г.А., Эфендиева Г.А.

*АГПУ Старшие пр. кафедра
общей психологии*

Пути формирования личности.

Формирование личности – самый сложный, включающий различные средства воздействия социальной среды и внутренние силы самой развивающейся личности. При этом

по мере формирования и роста внутренних сил возрастают и возможности саморазвития личности.

Каждый индивид рождается человеком в том значении этого слова, что он имеет свойственную человеку телесную организацию, а его человеческое развитие определяется той социальной средой, в которой он находится. Личностью человек становится в обществе и только благодаря обществу. В процессе прямого и косвенного общения с людьми он овладевает языком, орудиями и способами труда, методами познания и творчества. Отсюда следует, решающее значение в формировании личности имеют общественные условия жизни и труда каждого отдельного человека и целых социальных групп.

Иных позиций придерживаются представители наиболее реакционной буржуазной идеалистической философии, педагогики и психологии, рассматривающие духовный мир человека как данное, вечное и в своей основе неизменное проявление человеческой личности. По Э. Торндайку, например качества личности всецело определяются ее генным снаряжением. С. Дарлингтон утверждает, что развитие основано на наследственности. Он считает, что ни труд, ни социальные условия жизни не имеют значения для развития человека, и договаривается даже до того, что рекомендует выводить лучший тип человека путем скрещивания.

Следует отметить, некоторые прогрессивно мыслящие западноевропейские ученые выступают против « теории наследственности » в плане развития личности. Так, швейцарский психолог В. Бовен решительно критиковал указанные концепции в педагогике и в психологии. Он подчеркивал, что было бы преступлением отказаться от воспитательных мер в угоду этой искусственной доктрине. Еще более решительно и принципиально выступает против реакционной теории английский педагог Б. Саймон. Английский биохимик С. Роуз утверждает, что для развития способностей человека больше препятствий в социальных условиях, чем в биологии.

Материалистическая наука не отрицает биологической наследственности. Однако законы наследственности действуют только в сфере развития живой материи и не распространяют своего влияния на нравственно-психологическую жизнь личности, являющуюся следствием отражения действительности. Никто не будет отрицать, что дети наследуют особенности конституции человеческого организма строения лица, цвета волос и глаз, рост и т.д. Однако эти телесные признаки не имеют прямого отношения к психической деятельности, особенно к ее содержанию.

Личность-продукт общественно-исторических условий жизни человека. Все качества личности определяются характером общественных отношений, в которые включен человек как член общества, определенного класса, социальной группы, конкретного коллектива. Вместе с тем человек является естественным природным существом, представляющим высшую ступень развития природы. Между общественной сущностью человека и тем, что он является природным существом, нет никакого противоречия. Общественное и природное в нем взаимообусловлены и составляют единое целое.

Каждый индивид наследует результаты развития всего человеческого рода. С самого рождения он вступает сначала, неосознанно, а затем сознательно в определенные отношения с людьми и тем самым приобщается к жизненному опыту, овладевает накопленной культурой.

Решающее влияние на формирование личности оказывает воспитание как специальная деятельность людей, направленная на образование таких свойств, которые обеспечивают готовность человека к выполнению им определенных общественных функций. Воспитание как сознательная деятельность характеризуется наличием определенной программы, средств и методов воздействия, основанных как на историческом опыте формирования личности, так и на результатах специальных научных исследований.

Активная деятельность-основное условие формирования способностей и характера. Только в Деятельности человек наиболее полно познает свои силы, приобретает знания, умения и навыки, развивает способности, вырабатывает характер, учится управлять собою в соответствии с объективными требованиями самой деятельности и коллектива, в котором эта деятельность осуществляется.

Начало формированию личности кладет семья, она и в последующем оказывает свое влияние на человека, особенно на ребенка. Отсюда следует, что школа без семьи не может обеспечить полное и полноценное воспитание личности подрастающего поколения. Формирование личности человека осуществляется всей системой жизни общества.

Только единство процессов воспитания и самовоспитания человека в благоприятных социальных условиях жизни может сформировать цельную, одаренную общественно ценную личность.

Sadiqova T.B.

*ADPU-nun məktəbəqədər təhsilin pedaqogikası
və metodikasının müəllimi, ped.ü.f. doktoru*

Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili.

*Təhsil hər bir dövlətin, ölkənin, cəmiyyətin
həyatının, fəaliyyətinin mühüm bir sahəsidir.*

H.Əliyev

Ümummilli lider Heydər Əliyev təhsili millətin gələciyi hesab etdiyindən bu sahəyə həmişə diqqət yetirmiş və ona qayğı göstərmişdir. O bildirmişdir ki, "təhsil sahəsi nə sənayedir, nə kənd təsərrüfatıdır, nə ticarətdir. Bu cəmiyyətin xüsusi intellektual cəhətini əks etdirən sahədir. Belə halda təhsil sisteminə çox diqqətli yanaşmaq lazımdır və bu sistemə münasibət çox həssas olmalıdır".

Azərbaycan müstəqilliyinə qovuşduqdan sonra təhsil sahəsində əldə etdiyimiz uğurlar ulu öndərimizin adı ilə bağlıdır. Müstəqilliyimizin ilk illərində bir sıra problemlər - məktəblərin yenidən qurulması, dərslərin və təhsil proqramlarının yenidən tərtib edilməsi, təhsil

sistemində əmələ gəlmiş başıpozuqluq, hərcmərclik və s. qarşıda dururdu. Məhz müdrik, uzaqgörən liderimiz Heydər Əliyevin düzgün siyasəti, sərəştəsi və bacarığı sayəsində problemlər həllini tapdı, yeni məktəblərin tikilməsi, yeni dərslər metodlarının tətbiq olunması ilə bağlı ciddi işlər görülməyə başlandı.

Ulu rəhbər müstəqil dövlətimizin təhsil sisteminin qarşısında duran böyük işlərə diqqəti yönəldərək deyirdi: "İndi bizim təhsil sistemimiz müstəqil Azərbaycanın gələcək inkişafını təmin etməlidir. Bu yolda keçiriləcək islahatlar gərək müstəqil Azərbaycanın milli mənafelərinin inkişafına yönəldilsin". O, haqlı olaraq bildirirdi: "Təhsil sistemində islahatların əsas məqsədi ondan ibarətdir ki, Azərbaycan təhsil sistemini dünya təhsil sisteminin standartlarına uyğunlaşdırsın ... On illərlə əldə etdiyimiz təhsil prinsipləri gözlənilməli və inkişaf etdirilməlidir. Əgər biz bu yolla gedərsək, qısa bir zamanda Azərbaycanda təhsil sistemini dünya standartlarına çatdırıb bilərik".

Ulu Öndər ölkəmizdə təhsil islahatlarının aparılmasını ciddi vəzifə kimi qarşıya qoymaqla 1999-cu il iyunun 15-də "Azərbaycanın təhsil sahəsində islahat Proqramı"nı təsdiq etmiş, islahatyönümlü tədbirlərin Dünya Bankının Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyası ilə birgə həyata keçirilməsinin təşəbbüskarı olmuş və beləliklə də ölkə təhsilinin qabaqcıl dövlətlərin təhsil sistemlərinə inteqrasiyası yolu ilə inkişafına möhkəm zəmin yaratmışdır.

Təhsili xalqımızın bu günü, millətimizin, dövlətimizin gələciyi üçün ən vacib bir sahə hesab edən ümummilli liderimiz Azərbaycan təhsilinin dinamik inkişafını təmin edən fərman, sərəncamlar vermişdir: 13 iyun 2000-ci il tarixdə "Azərbaycan Respublikasının təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsi haqqında", 18 iyun 2001-ci il tarixdə "Dövlət dilinin tətbiq işinin təkmilləşdirilməsi haqqında", 09.08.2001-ci il tarixli bəyanat "Azərbaycan əlifbası və Azərbaycan dili günü (01.avqust) təsis edilməsi haqqında", "Azərbaycan Respublikasında dövlət dili haqqında", 2 yanvar 2003-cü il tarixli "Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə" fərman. Bunların sayəsində tariximizin, ədəbiyyatımızın, coğrafiyamızın öyrədilməsinə, müəkkəmməl dərslərlər hazırlanmasına, xüsusilə Azərbaycan dilinin öyrədilməsinə, Dövlət dili statusunda təbliğinə diqqət artırıldı, təhsilimiz dünya standartları səviyyəsinə qaldırıldı.

Beləliklə, bütün həyatı boyu öz xeyirxah əməlləri və ədalətli mövqeyi ilə Heydər Əliyev xalqımızın güvənc yerinə çevrilmişdir. Onun rəhbərliyi ilə reallaşan tədbir və islahatlar Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmə və global iqtisadi mühitə sürətlə inteqrasiya etməsində, ölkənin sosial-iqtisadi istiqamətlərdə ciddi uğurlar qazanmasında, həmçinin müasir tələbata uyğun elmi-pedaqoji kadrların hazırlanmasında mühüm rol oynamışdır. Bu gün əldə edilən ciddi uğurlar Heydər Əliyevin bir dövlət və siyasi xadim kimi ölkə, milli iqtisadiyyat, eləcə də onun ayrı-ayrı sahələri qarşısında duran problemlərə kompleks şəkildə yanaşması sayəsindədir. Məhz bu yanaşmanın nəticəsidir ki, sosial-iqtisadi və siyasi istiqamətlərdə qazanılmış müvəffəqiyyətlər biri-birinə təkan verməklə, vahid bir prosesə çevrilir.

Hal-hazırda ölkə Prezidenti İlham Əliyev də ümummilli lider Heydər Əliyevin layiqli davamçısı kimi ulu öndərin siyasi kursuna sadıq qalaraq, digər sahələrlə yanaşı, təhsilimizə də yüksək qayğı göstərir.

Abbasova İlahə

Fakültə: Riyaziyyat -İnformatika

Grup: Rİ-101

Elmi rəhbər: b/m Əfəndiyeva G.A.

Qruplarda şəxsiyyətlərarası münasibətlər

Qruplarda insanlar birgə yaşayıb və fəaliyyət göstərmələrinə görə onların arasında istər-istəməz qarşılıqlı münasibətlər özünü göstərir. Bu cür münasibətlər sosial psixologiyada *şəxsiyyətlərarası münasibətlər* adlandırılır. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər birgə fəaliyyət və ünsiyyət prosesində insanlar arasında təzahür edən subyektiv qarşılıqlı təəssüratdan ibarətdir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər fərdlərin bir-birini qavraması şəraitində mümkün olur. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər insanların bir-birində qavradığı və qiymətləndirdiyi ustanovka, meyl, gözləmə, stereotiplər və s. sistemindən ibarətdir. Qavrayış zamanı hər şeydən əvvəl qavranılan adamın anatomik, funksional və sosial keyfiyyətlərinin müəyyən məcmuu əks etdirilir. Bu keyfiyyətlər vəhdətdə olsalar da inikas prosesində birinci yere

sosial cəhətlər keçir. Başqasına rast gəldikdə birinci növbədə « O kimdir?» sualı meydana gəlir. Bu sual hər şeydən əvvəl fərdin sosial mövqeyini müəyyənləşdirir.

Bununla yanaşı olaraq qeyd etmək lazımdır ki, şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə subyektiv, psixoloji amillər həll edildiyindən həmin amillər münasibətlər sistemində özünəməxsus iz buraxır. Məhz buna görə də hər bir şəxs qarşılıqlı münasibətdə olduğu adamın subyektiv mövqeyini öyrənməyə çalışır. Bu proses müxtəlif rabitə, yol və vasitələrin köməyi ilə həyata keçirilir. Bu vasitələrin köməyi ilə münasibət saxlanılan şəxsin kim olduğu, onun rəğbət və yaxud əks hisslərlə ətrafdakılara münasibəti, ictimai imkanları və s. aşkara çıxarılır.

Keçmiş nəsillər insan münasibətləri haqqında tədricən zəngin məlumat toplamış və «sosial sxem» yaratmışlar. «Sosial sxem» müəyyən vəzifəni həyata keçirmək üçün şablondan ibarətdir. Hər bir insanın ancaq ona məxsus həyat yolu olsa da, davranış normalarına xas olan üslubda hərəkət etsə də «sosial sxemlərin» insan həyatında və xüsusilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə rolu böyükdür. İnsan nəinki «sosial sxem» əsasında öz davranışını təşkil edir, o, eyni zamanda başqalarını bu etalonlar əsasında qavrayır. Etalonlar ictimai həyatda tarixilik səciyyəsi daşdığından tarixən dəyişir. İnsanın davranış üslubu, onun nitqi, geyimi və s. bu sxemə uyğun olaraq «zamanın tələbləri» səviyyəsinə uyğunlaşdırılır.

Məlum olduğu kimi, davranış etalonu tədricən yaranmaqla tez- tez dəyişir. Bu dəyişmələr fərdin daxil olmaq istədiyi qrupların təsiri ilə baş verir. Müxtəlif qruplarda müxtəlif hadisələrlə əlaqədar olan etalon çoxluğu mövcuddur. Etalon seçilməsinə qrupun təsirindən əlavə fərdin yaş xüsusiyyətlərinin və onun mənsubiyyətinin də təsiri vardır.

Grup daxilində mövcud olan şəxsiyyətlərarası münasibətləri bilmədən onu idarə etmək mümkün deyildir. Məlum olduğu kimi, şəxsiyyətlərarası münasibətlər sosial qrupun ümumi fəaliyyəti əsasında yaranan çoxcəhətli rabitə və münasibətlər sistemindən ibarətdir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər mürəkkəb və çoxsəviyyəli quruluşa malikdir. Bunlardan **birincisi**, ilk növbədə «**gözə çarpanı**» vasitəsiz asılılıq səviyyəsidir. Buraya fərdlərin

emosional xoşagəlimliliyi, qrup uyğunluğu, ünsiyyətlik və həmrəylik və s. vasitəli asılılıq səviyyəsi daxildir.

İkinci, daha əsaslı səviyyə vasitəli asılılıq səviyyəsi olub şəxsiyyətlərarası münasibətlərin məcmuunu təşkil edir. Bu səviyyəyə fərdin kollektivçilik psixologiyasının dərəcəsi, qrup həmrəyliyi, iştirakçıların öz davranış etalonlarını kollektivin etalonlarına uyğunlaşdırmaq meylləri, kollektivdə sosial sxemlər və onların iştirakçılar tərəfindən qavranılması və s. daxildir.

Üçüncü səviyyəni qrupun istehsalat, təlim və yaxud ictimai vəzifələri səviyyəsinin məcmuu təşkil edir. Buraya qrupun yerinə yetirdiyi vəzifəyə hazırlığı, işgüzarlığı, başqa qruplarla rabitə münasibətləri və s. daxildir.

Qruplarda şəxsiyyətlərarası münasibətlərin necə olduğunu burada sosial-psixoloji iqlimin necə olmasından görmək mümkündür. Psixoloji iqlim sosial qrupun əsas əhvalını müəyyənləşdirən şəxsiyyətlərarası münasibətlər sistemindən ibarətdir. Başqa sözlə sosial-psixoloji iqlim qrupda, kollektivdə mövcud olan psixoloji vəziyyətdir. Qrupun qarşısına qoyulmuş vəzifənin səmərəli şəkildə həyata keçirilməsi üçün normal sosial-psixoloji iqlimin yaradılmasının əhəmiyyəti olduqca böyükdür. Ümumiyyətlə qrup və kollektivlərdə psixoloji iqlim müsbət (pozitiv) və mənfi (neqativ) xarakter daşıya bilər. Bunların hər biri isə özünəməxsus qarşılıqlı münasibətlərdə təzahür edir.

Qrupda müsbət psixoloji iqlimin yaradılması üçün fəaliyyət növündən asılı olan davranış etalonu yaradılmasının və onun qrup daxilində etalona çevrilməsinin əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Sosial-psixoloji iqlimin xarakteri bütövlükdə qrupun inkişaf səviyyəsindən, yetkinliyindən də asılıdır. Adətən, qrupdakı sosial-psixoloji iqlimlə qrup üzvlərinin birgə fəaliyyətinin səmərəliliyi arasında birbaşa müsbət əlaqə mövcud olur. Əvvəlki bölmədə qeyd olunanlardan aydın olduğu kimi, qruplarda psixoloji iqlim qrupa rəhbərlik üslubundan da asılı olur. Adətən, demokratik rəhbərlik üslubu üstünlük təşkil edən qruplarda daima müsbət psixoloji iqlim hökm sürür.

Ümumiyyətlə, şəxsiyyətlərarası münasibətlər rəngarəng müsbət hisslərlə bağlıdırsa, sosial qrupda yaranan psixoloji iqlim işgüzarlığın, təşəbbüskarlığın inkişaf etməsinə səbəb olur.

Sosial psixologiyada şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müxtəlif növlərini qeyd edirlər: **rəsmi**, **qeyri rəsmi**, **şəxsi**, **işgüzar** və s.

Rəsmi münasibətlər rəsmi sənədlərə, normalara uyğun həyata keçirilən şəxsiyyətlərarası münasibətdir. Bu cür münasibətlər rəhbərlə tabe olanlar arasında baş verir. Bu cür qarşılıqlı münasibətlər əvvəlcədən qrupun statusunda öz əksini tapır. Burada qarşılıqlı münasibətin gedişi rəsmi şəkildə həyata keçirilir. Nə rəhbər, nə də tabe olan adam qarşılıqlı münasibətin tələblərindən kənara çıxmır. Hər kəs öz səlahiyyəti çərçivəsində hərəkət edir.

Qeyri-rəsmi münasibətlər isə insanların bir-birinə olan şəxsi münasibətlərinə əsaslanır. Ona görə də bu cür münasibətlər subyektiv xarakter daşımaqla insanların bir-birlərinə olan simpatiyası, antipatiyasında və s. ifadə olunur. Ona görə də çox zaman bu cür qarşılıqlı münasibətləri şəxsi münasibətlər adlandırırlar. Bu cür qarşılıqlı münasibətlər «simpatiya» zəminində əmələ gəlir və qarşılıqlı şəkildə inkişaf edir.

Şəxsi qarşılıqlı münasibətlərin sosial psixologiyada aşağıdakı tiplərini fərqləndirirlər: tanışlıq, yoldaşlıq, dostluq, ər-arvad (N.N.Obozov, Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əli-zadə). Mütəxəssislərin fikrincə şəxsi qarşılıqlı münasibətlərin kökü insanların hisslər aləmi ilə bağlıdır və emosional amillər zəminində formalaşır.

Yoldaşlıq qarşılıqlı münasibətləri işgüzar təmasa əsaslanır. Bu zaman birgə fəaliyyətin məqsədi, vasitə və nəticələri əlaqələrin saxlanması, vəzifə bölgüsü ilə müəyyənləşir.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin növlərindən birinin də **işgüzar münasibət** olduğunu qeyd etdik. Bu cür qarşılıqlı münasibətlər işgüzar əlaqələrin həyata keçirilməsi prosesində baş verir və insanların birgə fəaliyyətinin səmərəliliyinə öz təsirini göstərir.

Abbaszadə Sara.

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup: 207

Elmi rəhbər: Gözəlova H.

Yeniyyətlik dövründə şəxsiyyətin formalması və unsiyyət.

Yeniyyətlik və ya orta məktəb yası oğlan və qızların 10 – 11 yasından 14-15 yasına qədərki inkisaf dövrünü əhatə edir. Yeniyyətlik yası sadəcə olaraq məktəbli həyatının müəyyən bir dövrü deyildir.

L.S.Viqotskinin sözlərinə istinad edərək qeyd edə bilərik ki, bu yas eyni zamanda şəxsiyyətin yetisməsi yasıdır. Yeniyyətlik dövrü mexanizminin acilmasında gorkemli psixoloq A.N.Leyontyevin usaqın psixi inkisafının hərəkətverici qüvvəsi onun ictimai münasibətlər sistemində tutduğu real yerin dəyisməsidir muddəasi çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.Usaqın həyat tərzi ilə onu bu həyat tərzi qabaqlamış imkanları arasında açıq ziddiyyət meydana cixməyə başlayır.Buna uyğun olaraq onun fəaliyyəti də yenidən qurulur . Bununla da onu psixi həyatının inkisafının yeni mərhələsinə keçid bası catır. Yeniyyətlik dövrünü bir çox müəlliflər keçid dövrü ,bohran dövrü və cətin dövr adlandırırlar. Sozsuz ki, bu adlar coxlugunun yaranması təbii xarakter daşıyır: usaq öz həyatının bir mərhələsindən digərinə, usaqlıqdan yaslılığa keçir.Bu vaxt istər fiziki, istərsə də psixi inkisaf surətlə , həm də butun sahələrdə həyata keçirilməyə başlayır.

Bəs nə ucun bu dövr məhz yeniyyətlik dövrü adlanır. Bu suala belə cavab verə bilərik ki, bu dövrdə usaq şəxsiyyətinin inkisafında bir çox yeni xususiyətlər, dəyismələr, torəmələr bas verir ki , bu da öz novbəsinə sagirdin təlim və tərbiyəsində , rəftar və davranışında muxtəlif tipli dəyişikliklərin meydana gəlməsinə səbəb olur.Həmcinin qeyd edə bilərik ki, bu dövrdə usaqın anatomik-fizioloji və psixi inkisafında, iradi-emosional və əqli həyatında ciddi dəyişikliklər bas verir və yetkinliyin 3 səviyyəsi özünü göstərir:cinsi , psixoloji

və sosial yetkinlik.Yeniyyətmanın şəxsiyyət kimi formalması ucun yetkinliyin cinsi ,psixoloji və sosial səviyyəsi vəhdətdə inkisaf etməlidir. Yeniyyətlik dövründə usaqın özünüdərk etməsinin inkisafında keyfiyyətli irəliləyiş bas verir.Belə ki yeniyyətmə özünü artıq hec də usaq deyil, yası hesab edir və psixoloji ədəbiyyatda bunu yaslılıq hissi adlandırırlar. Özünü usaq hesab etməyən yeniyyətmə belə arzu edir ki,ona da yaslılara olduğu kimi münasibət bəslənsin.Yeniyyətmə nəinki bu və ya digər məhdudiyətə öz etirazını bildirir, eyni zamanda öz mustəqilliyini bərqərar etməyə çalışır; öz vaxtının planını tutur.Bəzən yeniyyətlər tutduğu planı yerinə yetirməkdə cətinlik çəkirlər ; bu isə onlarda özünəinam hissini itirir,zəruri keyfiyyət qazanmama manecilik torədir. Valideyn və müəllimlər yeniyyətləri mustəqilliyə alisdirməyə,öz qüvvəsinə inam hissi yaratmağa və əsl insani keyfiyyətlər asılmağa kömək etməlidirlər.

Yeniyyətlərdə unsiyyət-Muasir psixologiyada unsiyyət tələbatına usaqın psixi inkisafının əsas və hərəkətverici qüvvəsi kimi xüsusi əhəmiyyət verilir.Unsiyyət insanlar arasında birgə fəaliyyət tələbatından doğan təmasın coxplanlı inkisaf prosesidir.Yeniyyətlik dövründə həmyasid usaqların münasibətləri mürəkkəbləşir, coxcəhətli və məzmunlu olur.Bu dövrdə usaqın unsiyyət fəaliyyətinin genişlənməsi, yoldasları , həmyasidləri ilə daha cox qarşılıqlı münasibətə səy göstərməsi nəzərə carpir.Unsiyyət fəaliyyəti prosesində yeniyyətmə ictimai əlaqi münasibət formalarını mənimsəyir, müəyyən məsələlər ətrafında yaslılar və həmyasidləri ilə fikir mübadiləsi edir, dövrü yeniliklərə, unsiyyət tələbatı ilə əlaqəli olan müəyyən qrup və dəstələrdə birləşir,hətta asudə vaxtının 80 faizini həmin dəstə və qruplarda keçirir.Yeniyyətmanın həmyasid usaqlarla , xusussilə yaxın yoldasları və dostları ilə unsiyyəti sadəcə olaraq təlim fəaliyyəti və məktəbin hududları ilə məhdudlaşdırır ; yeni maraq ,məsgələ və münasibətlər dairəsini əhatə edərək ,onun ucun son dərəcə əhəmiyyətli olan mustəqil sahəsinə cəvrilir. Yeniyyətmə ucun yoldasları ilə unsiyyət hətta o dərəcədə əhəmiyyət kəsb edir ki ,onunla müqayisədə təlim cox vaxt ikinci plana keçir.Yeniyyətmə belə hesab edir ki, həmyasid usaqlarla

munasibətlər onun şəxsi munasibətidir; heç kəsin buna qarışmama haqqı yoxdur. Yeniyetmə oğlan və qızların istər məktəb, istərsə də məktəbdənkənar ünsiyyətdə söhbət əsas yer tutur. Söhbət vasitəsilə yeniyetmələr öz sirrlərini bir-birilə bölüşürlər. Belə sirrlərin məzmunu müxtəlif olsa da, onların mənası həmişə eyni olmuşdur. T.V. Draqunova bu məsələni izah edərək yazır: Qızların bir çox sirrləri onların bir-birilə qarşılıqlı munasibətinə, oğlanlarla munasibətlərinə, bununla əlaqədar olaraq nisbətən intim fikir və təəssuratlarla aiddir. Oğlanların sirrləri də öz məzmununa görə qızların sirrlərinə bənzəyir. Həmin sirrlər də onların bir-birilə və qızlarla qarşılıqlı munasibətlərinə, yaşlıların qarşılıqlı munasibətlərinin intim cəhətlərinə və yaşlıların danranısının bəzi cəhətlərini uşaqların təqlid etməsi təsəbbusuna aiddir.

Deyənlərdən göründüyü kimi, yenitməlik dövrdə yoldaşlarla ünsiyyət yeniyetmənin bir şəxsiyyət kimi formalaşmasında həlledici rol oynayır. Bir sözlə qeyd edə bilərik ki, şəxsiyyətin təşəkkülü ünsiyyətin məhsuludur.

Abbasova Əminə.

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup: 107

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru

Rəhimova Q.

Erkən yaş dövründə iradənin inkişafı

İnsanın istər ixtiyari, istərsə də qeyri-ixtiyari hərəkətləri bir sıra təhriklər nəticəsində baş verir. Bütün bu hərəkətlər insanın digər tələbatlarının öyrənilməsi zamanı baş verir. İnsanı müəyyən hərəkətlərə təhrik edən amillər onun fəallığına səbəb olur. İnsan varlıqla mürəkkəb əlaqələrə girərkən onun fəaliyyətinin ilkin səbəbləri motivlər sahəsində təzahür edir. Psixoloji xüsusiyyətlərinə görə insan müxtəlif xarakter daşıyır. İnsanın hərəkətləri ixtiyari və qeyri-ixtiyari olaraq iki yerə ayrılır. Qeyri-ixtiyari hərəkətlər impulsiv səciyyəli olub ya tamamilə dərk olunmayan ya da az dərk olunan qüvvələrin təsiri nəticəsində baş verir. Bu

hərəkətlər qorxu, çaşqınlıq, affekt halında baş verir. İxtiyari hərəkətlər düşünülmüş məqsədli mülahizələr əsasında baş verir. Bu hərəkətləri iradi hərəkətlər hesab etmək olmaz. İradi hərəkətlər müəyyən məqsədə yönəlmiş və məqsəd uğrunda mübarizə prosesində meydana çıxan maneələri aradan qaldırmaq üçün tələb olunan şüurlu hərəkətlərdir. Maddi və mənəvi tələbatların ödənilməsi üçün fəaliyyətə yönəldən və təhrik edən səbəbə motiv deyilir. İnsanın iradi hərəkətləri bir sıra mərhələlərdən keçir. Həmin mərhələlər iradi fəaliyyətin strukturu hesab edilir. Bu mərhələyə istək, məqsəd və s. motivlər daxildir. İradi keyfiyyətlər müxtəlifdir bunlar müsbət və mənfi keyfiyyətlərə malik olur. Müsbət iradi keyfiyyətlərə müstəqillik, qətiyyətlilik, işgüzarlıq və s. daxildir. Bütün bunlar (istər müsbət istərsə də mənfi) anadangəlmə olmayıb həyatın düzgün və yanlış təlim tərbiyə prosesinin məhsuludur. Çağalığ dövrünün əvvəllərində uşaqların hərəkətləri qeyri-ixtiyari hərəkətlərə malik olmur o anadangəlmə olur. Deməli iradə anadangəlmə deyildir. İradə uşağın ilk çağlarında özünü göstərən qeyri-ixtiyari hərəkətlərin tədricən ixtiyari hərəkətlərə çevrilməsi əsasında təşəkkül tapır. Məktəbəqədər uşaqların iradəsi mühitdən asılı olur. İradənin çox sadə təzahürlərinə isə 2-3 yaşlarında təsadüf edilir. İradi nöqsanlardan bir neçesinin adını çəkə bilərik: şiltaqlıq, tərslik, qorxaqlıq və s. Şiltaqlıq- uşağın yersiz tələbatlarının ödənilməsi əsasında baş verir. Uşaq ağlamaqla bütün tələbatının ödənildiyini gördükdə belə qənaətə gəlir ki, istədiklərini ödənilməsi üçün ağlamaq lazımdır. Uşaq şiltaqlıq edən zaman onun tələbini ödəmək həmin nöqsanı möhkəmləndirmək deməkdir. Uşaq xüsusilə onun nazi ilə oynayan adamın yanında daha çox şiltaqlıq edir. Unutmaq olmaz ki, uşağın yersiz tələbatları ödənildikdə onda şiltaqlıq daha da artır. Ən düzgün yol körpə hiss etməlidir ki, adamın istədiyi dərhal yerinə yetirilmir. Uşaq hər dəfə yeni oyuncaq görəndə onun alınması üçün şiltaqlıq edir. Bunun yerinə yetirilməsi isə həmin nöqsanın getdikcə möhkəmlənməsinə səbəb olur. İradə nöqsanlardan biri də tərslikdir. Tərs uşaq çox hallarda özünə və başqalarına zərər verməsinə baxmayaraq valideynləri ilə razılaşmayıb öz istədiklərini edirlər. Tərsliyi törədən də yanlış tərbiyədir. Bu nöqsanlara isə uşaqlar dünyaya gəldikdən sonar yalnız tərbiyə, yersiz əzizlənmələr, zəruri olmayan

tələbatların ödənilməsi əsasında yiyələnirlər. Beləliklə isə yaradılmış iradi nöqsanları aradan qaldırılması üçün pedaqogika və psixologiya elmlərinin üsul və vasitələrindən yerində istifadə edilməlidir.

Cürənova Türkan

Fakültə: Riyaziyyat Informatika

Grup: RI-104

Elmi rəhbər: b/m. Əfəndiyeva G.Ə.

Təmayüllü məktəblər; Təlimin məzmunu və dərslük konsepsiyasının bəzi məsələləri

Bu gün müxtəlif yönümlü təmayüllü məktəblər yaradılır. Onlar ümumtəhsil məktəbinin inkişafında yeni mərhələ olsa da, bu məktəblərin özlərinin ciddi elmi-metodik problemləri vardır. Təmayüllü məktəblərin inkişafı bilavasitə bu problemlərin həlindən asılı olacaqdır.

Bu sosial-psixoloji fakt bütün aydınlığı ilə səslənir. Bu faktın mənası şübhəsizdir: nə qədər təəccüblü olsa da, son zamanlar repetitorların imici və reputasiya sürətlə artır. Elə şagirdlər var ki, onlar eyni müxtəlif repetitorlarla işləyirlər və hətta repetitorların qəbul saatlarına əməl etmək naminə dərslər buraxırlar. Bəzi məktəb direktorlarının müşahidələrinə görə, XI sinif şagirdlərinin dərslərə davamiyyəti sevindirici deyildir. Onlar bunu həmin şagirdlərin repetitorlarla məşğul olmaları ilə izah edirlər.

Bizim fikrimizcə ayrı-ayrı fənlərə birtərəfli meylin qarşısını vaxtında almaq üçün, ilk növbədə ümumtəhsil fənlərini təmayüllü məktəblərin profili ilə məntiqi ölçülərlə əlaqələndirmək, məhz məktəbin profilini əks etdirən proqramlar və dərslük işləmək lazımdır. Bu sahədə artıq ilk addımlar atılmışdır. Bəzi inkişaf etmiş ölkələrdə, məsələn, ədəbiyyat tarixi profilli məktəblərdə öyrənilən fizika fənnini özünü sözün məcazi mənasında humanitarlaşdırmağa başlamışlar. Artıq şagirdlər üçün bədii əsərlərə özünəməxsus fizika dərsləri yaradılıb. Bu təcrübə səmərəlidir və görünür, digər qeyri-profil (ümumtəhsil) fənlər üzrə dərslük tərtib olunanda nəzərə alınacaqdır. ədəbiyyat – tarix,

kimya-biologiya, fizika-riyaziyyat və s. Profilli məktəblər üçün ədəbiyyat, tarix, kimya, biologiya, fizika, riyaziyyat və b. Ümumtəhsil fənləri üzrə xüsusi proqram və dərslük işlənilməsi artıq dövrün tələbi kimi səslənir.

Psixoloji-pedagoji ekspertizaya laqeyd münasibət köklü surətdə dəyişilməlidir. Yeni tədris planları, proqramlar və dərslüklər zəruri surətdə psixoloji-pedagoji ekspertizadan keçirilməli, eksperimental surətdə yoxlanılmalıdır.

Ceyla Sibel

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Grup: I kurs

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru

Heydərova S.

Şüurun konkret psixoloji xarakteristikası

Şüurun üç əsas funksiyası – koqnitiv (ingiliscə cognition – bilik deməkdir), tənzimləmə və kommunikativ (ingiliscə communicate – məlumat vermək deməkdir) funksiyaları vardır. Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, həmin funksiyalar bu və ya digər formada psixi inkişafın bütün mərhələlərində təzahür edirlər, lakin şüurun əmələ gəlməsi və inkişafı ilə onlar keyfiyyətə yeni xüsusiyyətlər kəsb edirlər.

Koqnitiv funksiya yalnız şüur səviyyəsində biliklərin fəal, məqsədyönlü mənimsənilməsi kimi özünü göstərir. Lakin onun mahiyyətini təkcə biliklərin mənimsənilməsi ilə məhdudlaşdırmaq olmaz. Koqnitiv funksiyanın mahiyyətini məqsədyönlü sözü daha dəqiq ifadə edir: mənimsənilmiş biliklərin insanın həyat fəaliyyətində istifadə olunması koqnitiv funksiyanın əsasını təşkil edir. Bu mənada da K. Marks göstərir ki, «şüurun necə mövcudluğu və onun üçün nəyinə necə mövcud olması üsulu – bilik deməkdir.»

Koqnitiv funksiya idrak prosesləri vasitəsilə həyata keçirilir, yeni insan onların köməyi ilə öz biliklərini zənginləşdirir. Özünün bu xüsusiyyətlərinə görə idrak prosesləri şüurun stukturuna daxil olur. İdrak prosesləri çoxdur, yuxarıda qeyd edildiyi kimi: duyğu, qavrayış, diqqət, hafizə, nitq, təfəkkür və təxəyyül idrak proses-

ləridir. Koqnitiv funksiyanın həyata keçirilməsində onlardan hər biri özünəməxsus rol oynayır.

Tənzimetmə funksiyasının şüur səviyyəsində əsas xarakteristikası onun ixtiyari xarakter daşması ilə bağlıdır. K. Marks şüurun bu mühüm funksiyasının mahiyyətini belə ifadə etmişdir: «insan nəinki təbiətin verdiyi şeyin formasını dəyişdirir; təbiətin verdiyi şeydə o öz şüurlu məqsədini də həyata keçirir, bu məqsəd bir qanun olaraq insan fəaliyyətinin üsulunu və xarakterini müəyyən edir və insan iradəsini bu məqsədə tabe etməli olur.»

Kommunikativ funksiya, insanların bir-birilə ünsiyyəti prosesində formalaşır. Bir tərəfdən, insanlar arasında bilik mübadiləsi, onların bir-birinin təcrübəsini mənimsəməsi, digər tərəfdən, bir-birinin davranışını qarşılıqlı surətdə tənzim etməsi prosesi kimi həyata keçirilir. Bu o deməkdir ki, bir adamın şüurunun formalaşmasında onlarla adam iştirak edir. Biz şüuru ictimai məhsul kimi xarakterizə edəndə, birinci növbədə, həmin cəhəti nəzərə alırıq. Özünün bu xüsusiyyətinə görə kommunikativ funksiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. İnsanın hissələr aləmi və minasibətlər sistemi vəhdətdədir. İnsanın bütün emosional qiymətləri onun münasibətlərinin xarakteri ilə bağlıdır.

Şüurun funksiyalarında onun əsas xüsusiyyətləri öz əksini tapır. Bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

a) Şüur xarici aləm haqqında biliklərin məcmusundan ibarətdir;

b) Şüurun mühüm bir cəhəti mənlilik şüuru ilə bağlıdır: insan özünü dərk edir, «məni» «qeyri-məndən» ayırır, öz əməllərini və bütövlükdə özünü şüurlu surətdə qiymətləndirir;

c) İnsan qarşısına məqsəd qoyur və öz fəaliyyətini həmin məqsəd əsasında tənzim edir;

d) İnsanın münasibətləri şüurun mühüm bir cəhətini təşkil edir.

Şüurla dil vəhdət təşkil edir. İnsan xarici aləmdən aldığı təəssüratı ancaq dillə ifadə etdikdə dərk edir.

Şüur ictimai məhsul kimi ancaq insana xasdır. Heyvanlar şüura malik deyildir.

Çakmak Zeynep

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Grup: I kurs

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru

Heydərova S.

PSIXIKA VE BEYİN

Psixika obyektiv aləmin insan beynində surətidir. Xarici aləmdən gələn hər bir qıcıq insan beynində əks olunur. Deməli psixika beyin funksiyasıdır. Beyin fəaliyyəti olmadan heç bir hadisə baş verə bilməz.

Psixikanın filogenezdə (yunanca phule-növ, genesis doğulma, mənşə deməkdir), yeni təkamül prosesində əmələ gəlməsi və inkişafı mürəkkəb və çox cəhətli prosesdir. O, müxtəlif amillərlə, xüsusilə mühitin təsirləri sinir sisteminin təkamül və inkişafı ilə bağlıdır.

Sade bir misal göstərək: Fil çox isti havada xortumu ilə üstünə su çileyir. Filin bu hərəkəti onun mühitə uyğunlaşmasını göstərir. Bu uyğunlaşma onun sinir sisteminin xüsusiyyətləri ilə bağlıdır. Sinir sistemi də təkamül prosesinin məhsuludur. Onun aşağıdakı növlərini fərqləndirirlər: a) torvari, yaxud səpgin sinir sistemi, b) düyünlü sinir sistemi, c) borulu sinir sistemi.

Torvari sinir sistemi ən bəsit sinir sistemidir. Hidropoliplərdə, meduzalarda və s. Sinir hüceyrələri bədən səthinə tor şəklində səpələnərək bir-biri ilə çıxıntılar vasitəsilə birləşir. Hər hansı bir sinir hüceyrəsində əmələ gələn oyanma bütün hüceyrələrə yayılır və təsir edən qıcığa hidropolip və ya meduza bütün bədənini yığmaqla cavab verir.

Düyünlü sinir sistemi sinir hüceyrələri qruplaşır, mərkəzi düyünlər əmələ gəlir. Sinir hüceyrələri əsas etibarilə heyvanın mühitlə daha çox təmasda olan baş hissəsində toplaşır və sinir sisteminin aşağı ətraf hissələri yuxarı mərkəzi hissələrə tabe vəziyyətdə olur. Soxulcanların, həşəratların və s. sinir sistemi düyünlü sinir sistemine misal ola bilər.

Borulu sinir sistemi ali sinir sistemi tipidir. O, burada yerləşən sinir hüceyrələrinin birləşməsindən ibarətdir (məsələn,

xordalılarda). Təkamül nəticəsində onurğalılarda onuğa beyni və baş beyin mərkəzi sinir sistemi meydana gəlmiş və inkişaf etmişdir.

Baş beynin inkişafı onurğalılarda təkamülündə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Baş beyində müxtəlif funksiyaları yerinə yetirən lokallaşdırılmış müəyyən sahələrdə yer tutan mərkəzlər yaranır.

İnstinktlər (latınca-instinktus-oyanma deməkdir) genetik cəhətdən tropizmlərlə bağlı olsa da, mahiyyət etibarilə yeni davranış forması kimi meydana çıxır. İnstinkt termini müxtəlif vaxtlarda müxtəlif məzmun ifadə etmişdir. Bir sıra hallarda şüurun əksini təşkil edən halları, bəzən insanın hərəkətlərini, insan psixikasında «heyvani cəhətləri», bəzən isə mürəkkəb şərtsiz refləksləri ifadə etmək üçün instinkt terminindən istifadə olunmuşdur. İnstinktiv davranış formalarına heyvanların hamısında geniş təsadüf olunur. İnkişaf etmiş heyvanlarda onlar daha mürəkkəb xarakter daşıyır. İnstinktiv davranış anadangəlmədir. Bu onun başlıca xüsusiyyətidir. Müvafiq qıcıq təsir göstərən kimi instinktiv davranış da bir növ öz-özünə yaranmağa başlayır. Lakin son zamanlar xüsusilə meymunlar üzərində aparılan müşahidələr göstərdi ki, nisbətən mürəkkəb instinktiv davranış formaları öz-özünə əmələ gəlmir. Onlar əsasən sürü şəraitində formalaşır.

İnstinktiv davranış heyvanların əsas davranış formasıdır. Heyvanlar fərdi qazanılmış davranış formalarından və intellektual davranış formalarından zəruri hallarda istifadə edirlər. İntellektual davranış heyvanlar üçün çox vaxt potensial imkan olaraq qalır.

İnqilabzadə Şəbnəm

Fakültə: Riyaziyyat

Qrup: R1-102

Elmi rəhbər: b/m.

Əfəndiyeva Günəş

Gənclərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin xüsusiyyətləri

Yuxarı sinif şagirdlərinin istər həmyaşıd oğlan və qızlarla, istərsə də yaşlılarla - yaxın adamlarla, müəllimlərlə və başqa

yaşlılarla ünsiyyət dairəsi əvvəlki yaş dövrlərinə nisbətən xeyli genişlənir. Ünsiyyətin məzmunu, strukturu və formasında mühüm dəyişikliklər baş verir. Həyat yolunun seçilməsi həmin yaş dövrünün aktual məsələlərindən birinə çevrilir. Şagirdlər həmin məsələləri necə həll edəcəklər, bu zaman onlara kim və necə kömək göstərəcəklər, onlar hansı <<ünsiyyət məktəbi>> keçəcəklər - bunların hamısı həyatın müxtəlif sahələrində - məktəbdə də, işdə də, ailədə də, küçədə də gənc oğlan və qızın qarşılıqlı münasibətlərində öz əksini tapır. T.İ.Yuferovanın fikrincə, müəllim bu cəhətə xüsusi diqqət yetirməli, sinifdə şagirdləri həyacanlandırılan məsələləri öyrənməli, onların həmin məsələlər üzrə biliklərini aydınlaşdırıb təhlil etməli, qarşılıqlı münasibətlərinin xüsusiyyətlərini məhərdə müəyyən edib onlara istiqamət verməlidir. Bu, dərsin mühüm metodik bəzifəsidir.

Böyük məktəbli yaşı dövründə ikinci bir mühüm məsələ dostluq və məhəbbətdir. Bu baxımdan <<gənclərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin xüsusiyyətləri>> IX sinif şagirdləri üçün şəxsi məna kəsb edir. Olan və qızlar onları aylarla düşündürən və narahat edən suallara məşğələdə ətraflı cavab tapmalıdırlar. II bölmədə öyrənilməsi nəzərdə tutulan 6 mövzudan (<<Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin psixologiyası>>, <<Ünsiyyət münasibəti>>, <<Oğlan və qızların qarşılıqlı münasibətinin mənəvi əsasları>>, <<Yoldaşlıq və dostluq>>, <<Məhəbbət yüksək insani hiss kimi>> və <<Sevənlərin davranış mədəniyyəti>>) hər birinin bu baxımdan özünəməxsus əhəmiyyəti vardır.

Bir məsələni də ayrıca qeyd etmək lazımdır. II bölmədə bilavasitə ailə münasibətlərinin öyrənilməsi nəzərdə tutulur. Lakin <<Gənclərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin xüsusiyyətləri>> mövzusu ailə münasibətlərinin əsaslarının təhlili üçün xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Oğlan və qızların gənclik yaşı dövründə yiyələndikləri <<şəxsiyyətlərarası münasibətlər təcrübəsi>> həmişə öz əksini onların ailə münasibətlərində tapır. Məhz buna görə də gənclərin şəxsiyyətlərarası münasibətinin xüsusiyyətlərini təhlil edərkən ailə münasibətləri baxımından mühüm olan məsələləri daha ətraflı aydınlaşdırmaq məsləhətdir.

İskəndərli Elza
Fakültə: Pedaqogika və psixologiya
Qrup: 302
Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru **Baxışova Ş.**

“ Müəllimlik sənəti şərəfli bir sənətdir”.

H.Əliyev.

Hər dəfə “müəllim” kəlməsini işlədərkən yadımıza ilk növbədə ən yaxşı, ən sevimli müəllimlərimiz düşür. O müəllimlərimiz ki, qayğılı bir təbbəsümü ilə qəlbimizi işıqlandırmış, ürəyimizi kövrəltmişlər. O müəllimlərimiz ki, tələb və tapşırıqları ilə bizi zirvələrə yüksəltmişlər.

Ümummilli Lider Heydər Əliyev də müəllimlik sənətini həmişə yüksək qiymətləndirmiş və “mən yer üzündə müəllimlikdən yüksək ad tanımıram” demişdir. O həmişə öz fikirlərində qeyd edirdi ki, “cəmiyyət hardan olursa-olsun kəsib təhsilə xərcləməyi, gənc nəslin təhsilinə kömək etməlidir”.

Özünün bütün həyatını Azərbaycanın inkişafına və tərəqqisinə həsr edən Heydər Əliyev başqa sahələrdə olduğu kimi xalqımızın təhsilinə, onun yüksəlişinə, bu sahədə şərəflə çalışan insanların şəxsiyyətinə, işinə, əməyinə həmişə yüksək qiymət vermiş, onlara hörmət və ehtiramını bildirmişdir. Bu hörmət və ehtiram onun bütün çıxışlarında, fəaliyyətində özünü göstərmişdir. İstər müəllimlər qarşısında çıxışlarında, istər müəllimlər qurultaylarına göndərdiyi təbrik məktublarında və bununla bağlı digər məruzə və çıxışlarında bu xətt həmişə olmuş və özünü göstərmişdir.

Ulu öndər Azərbaycan müəllimlərinin qarşısında vəzifələr qoyur və onların həyata keçirilməsinin itiqamətlərini də göstərirdi. Ulu öndərin təhsil, tərbiyə və müəllim haqqında fikirləri bu gün də dəyərli, qiymətli və aktualdır.

Ulu önədrin şəxsiyyəti müəllimlərə nümunədir, onun həyat və fəaliyyəti ömür yolu böyük tərbiyə məktəbidir.

İsmayılov Elgün.
Fakültə: Riyaziyyat
Qrup: R1-102
Elmi rəhbər: **b/m. Əfəndiyeva G.Ə.**

Yeniyyətmenin təlim və idrak fəaliyyəti.

Yeniyyətmenin təlim fəaliyyətində əvvəlki yaş dövrlərindən fərqlənən xüsusiyyətlərə rast gəlirik. Yeniyyətme elimlərin əsaslarına sistemli şəkildə yiyələnməyə başlayır, bu isə onun təlim fəaliyyətində elmi ümumiləşdirmə və mücərrəd məsələləri mənimsəməklə yanaşı, həm də nəzəri təfəkkürün, ixtiyari diqqətin, hafizənin yüksək səviyyədə inkişafını tələb edir. Yeniyyətmenin təlim fəaliyyətinin yeni xüsusiyyətlərini səciyyələndirən ən ümdə cəhət təlimdə şagirdin müstəqilliyinin inkişafı ilə əlaqədardır. Yeniyyətme yalnız dərstdə rast gəldiyi yenilikləri mənimsəməklə kifayətlənməyib, həm də biliklərin yeni sahələrini müstəqil surətdə mənimsəməyə çalışır.

Gerçəkliyə süurlu münasibətin ümumi inkişafı ilə əlaqədar olaraq yeniyyətmenin təlimə münasibəti tədricən dəyişir. Onun təlim motivləri ictimai, idrak motivləri xarakterli alır, yeniyyətme şəxsi motivlərə nisbətən ictimai, həyatı motivlərin, eyni zamanda əməyə hazirliğin zerurliyini dərk edir.

Yeniyyətmələri xarakterizə edən başqa bir cəhət onların tədris fənlərinə seçici münasibət bəsləmələridir. Şagird gələcəkdə hansı sahədə mütəxəssis olmağa hazırlaşarsa, bununla əlaqədar fənlərə daha çox maraqla göstərir. Lakin bu meyl o qədər də davamlı xarakter daşımır. Dərs deyən müəllimin biliyindən, şəxsi kefiyyətlərindən, həmin müəllimə yeniyyətmenin münasibətindən, aldığı qiymətdən asılı olaraq bəzən bir fənnə olan maraqla tamamilə zəifləyir.

Yeniyyətmenin təlim fəaliyyətinin və ona münasibətinin dəyişməsi ilə əlaqədar olaraq onun idrak fəaliyyətinin inkişafı üçün də əlverişli şərait yaranır. Yeniyyətmenin idrak proseslərindən-qavrayışı çox sürətlə inkişaf edir. Bu dövrdə yeniyyətmenin qavrayışı hərtərəfli, ardıcıl və seçici xarakter daşıyır, qavrayışın həcmi genişlənir. Onun qavrayışı ən çox maraqlandığı cism və hadisələrlə

bağlı olur:nə ilə çox maraqlanırsa,onu da yaxşı qavrayır, maraqlanmadığı sahədə qavrayışı da səthi olur.Yeniyetmədə zaman, məkan nəzərə çarpacaq dərəcədə inkişaf edir.

Yeniyetmə get-gedə təlim daha çox ümumiləşdirməyə, sistemləşdirməyə başlayır.Şagird istər-istəməz təkcə öyrənmək, yadda saxlamaqla kifayətlənmir, öyrəndiklərini əvvəlkilərlə əlaqələndirməyə,onun köməyi ilə yeni fikri məsələləri həll etməyə, ümumiləşdirmələr aparmağa çalışır.

Yeniyetmənin idrak fəaliyyətinin inkişafında ən səciyəvi cəhət onda maddi aləmi dərk etmənin daha yüksək forması olan mücərrəd təfəkkürün sürətlə inkişaf etməsidir.Yeniyetmə yaşında konkret obrazlı təfəkkür öz yerini tədricən mücərrəd-nəzəri təfəkkürə verir və bu yaşda şagirdlərdə mücərrədləşdirmə, müqayisə etmə, əqli nəticə çıxarma sürətlə inkişaf edir.Lakin bu hec də o demək deyildir ki, konkret obrazlı təfəkkür tamamilə yox olur.Yeniyetməlik dövründə əyani-obrazlı təfəkkür yenə fəaliyyətdə olur,lakin bu vaxt təfəkkürün nəzəri-mücərrəd tipi daha çox üstünlük təşkil edir.

Yeniyetmələr təlim fəaliyyətilə yanaşı,əmək və oyun fəaliyyətilə də məşğul olurlar.Onlar sujetli-obrazlı,didaktik-tədris, idman,əyləncəli,kompüter oyunlarını sevir,xüsusilə futbol,xokkey oyunlarını yorulmadan bütün gün ərzində oynamağa çalışır, həmçinin şahmat,dama və digər oyunlarla da maraqlanırlar.

Orucova Gunay

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup: 302

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru Baxışova Ş.

Bizim hər birimiz elmi dərəcəmizdən, biliyimizdən, təhsil səviyyəmizdən asılı olmayaraq, bütün nailiyyətlərimizə görə məktəbə, müəllimə borcluyuq.

H.Əliyev.

Mən öz məqaləmə Ulu öndər Heydər Əliyevin müəllimlərə aid dediyi müdrik sözlərlə başlamaq istəyirəm. " Hər birimizdə

müəllimin hərərətli qəlbinin bir zərrəciyi vardır. Məhz müəllim doğma yurdumuzu sevməyi, hamının rifahı naminə vicdanla işləməyi müdrikliklə və səbirlə bizə öyrətmə^o və öyrədir". Gələcək gənclərin, gənclər isə Müəllimlərin əsəridir!!!

Müəllim-bu ad özündə necə şərəf,ləyaqət,ismət necə hikmət,elm birləşdirir. Artıq hər birimiz mən də daxil olmaqla bir tələbəyik və hər birimiz öz dünənimizi –bizə öz müəllimlərimizdən yadigar qalan tək mirası aqlımızı, elmimizi təmsil edirik.Hər birimizin simasında dünənin bir müəllimi ilə yanaşı,gələcəyin bir müəllimi var.Biz bu gün burdayıqsa öz müəllimlərimizə ,bizi bura gətirən məqsədimizə borcluyuq.Ulu öndər Heydər Əliyev müəllimlik sənətinə çox böyük qiymət vermişdir.Onun müəllimlərə böyük hörmətini,sevgisini dediyi sözlərdən açıq aşkar görmək mümkündür." Mən Azərbaycanın sadə vətəndaşıyam. Bu addan yüksək ad yoxdur. Ancaq bundan da yüksək ad müəllimlikdir."

Azərbaycan xalqının ümümmilli lideri,görkəmli dövlət xadimi, ulu öndər Heydər Əliyevin zəngin irsində, fəaliyyətində təhsil məsələləri xüsusi yer tutur.Ulu öndərimiz xalqın tərəqqisində,ölkəmizin daim inkişafında,təhsilin xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini yüksək qiymətləndirmişdir. Ulu öndərimiz həm təhsilin məzmunu, mahiyyəti, məqsədləri, səmərəli təşkili, müəllim əməyinin şərəfi, şagirdlərin və tələbələrin vəzifələri barədə dəyərli fikirlər söyləmiş, həm də Azərbaycan təhsilinin hərtərəfli yüksəlişi qayğısına qalmış, illər boyu bu sahədə böyük inkişafa təkan verən tədbirlər həyata keçirmişdir.Ümümmilli liderimiz bütün gənclərimizin həyata hazırlaşmasında, cəmiyyətdə özlərinə layiqli səviyyədə yer tutmasında, özlərini ,dövlətimizi layiqincə təmsilində təhsilin çox böyük əhəmiyyət kəsb etdiyini qeyd etmişdir.Əsasən də gənclərin təhsil pilləsində orta təhsilə daha çox önəm verən ulu öndər bu təhsil pilləsini uşaqların təhsilinin özəyi kimi qiymətləndirmişdir.

Kərimli Kamalə

Fakültə: Tarix

Qrup: 101

Elmi rəhbər: müəllim Qasımova R.

Ailə daxili münaqişələr, böhranlar, onların nəticələri və aradan qaldırılması.

Ailəni təsəvvürümüzdə cəmiyyətdə olan kiçik bir müəssisə kimi canlandırsaq, onda ailənin təməlini öncədən möhkəm atmalıyıq ki, sonradan qarşıya çıxan problemlər zamanı müəssisə tez bir zamanda dağılmasın.

Ailənin taleyi, bu həyatın sakit, uğurlu olub-olmaması ər və arvadın bir-biri ilə olan münasibətindən asılıdır. Əlbəttə ki, münaqişəsiz ailə yoxdur və ola da bilməz. Lakin qarşılaşdıkları problemlər zamanı onların aradan qaldırılması üçün qarşılıqlı problemləri həll etmək önəmlidir.

Ailə münaqişələrinin ən başlıca səbəblərindən biri uzun müddət maddi səbəblərlə bağlı olmuşdur. Buna ailənin təmin olunması, pulun xərclənməsi, mənzil problemləri və s. daxildir. Digər bir səbəb isə ər və arvad arasında olan qısqanclıqlardır ki, bu da həddən artıq olduqda onlar arasında münaqişələrə səbəb olur. Ər və arvad öz aralarındakı münaqişələri həll edə bilmirsə, nəticə çox zaman boşanma ilə sonlanır. Bu da öz növbəsində ən çox təsirini uşaqlara göstərir. Bu səbəblərdə uşaqların gələcəklərinə böyük təsir göstərir. Yox əgər problemlər valideyn və uşaq arasındadırsa və problemlərin həlli yolu tapılmırsa, artıq uşaq ailə və valideynlərdən soyuyur. Onlarla əlaqəni azaltmağa başlayır.

Bunun üçün də baş verən heç bir münaqişə dramatik faciə ilə sonlanmamalıdır. Münaqişələri uşaqların yanında etməmək, açıq söhbət üçün münasib vaxt tapmaq, səmimi olmaq, həyat yoldaşının etiraz və iradlarına diqqətlə qulaq asmaq, mübahisəli məsələləri ağıllı surətdə həll etmək vacibdir. Səbirli və təmkinli olmaq məsləhətdir. Münaqişənin dairəsini genişləndirməmək daha məqsədə uyğundur. Ailədə münasibətlər nə qədər düzgün qurularsa, bunun onların övladlarının şəxsiyyət kimi formalaşmasına təsiri bir o qədər möhkəm və səmərəli olar.

Məmmədli Ülkər

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup: 305

Elmi rəhbər: dos. E. Quliyev

Erkən gənclik dövründə psixososial inkişafın bəzi xüsusiyyətləri.

Gənclik insanın fiziki cəhətdən yetkinliyinin başa çatması, onun özünüdərkinin sürətli inkişafı, dünyagörüşünün formalaşması, peşə seçmə və yaşlılıq həyatını başlamaq dövrüdür. Gənclik yaşı dövrü öz inkişafında adətən 2 mərhələdən keçir. 1) erkən gənclik-15-18 yaş; 2) yetkin gənclik-18-25 yaş.

Gənclər bioloji, psixoloji, psixoseksual və sosial amillərin təsiri altında inkişaf edib formalaşır. Bioloji baxımdan gəncin orqanizmi təkamül sayəsində fiziki cəhətdən əsaslı surətdə dəyişir, bədən möhkəmlənir, hərəkət, işləmə qabiliyyəti xeyli inkişaf edir. Psixoloji baxımdan gənclər artıq öz «Mən»-nini, şəxsiyyətini, fiziki imkanlarını, xarici görkəmini dərk edərək qiymətləndirir.

Gənclik dövründə psixososial inkişafın formalaşması prosesi yekunlaşır və cinsi sosializasiya əsaslı keyfiyyət dəyişikliklərinə uğrayır. Bu amil gəncin psixososial həyatına və cinslərarası münasibətlərinə bilavasitə təsir göstərir.

Sosial aspektdə isə gənc müstəqil və məsuliyyətli fəaliyyətə keçir, gəncin şəxsiyyətinin fərdi-psixoloji mahiyyəti ictimai münasibətlərin təsiri ilə vasitələşir. Erkən gənclik dövründə məktəblilər cəmiyyətdə, kollektivdə, ailədə özünəməxsus yer tutur. Onların əsas fəaliyyət növü təlim və peşə-əmək fəaliyyəti olur.

Psixoloji tədqiqatların nəticələri göstərir ki, erkən gənclik dövründə özünüqiymətləndirmə zamanı gənclər çox vaxt özlərinin ayrı-ayrı hərəkətlərini təhlil edir, bir növ özləri haqqında mühakimələr yürüdürlər. Məhz buna görə də yuxarı sinif şagirdləri çox vaxt gənclik gündəlikləri tərtib edir və burada bir növ öz-özləri ilə müsahibəyə girirlər. Bu tipli gündəliklərin aparılması özünüdərk etmənin formalaşmasına müsbət təsir göstərir. Erkən gənclik dövründə bir çox hallarda yüksək özünə hörmət hissinin təzahürü daha aktiv xarakter daşıyır, şagirdlər öz imkan və

qabiliyyətlərini, mövqelərini yüksək qiymətləndirir, onlarda iddia səviyyəsi də yüksək olur.

Erkən gənclik dövründə məktəblilər özünütərbiyə vasitələrini mənimsəyir, nöqsanlarını, qüsurlarını islah etməyə, nümunəvi keyfiyyətlərini inkişaf etdirməyə səy göstərir. Böyük məktəblilər borc, şərəf, şəxsi qürur hissi, vicdan, təvazükarlıq kimi mürəkkəb əxlaqi kateqoriyaların mahiyyətini dərk edirlər.

Erkən gənclik dövründə məktəblilərin ünsiyyət fəaliyyətləri də sürətlə inkişaf edir, və yenidən qurulur. Böyük məktəblilər kollektivin qiymət və rəyinə həssaslıqla yanaşır, onu nəzərə alır, öz fəaliyyətini onun tələblərinə uyğun təşkil etməyə aktiv cəhd göstərir. Ünsiyyət fəaliyyətinin inkişafında yoldaşlıq münasibətləri mühüm rol oynayır. Erkən gənclik dövründə yoldaşlıq hissi ilə yanaşı dostluq hissi də inkişaf edib mürəkkəbləşir.

Erkən gənclik dövrü məktəbli həyatının psixoloji və psixososial baxımdan ən zəngin dövrü olmaqla onun müstəqil həyata hazır olmasında müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, özünüdərk inkişafı və özünüqiymətləndirmənin formalaşması böyük yaşlı məktəblinin sosial aktivliyini yüksəldir və bu zəmində şagird sosial və əxlaqi dəyərləri mənimsəməyə fəal meyl edir. Böyük məktəblinin emosional həyatında, ətrafdakılarla münasibətində baş verən keyfiyyət dəyişiklikləri onun şəxsiyyətinin inkişafının ümumi istiqamətinə əsaslı təsir göstərir, şagirdin özünütərbiyəyə meylini daha da aktivləşdirir.

Məmmədova Nuray

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Grup: 305

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru

Heydərova S.

Ailədaxili ünsiyyət

İnsan həyatının çox mühüm hissəsi ailədə-həyat yoldaşı, uşaqlar və qohumlarla ünsiyyətdə keçir. Ailənin çoxcəhətli vəzifələri də ailə üzvlərinin ünsiyyəti formasında həyata keçirilir.

Ailə problemləri: uşaq qayğısı, zəruri məişət məsələləri, ər və arvadın əmək fəaliyyətində meydana çıxan çətinliklər, qonşulara münasibət, ictimai-mədəni hadisələr, habelə şəxsi həyatla bağlı məsələlər-bunlar ər-arvad ünsiyyətinin əsas məzmununu təşkil edir. Burada ər-arvadın şəxsi həyatı ilə bağlı məsələlərin əhəmiyyətini ayrıca göstərməliyik.

İntim sözünü dar mənada, tək cismani yaxınlıq mənasında başa düşmək səhv olardı. Ünsiyyət prosesində intim cəhət həm də onda ifadəsini tapır ki, ər və ya arvad heç kimə demədiyi ürək sözünü, dərdini, ağrısını, sirrini öz həyat yoldaşına etibar edir. Onlar da məhz həmişə bu etimada layiq olmalıdırlar. Yalnız bu mənəvi yolla bir-biriləri üçün yarandıqlarını, bir-birləri üçün yaşadıklarını hisslərin dili ilə sübuta yetirirlər. Şəxsi həyatın intim məsələləri ər və arvaddan nəinki yüksək mədəniyyət, habelə fakt tələb edir.

Uşaqlarda ünsiyyət də mühümdür. Ana və ata, eləcə də nənə və baba, bacı və qardaşla ünsiyyətin psixoloji mənası daha böyükdür. Uşağın bir şəxsiyyət kimi inkişafının özülü də bu söhbətlər vasitəsilə qoyulur.

Uşaqlar ana və ata vasitəsilə təbiət və cəmiyyət hadisələri haqqında təsəvvürlərə və anlayışlara yiyələnir, başqa adamları, özünü qiymətləndirmək meyarlarını mənimsəyirlər.

Burada biz uşaqların həm ata-ana, həm bacı-qardaşları, həm də nənə babaları ilə ünsiyyətinin rolunu xüsusi qeyd etməliyik.

Ailədaxili və ailədənkanar ünsiyyətin müəyyən formalarında ər və arvad, əsasən, eyni dərəcədə iştirak edirlər. Lakin bu sahədə çox mühüm fərqlər də nəzərə çarpır.

İstər kişinin, istərsə qadının təhsil-peşə və mədəni səviyyəsindən asılı olaraq ünsiyyətin xarakterində ciddi fərqlər özünü göstərir. Bu baxımdan müasir gənclərin ünsiyyətinin məzmun və formasında yeni cəhətlər meydana çıxır. Onların ünsiyyət tələbatının təmin olunmasında entellektual səviyyə, mənəvi və estetik amillər xüsusi yer tutur.

Sosioloji tədqiqatlar göstərir ki, dostlar və tanışlarla söhbətlərin xarakteri yaşdan, təhsil səviyyəsindən asılı olaraq dəyişir. Təhsil səviyyəsi artdıqca kişiler və qadınlar siyasət

problemləri haqqında daha çox düşünür, fikir mübadiləsi aparır, beləliklə, ailə və iş mövzusunda söhbətlər nisbətən azalır, öz növbəsində, mədəniyyət yenilikləri haqqındaki söhbətlərin rolu şaxələnir.

Hələ qədim zamanlarda n insanlar ünsiyyət prosesinin səmərəliliyinə xüsusi diqqət yetirmişlər. Qocalarla cavanların, qadınlarla kişilərin, oğlanlarla qızların, ərle arvadın, ana-ata ilə uşaqların qarşılıqlı münasibətini tənzim edər qaydalar bərqərar olmuş və onlar tədricən daha geniş mənə daşmışdır. İndi də həmin qaydalar ünsiyyət mədəniyyətinin zəruri cəhətlərini təşkil edir. Ərlə-arvadın ünsiyyət mədəniyyəti, ilk növbədə onların intim münasibətində özünü göstərməlidir.

Ünsiyyət mədəniyyəti insanların həyat tərzini ilə bilavasitə əlaqədardır. Bu nöqtədə ünsiyyət mədəniyyəti asudə vaxt mədəniyyəti ilə üzvi surətdə birləşir, onların inkişafı baxımından daha böyük mənə kəsb edir.

Ünsiyyət mədəniyyəti insanların qarşılıqlı münasibəti prosesində formalaşır. Ailə öz çərçivəsində qapanıb qaldıqca ərində, arvadın da, uşaqların da ünsiyyət mədəniyyəti məhdudlaşır. Ailədaxili və ailədən kənar ünsiyyətin məzmunlu və rəngarəng olmasına həmişə diqqət yetirilməlidir.

Məmmədova Xəyalə

Fakültə: Riyaziyyat və informatika

Grup: Rİ-103

Elmi rəhbər:

Qasımov R.

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının əsas amillər

Qədim dövrlərdən müasir dövrümüze qədər bütün xalqları, bütün millətləri elinin, obasının işinə əməlinə yarayan yetkin şəxsiyyətlərin formalaşdırılması məsələsi düşündürmüşdür. Bu istək, bu arzu onları yetkin şəxsiyyətlərin formalaşdırılmasının yollarını, vasitələrini, amillərini aramağa sövq etdirmişdir.

Ağıl, zəka itiliyi, əxlaqi zənginlik və təmizlik, əməksevərlik, yüksək estetik, bədii zövqə, fiziki kamilliyə malik olmaq, hüquqi,

iqtisadi, ekoloji mədəniyyət və s. kimi keyfiyyətlər şəxsiyyət bütövlüyünün təminində mühüm dəyərə malikdir. Xatırladılan bu keyfiyyətləri uşaqlarda formalaşdırmaq vəzifəsi o zaman müvəfəqiyyətli həllini tapar ki, müəllimlər şagirdlərin təbiətinə, fərdi-psixoloji keyfiyyətlərinə dərinləndirən bələd olsunlar. Müəllim həssas və kövrək qəlbli uşaqların mənəvi akəmini duymalı, sehrli sözlər dünyasında özünə məhəbbət tonqalı şölələndirməlidir.

Şagird şəxsiyyətinin inkişafında özünün dərk etmə, yeni öz psixi, fiziki, mənəvi keyfiyyət və xüsusiyyətlərinə şüurlu münasibət, özünün qiymətləndirmə mühüm rol oynayır.

Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında məktəb kollektivi mühüm rol oynayır. Uşağın sinifə, qrupa daxil olması birtərəfdən onda kollektivçilik hissənin meydana gəlməsinə, digər tərəfdən isə şəxsiyyətlər arası münasibətlərin yaranmasına səbəb olur.

Şəxsiyyət bütövlüyünün yaradılmasına fiziki sağlamlığın dəyəri böyükdür. Bunun üçün idman dərsləri, idman tədbirləri ilə yanaşı əməyin tərbiyəvi təsir gücünə də əsaslanmaq lazımdır.

Tərbiyəni xaricdən gətirmək olmaz. Çaxmaq daşında od gizlənə bildiyi kimi, hər bir xalqın tərbiyəsi də onun təbiətində gizlənməmişdir.

M.Ə. Sabir şəxsiyyəti bütövlüyünün təminində tərbiyənin təsir dəyərini "tərbiyə" adlı şerində çox gözəl tamamlayır.

"Ümmətin rəhnəması tərbiyədir,

Millətin pişvası tərbiyədir.

Tərbiyə elmsiz deyil məqbul

Ki, onun müqtəzası tərbiyədir"

Müəllim, tərbiyəçi və valideynlər bilməlidirlər ki, "böyük şəxsiyyətləri olmayan millət iqtisadi cəhətdən nə qədər güclü olsa da, müəyyən fəlakət, sarsıntı qarşısında məhv olub gedər". Böyük söz ustası Sabir demişkən, millətin yol göstərən tərbiyədir.

Məmmədova Günel

Fakültə: Riyaziyyat və informatika

Qrup: Rİ-104

Elmi rəhbər: b/m. Əfəndiyeva G.Ə.

Təxəyyül: yaradıcılıq məsələləri.

Təxəyyülün başlıca funksiyası yaradıcılıqla bağlıdır. İnsan yaradıcılıq yoluna özünün müxtəlif qabiliyyətlərinin axarında gəlib çıxır. Bu yolun baş keçidi təxəyyül dünyasıdır. Təxəyyülsüz insanın digər qabiliyyətləri mahiyyətce özlərinin yaradıcılıq vüsətini itirirlər. Uşaq yaradıcılığının öz xüsusiyyətləri var. Təklif olunan hər hansı bir tapşırığı şagird qeyri-adi, standart olmayan yollarla həll edəndə, onun ideyası, tapdığı haqq yolu yaradıcılıq termini ilə səciyyələndirilir. Lakin psixoloqlar bu məsələni açıqlayanda həmişə xəbərdarlıq edirlər: yaradıcılıq intellekt deyildir, onlaj eyniləşdirmək birtərəfli oiairdi. Əgər hər hansı bir adam sxem, simvol, anlayış və qaydaların zəng repertuarına yiyələnmişdirsə və ondan şəmər istifadə edirsə, müasir psixoloji ölçülərə görə, onu intellektual cəhətdən inkişaf etmiş saymaq olar. Yaradıcılıq qabiliyyətləri isə psixoloji cəhətdən orijinallıq Ölçüləri ilə səciyyələnilir: əgər insan müvafiq repertuarından nəinki səmərəli, həm də orijinal istifadə edirsə, onun axtarışları yaradıcılıq kimi qiymətləndirilir

Psixoloqların müşahidələrinə görə, intellektual cəhətdən inkişaf etmiş şagirdlərin bir çoxunda yaradıcılıq qabiliyyətləri özünü göstərmir. Halbuki yaradıcı uşaqların əksəriyyəti gözəl intellektual inkişaf səviyyəsi ilə seçilir. Amerika psixoloqlarının fikrincə bu uşaqlar özlərinin intellektual cəhətdən inkişaf etmə həmyaşdırlarından fərqlənirlər: birincisi, onlar yeni ideyalar axtarmağa meyl edirlər, ikincisi, yeni, orijinal ideya irəli sürəndə zövq alırlar, üçüncüsü, onlar səhv; etməkdən çox qorxmurlar. Yaradıcı adam səhv edəndə, özünü itirmir, nədəsə günahkar hiss etmir, yenidən uğursuzluğa düşər olmamaq üçün riski edərək orijinal həll yollar təklif etməkdə davam edir. Valideynlər və müəllimlər uşaqların səhvlərinə və standart olmayan ideyalarına

böyük səbr və təmkinlə yanaşsalar, onların yaradıcılıq səviyyəsini yüksəldə bilərlər. Nüfuzlu psixoloqların rəyi belədir.

Mövlanova İlahə

Fakültə: Tarix

Qrup: 101

Elmi rəhbər: Qasımova R.

Məktəbəqədər yaşlı uşağın psixi inkişafında oyunun rolu

Məktəbəqədər yaşlı (3-6 yaşlı) uşaqların aparıcı fəaliyyəti oyundur. Oyun bu yaş dövründə olan uşaqların psixi inkişafında bir sıra keyfiyyət dəyişiklikləri əmələ gətirir. Uşaqlarda oyun şəraitində və ya oyunun köməyi ilə diqqət, qavrayış, xüsusilə müşahidəçilik, hafizə, təfəkkür və təxəyyülün inkişafı üçün əlverişli şərait yaranmış olur.

Üç yaşınadək uşaqlar, adətən, təklidə oynayırlar. Üç yaşından sonra uşaqlar kollektiv xarakterli oyunlara daha çox maraq göstərir. Onların fəaliyyətində rollu oyunlar müşahidə olunur. Belə oyunlar uşağın həyatında böyük hadisə olmaqla bərabər, yaşlılarla ünsiyyət saxlamaq, həyatı başa düşmək, ətrafdakıları təqlid etmək işində mühüm vasitəyə çevrilir. Rollu oyunlar uşaqlarda iradənin inkişafına güclü təsir göstərir.

Müasir uşaqlarda oyunun dominant fəaliyyət növünə çevrilməsi onun psixi inkişafında əsaslı dəyişikliklərə səbəb olur. Uşaq özü oyun prosesində üzərinə götürdüyü müəyyən rol ifa etmək üçün ətrafdakılarla ünsiyyətə girməli, oyunun qaydalarına uyğun olaraq bir sıra tələbləri yerinə yetirməli olur.

Rollu oyunların sujet və məzmununun inkişafı nəticəsində uşaq onu əhatə edən adamların həyat fəaliyyətinə daha dərindən nüfuz edir. Oyun prosesində o, iki qarşılıqlı münasibətdə - oyun və real qarşılıqlı münasibətdə olur.

Bununla bərabər didaktik oyunlardan istifadə edilməsi uşaqlarda nitqin inkişafı, nitq qüsurlarının aradan qaldırılması üçün önəmlidir.

Beləliklə, oyun uşağın psixi keyfiyyətləri və fərdi xüsusiyyətlərinin intensiv inkişafını təmin edir, psixi proseslərin qarşıdakı məqsədə uyğun şəkildə formalaşmasına imkan yaradır.

Nurullayeva Günay

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup:302

Elmi rəhbər: dos. Quliyev E.M.

Təfəkkürün növlərinin psixoloji xüsusiyyətləri.

Psixologiya təfəkkürün mühüm idrak fəaliyyəti kimi öyrənərkən müxtəlif əsaslara görə onu növlərə ayırır. Belə ki, hər bir insan müxtəlif ümumiləşdirmə səviyyəsində düşünə bilər, yaxud təfəkkür prosesində qavrayışa, təsəvvürlərə, məvhumlara az və ya çox dərəcədə istinad edə bilər. Təfəkkürün fəallıq dərəcəsi gerçəkliyi adekvat surətdə əks etdirmə səviyyəsi ayrı-ayrı adamlarda eyni olmur. Bütün bu cəhətlərə görə təfəkkürü ayrı-ayrı növlərə ayırmaq olar: 1) Əyani-əməli təfəkkür; 2) Əyani-obrazlı təfəkkür; 3) Mücərrəd təfəkkür. Əyani-əməli təfəkkür. İnsana bilavasitə təsir edən cisim və hadisələrin dərk edilməsi ilə əlaqədardır, yəni əşyalar üzərində praktik fəaliyyətlə bağlı təfəkkür növüdür. Təfəkkürün bu növü 3 yaşına qədər uşaqlarda üstün mövqey tutur. Əyani-əməli təfəkkür daha çox hərəkətlərin köməyi ilə həyata keçirilir. Məsələn: "Bu evi necə qurmusan," deyərək soruşduqda uşaq "Bax belə" deyib evi uçurub təzədən qurur. Bu zaman uşaq fikrini hərəkətlərlə ifadə edir. Yalnız ontogenetik inkişafda deyil, filogenezdə də əvvəlcə əşyavi təfəkkür olmuş, insan bilavasitə əşyalarla əməliyyat aparmışdır, fikri məsələ fəaliyyəti prosesinin özündə həll edilmişdir. İnsanda təfəkkürün inkişafı məhz bu növün başlayıb. Bu təfəkkür növü istehsal prosesində çalışan adamlara da məxsusdur və nəticəsi konkret məhsulun hazırlanmasından ibarətdir.

Əyani-obrazlı təfəkkür. Təfəkkürün bu növünün mahiyyəti onda ifadə olunur ki, uşaq obrazlı planda cisim və hadisələrlə bağlı fikri əməliyyatlar aparır. Əyani-əməli təfəkkürlə müqayisədə əyani-obrazlı təfəkkür daha mürəkkəb sayılır və uşaq yalnız

məktəbə qədər yaş dövrünün sonunda obrazlara istinadən fikri fəaliyyətə nail olur. Mücərrəd təfəkkür. Fikri fəaliyyət əsasən ümumi və mücərrəd məvhumlara istinad edir. Təfəkkürün ən çox inkişaf etmiş növüdür. Dəyər, ədalət, xoşbəxtlik, kəmiyyət, keyfiyyət və s. Haqqında fikirləşmək mücərrəd təfəkkürə misal ola bilər. Məhz sözlü-məntiqi və ya mücərrəd təfəkkür sahəsində təbiətin, cəmiyyətin, insanın özünün inkişafının ümumi qanunauyğunluqlarını müəyyən etmək mümkündür. Həmin təfəkkür sahəsində fikri məsələlərin ümumiləşdirilmiş şəkildə həlli mümkündür.

Təfəkkürün hər üç növü arasında funksional əlaqə və asılılıq mövcud olur. Belə ki, uşağın idrak fəaliyyətində təfəkkürün hər üç növü tədricən inkişaf edərək formalaşır. Bu prosesdə uşağın cəlb olunduğu aparıcı fəaliyyət növlərinin müstəsna əhəmiyyəti vardır. Fəaliyyət növlərinin təsiri altında təfəkkürün növləri sürətlə inkişaf edərək funksional bütövlülük təşkil edirlər.

Orucova Günay

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup:302

Elmi rəhbər: dos. Quliyev E.M.

Hafizə və onun inkişafının bəzi psixoloji məsələləri

Öyrənmə müntəzəm, planlı və müəyyən üsullardan istifadə etməklə xüsusi təşkil edilən yaddas saxlamadır. Məlumdur ki, öyrənməyə qarşıya qoyulan məqsədin xarakteri, materialın anlaşılması dərəcəsi, fikri fəallığın səviyyəsi, təkrarların təşkili və s. kimi amillər təsir göstərir. Anlaşılan, mahiyyəti dərk edilən material mənalı, anlaşılmayan, çətin material mexaniki öyrənməni tələb edəcəkdir. Bəzən şagird və ya tələbə dərs materialını öyrənərkən faktik materiala çox diqqət yetirir, yəni materialı olduğu kimi yadda saxlamağa can atır, onun üzərində baş sındırmaq, onu təhlil etmək, ümumiləşmiş nəticələr çıxarmaq məsələlərinə diqqət yetirilmir. Belə olduqda mexanik təkrarlar və onların kəmiyyəti ön plana çəkəcəkdir. Bu da yaddasaxlamamanın səmərəliliyinə ciddi xələl gətirəcəkdir. Hələ klassik psixologiyada müəyyən edilmiş aşağıdakı cəhətlərə diqqət yetirək. Eksperimentlər göstərmişdir

ki, insanın 6 mənalı kəliməni yadda saxlaması üçün əgər bir təkrar kifayət edirsə, 12 mənasız sözü yadda saxlamaq üçün 14-15, 36 mənasız sözü yadda saxlaması üçün 55 təkrar lazımdır. Alman psixoloqu Ebbinghaus öz üzərində qoyduğu təcrübələr sayəsində müəyyən etmişdir ki, şeiri mənasız sözlərə nisbətən 9-10 dəfə tez öyrənmək mümkündür. Buna görə də materialın yaxşı yadda saxlanması üçün məna əlaqələrinə xüsusi fikir verilməlidir.

Hifz etmə unutma ilə dialektik əlaqədədir. İlk növbədə unutmanın mənfi cəhətləri diqqəti cəl edir. Müəyyən informasiya indiki halda lazımdır, amma onu xatırlamaq mümkün deyil, yeni yada düşür, izlər itib gedib unudulub. Halbuki unutmanın faydası çoxdur və bunsuz şəxsiyyətin fərdi təcrübəsi təşəkkül edə bilməz. Gərəksiz informasiyalar unudulur. Hifz etmə əslində unutma ilə mübarizə sayəsində mümkün olur. Yadasalmanın üç səviyyəsi ayrılır.

Tanıma yadasalmanın nisbətən aşağı səviyyəsi kimi cismin təkrarən qavranılmasına istinad edir. Bu mənada tanıma yadasalmadan sadə prosesdir. Tanıma yadasalmadan asandır. Psixoloji eksperimentlər də bunu aydın surətdə göstərir. Eksperimentin birinci variantında şagirdləri 50 obyektə tanış edirlər. Bundan sonra həmin söz və şəkilləri yada salmaq təklif olunur. Onlar orta hesabla onlar 15 obyektə yada sala bilirlər. Eksperimentin ikinci variantında isə şagirdləri 50 obyektə tanış etdikdən sonra onlara 100 obyekt təqdim edirlər (100 obyektin 50-si isə yeni obyektlərdir). Şagirdlərə 100 obyektin içərisində əvvəlki 50 obyektə göstərmək təklif olunur. Onlar orta hesabla 35 obyektə tanıyırlar.

Yuxarıda deyilənlər əsasında belə bir ümumi qənaətə gəlmək olar ki, insanın hafizə fəaliyyətinin strukturası çoxcəhətli xarakter daşıyır. Bu baxımdan onun proses və növlərinin psixoloji mexanizmlərinin öyrənilməsinin çox mühüm psixopedaqoji əhəmiyyəti vardır. Məhz bu əsasda hafizə fəaliyyətinin səmərəliliyini təmin edəcək pedaqoji üsul və vasitələri müəyyənləşdirərək müvəffəqiyyətlə reallaşdırmaq olar.

Biröl Özkaya

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Qrup:

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru

Heydərova S.

TƏXƏYYÜL

Keçmiş qavrayış materiallarının yenidən işlənməsi əsasında yeni surətlərin yaradılmasından ibarət olan psixi prosesə **təxəyyül** deyilir. Təxəyyül də bütün psixi hadisələr kimi xarici aləmin inikasıdır. Bununla birlikdə, təxəyyülün özünə aid xüsusiyyətləri vardır. Qavrayış, hafizə kimi psixi proseslər cisim və hadisələrdə gerçək mövcud olan xüsusiyyət, münasibət və qanunauyğunluqları əks etdirir. Təxəyyül prosesində isə insan xarici aləmdə bilavasitə olmayan yeni surətlər yaratsa da, heç bir şeyi özündən uydurmur, yeni surətin ayrı-ayrı əlamətlərini ancaq həyatdan götürür.

Təxəyyül surətlərinin keyfiyyəti, insanın təsəvvür ehtiyatının, bilik və təcrübəsinin zəngin və çoxcəhətli olmasından asılıdır: onlar nə qədər əhatəli olsa, təxəyyüldə yeni surətlər yaratmaq üçün zəruri material da çox olar.

Təxəyyül tarixən əmək fəaliyyətində təşəkkül tapmışdır. İnsan tədricən əməyin nəticəsini dərk etməyə başlamış, əmək prosesinin sonunda əldə edilən nəticəni hələ proses başlamazdan əvvəl təsəvvür etməyi, fikrən yeni surətlər yaratmağı öyrənmişdir.

Əmək bölgüsünün əmələ gəlməsi və ictimai şüurun müxtəlif formalarının meydana çıxması ilə əlaqədar olaraq şairin təxəyyülü bəstəkarın təxəyyülündən, müəllimin təxəyyülü memarın təxəyyülündən və s.-dən fərqlənmişdir. Təxəyyül bədii, texniki və ya elmi fəaliyyətin əsas tərkib hissələrindən birinə çevrilərək onun xüsusiyyətlərinə uyğun surətdə inkişaf etməyə başlamışdır.

Təxəyyül bədii əsərin qavranılması, fikri məsələnin həll edilməsi, fəaliyyətin planlaşdırılması prosesində bilavasitə iştirak edir və onların məhsuldarlığını şərtləndirən əsas amillərdən birinə çevrilir.

Özbəyova Səbirə
Fakültə: Riyaziyyat
Grup:RI-103
Elmi rəhbər: müəllim
Qasımova R.

Şəxsiyyətin formalaşmasında nitqin rolu

Şəxsiyyət dedikdə hər şeydən əvvəl, insanı hər hansı bir cəqmiyyətin üzvi kimi xarakterizə edən sosial və mənəvi kefiyyətlər sistemi nəzarətdə tutulur. Şəxsiyyətin yüksək düşüncəsi, biliyi, davranışı ilə cəmiyyəti dəyişdirə biləcək qabiliyyətdə malikdir. Bu qabiliyyətlər içərisində nitq də mühüm yer tutur. hammımıza məlumdur ki, ta qədimdən cəmiyyətin liderləri çox zaman həm də yaxşı natiq olmuşlar. onlar bəzən silah gücünün həll edə bilmədiyi problemləri danışaraq həll etmişlər.

Dilin, nitqin şəxsiyyətin formalaşmasında, onun bütün psixi həyyatında böyük rol oynadığını yuxarıda deyilənlər təsdiq edir. mahiyyət etibari ilə, insanın şüuru əsasən, dilə aiddir. Dilin bu rolu onun nitqin insanın ali psixi funksiyasının həyata keçirilməsində hansı əhəmiyyətə malik olmasında xüsusi ilə özünün aydın gösdərir.

Nitq insanın bütün psixi fəalqiyətinin inkişafına, təşəkkülünə və idarə olunmasına təsvir göstərən ən qüdrətli amillərdəndir. Odur ki, insanın həyatında, psixi inkişafında mühüm rol oynayan amillərlə fəaliyyətlə yanaşı, nitq də daxil edilməlidir. Şəxsiyyətin hərtərəfli inkişafında, onun psixi xassələrinin formalaşmasında, nitq qüdrətli təsir vasitəsi olduğu kimi, həm də əvəzolunmaz, qeyri məhdudu ifadə vasitəsidir.

Nitq insanın özünü, ətraf aləmi dərk etməkdə mühüm rol oynadığı kimi, varlığı dəyişdirmək də, onu öz məqsədinə tabe etməkdə də qüdrətli amildir. İ.Pavlov gösdərmişdir ki, nitqin əsasını təşkil edən sözlər və söz qrupları kimi həqiqi, real şərti qıcıqlandırıcılarının yaratdığı bütün reaksiya, hərəkət və işləri əmələ gətirir. İkinci signal sistemi İ.P.Pavlovun dili ilə desək, insan davranışının ən qüdrətli tənzimləyicisidir,

nitq insana həm lazım olan iş, həm böyük vadaredici, həm də böyük ləngedici təsirə malikdir. Məhz buna görə də K.D.Uşuniski nitqi böyük müəllim, V.V.Mayakovski isə böyük sərkərdə adlandırmışdır.

Məktəblinin nitqin inkişafı sahəsində, şübhəsiz, müəllimin rolu böyükdür. bu baxımdan o nitqin düzgün inkişafında daima diqqət yetirməli, şagirdin əqli cəhətdən inkişafında nitqin misilsiz rolunu heç vaxt unutmamalıdır.

Sadıqlı Sara

Fakültə: Pedaogika və psixologiya
Grup:305

Elmi rəhbər: dos. **Quliyev E.M.**

Autizm və uşağın psixososial inkişafının bəzi xüsusiyyətləri.

Autizm - davamlı psixi narahatlıq olub, qarşılıqlı münasibətlərdə, sosial ünsiyyətdə, nitqin istifadə olunmasında, fəaliyyət prosesində mövcud olan kənarçıxmalarda təzahür edən sinir-psixi xəstəlikdir. Autizm körpəlik dövründə təzahür edir. Bəzi hallarda sonrakı yaş mərhələlərində də uşaqda autizm əmələ gələ bilər. Autizmin əsas əlamətləri bunlardır:

Ətrafına qarşı laqeyd münasibət, hadisələrə və insanların təsirinə reaksiya verməmək, ünsiyyətin çətinliklərlə müşayət olunması, tənhalığa aktiv meyl, insanlarla təmasdan, qucağa alınmaqdan ya da sevilməkdən xoşlanmamaq, vizual qavrayışın çox az olması ya da heç olmaması, motorikanın inkişafında ləngimə, təkrarlayıcı davranışlar, mənasız sözləri təkrarlamaq, təhlükəyə və ağrıya qarşı laqeydlik, səbəbsiz gülmək və ya ağlamaq, davamlı olaraq eyni oyunları oynamaq, hər şeyin eyni olmasını istəmək, dəyişikliklərə güclü reaksiya vermək və sairə.

Bəzən belə bir ümumi mülahizə irəli sürülür ki, autistik uşaqlar ətraf aləmlə əlaqə və münasibətdə olmaq istəmirlər. Əslində isə bu belə deyildir. Onlar tənhalığa meyl etsələr də belə ətrafdakıların qayğılı münasibətinə

böyük ehtiyac duyurlar. Belə ki, ünsiyyət çətinliklərinə baxmayaraq autizm şəraitində hər bir uşaq yaşlı ilə şəxsi-ışgüzar əlaqələrdə olmaq istəyir. Autistik uşaqlar yaşlıları ilə ünsiyyətdə olmaqda çətinlik çəksələr belə onlarda ünsiyyətə tələbat mövcud olur. Bu tələbatı ödəyəcək nitq mexanizmi formalaşmadığından autistik uşaq xüsusi tipli ünsiyyət şəraitinə daxil edilməli və ona ünsiyyət qurmaqda əməli yardım göstərməlidir. Autizmin aradan qaldırılmasının psixopedaqoji vasitələri və metodikası işlənərkən ilk növbədə psixodiagnostik məsələlər həll olunmalıdır. Belə diferensial diaqnostik şəraitində autizmin təzahür mexanizmləri obyektiv surətdə aşkarlanı bilər. Belə olduqda konkret autistik uşaqda inkişafın hansı aspektinin daha kəskin pozulması müəyyən-ləşdirilə bilər və bu zəmində aparılan psixopedaqoji kor-reksiya işinin təsirli və səmərəli olması üçün zəruri olan şəraitin yaradılması təmin olunur.

Ramid Seyfullayev

Fakültə: Pedaogika və psixologiya

Qrup:107

Elmi rəhbər: p.ü.f.doktoru

Rəhimova Q.

ÜNSIYYƏT ÇƏTİNLİKLƏRİ VƏ ONLARIN ARADAN QALDIRILMASI YOLLARI.

İnsanların qarşılıqlı münasibətləri öz əksini ünsiyyət prosesində tapır. Ünsiyyət dedikdə 2(və ya 3) adamın iştirak etdiyi qarşılıqlı münasibətlər nəzərdə tutulur.

Ünsiyyətlə qarşılıqlı münasibətlər bir-biri ilə əlaqədər olsa da onları eyniləşdirmək olmaz. Ünsiyyət insanların birgə həyat fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. İnsanların bir-birinə qarşı münasibət-lərinin müsbət və ya mənfi olmasından asılı olmayaraq ünsiyyət bütün hallarda vacib surətdə həyata keçirilir.

Ünsiyyət prosesində müəyyən çətinliklər müşahidə olunur. Onlar adətən sosial və ya psixoloji xarakter daşıyırlar.

Müxtəlif sosial qruplara mənsub olan insanlar arasında sosial,siyasi,dini,peşə fərqləri və s. kəskin şəkildə özünü göstər-dikdə onlar situasiyanı eyni şəkildə başa düşmür, anlayışları müxtəlif mənalarda işlədir, hadisələrə müxtəlif baxımdan yanaşırlar. Ünsiyyət prosesinə psixoloji xarakterli mənələr də mühüm təsir göstərir:belə çətiliklər ya müsahiblərin müəyyən fərdi psixoloji xüsusiyyətlərə malik olması (məsələn,onlardan birinin həddindən artıq utancaq,digərinin qapalı olması ya da onların arasında xüsusi növlü psixoloji münasibətlərin-bir birinə qarşı qərəz, ədavət,düşmənçilik,inamsızlıq və s.-nin əmələ gəməsi nəticəsində meydana çıxır.

Belə hallarda ünsiyyətin münasibətlə əlaqəsi aydın nəzərə çarpır. Məsələnin belə qoyuluşu nəinki elmi,həm də böyük praktik əhəmiyyəti olan nəticələr çıxarmaq imkanı verir. Sosial-psixoloji treninq sosial-psixologiyanın tətbiqi bölmələrindən biridir. Özünü-dərketmə, ünsiyyət və qarşılıqlı təsir vərdişlərinin formalaşması sahəsində qrup metodlarının işlənilməsi və tətbiqi onun əsas vəzifəsini təşkil edir.

Sosial-psixoloji treninqin köməyiylə,bir tərəfdən ünsiyyət sahəsində həyati çətinliklərlə rastlaşmış adamlarda vərdişlər formalaşdırılır və ya onların ümumi hazırlığı təkmilləşdirilir;digər tərəfdən isə bilavasitə insanlarla bağlı olan peşə sahiblərində-rəhbər işçilərdə,pedaqoqlarda,tibb işçilərində,idman məşqçilə-rində və b.xüsusi ünsiyyət vərdişləri yaradılır.

Sosial-psixoloji treninq ideyasını mahiyyət etibarilə alman psixoloqu Kurt Levin irəli sürmüşdür.Bu,Z.Freydin psixoanaliz, C.Morenonun sosiometriya nəzəriyyəsində öz əksini tapmışdır. Lakin bununla belə,sosial-psixoloji treninqi ilk dəfə olaraq amerikan psixoloqu və psixiatri K.Rocers 1947-ci ildə tətbiq etməyə başlamışdır.

K.Rocers "Humanistik psixologiya" adlanan cərəyanın əsas nümayəndələrindən biridir.Qərb psixologiyasının bütün cərəyanları kimi humanistik psixologiyanı da təhlil edərkən onun sosial aspektlərinə diqqət yetirmək lazımdır. Bu cərəyan daxilində işlənməmiş metodlar psixoloji cəhətdən maraqlıdır.

Hal-hazırda sosial-psixoloji treninq praktikasi psixologiya elminin sürətlə inkişaf edən tətbiqi sahələrindən birinə çevril-

mişdir. Sosial-psixoloji treningdən mütəxəssislərin hazırlanmasında istifadə olunur. Eyni zamanda bu metod ailədaxili konfliktlərin aradan qaldırılmasında geniş tətbiq olunur.

Ümumiyyətlə insanın özünü dərk etməsi, öz məninə nəzər salması, özünü başqaları ilə müqayisə edərək qiymətləndirməsi belə ünsiyyət prosesinin məhsulu kimi qəbul edilə bilər. İnsan ünsiyyətdə olmadan, ünsiyyətə girmədən başqalarını dərk edə bilməz.

Şəmilzadə Lamiyə

Fakültə: Riyaziyyat

Qrup: Rİ-103

Elmi rəhbər: müəllim

Qasımova R.

Mənlik şüuru və özünü dərk etmənin psixoloji xüsusiyyətləri

Mənlik şüurunun insanın özünü şəxsiyyət kimi tanıması və dərk etməsi prosesidir. Mənlik şüuru insanın özünün tələbat və qabiliyyətlərinə, fikir və hisslərinə, davranış və fəaliyyət motivlərinə şüurlu münasibətidir. Onun əsas əlamətləri insanın özünü bütün ətraf aləmdən, yəni "mən" ini qeyri-məndən ayrılması özünün fiziki, psixi və mənəvikeyfiyyətlərini qiymətləndirməsi və dərk etməsi, psixi həyatının bütün cəhətlərinə şüurlu münasibət bəsləməsidir.

Mənlik şüurunun şəxsiyyətin psixi həyatında mühüm rolu olduğunu qeyd edən S.Y. Rubinşteyn hesab edir ki, "əgər şəxsiyyəti mənlik şüuruna, Mən"-inə müncər etmək olmazsa, onların bir-birindən ayrılmaq mümkün deyildir. Mənlik şüuru subyekt keyfiyyətinə insanın bütün etdiklərini mənimsəyir o, şəxsiyyətin psixi həyatına qarışaraq, insanın digər psixi prosesləri ilə qırılmaz əlaqədədir.

Özünüdərk etmənin mərkəzi elementi, onun nüvəsinə "Mən" təşkil edir. "Mən" anlayışı ilk dəfə psixologiyada U. Ceyms tərəfindən formula edilmişdir. Özünüdərk etmə mürəkkəb və çoxtərəfli prosesdir. Onun mürəkkəbliyi silsilə amillərlə şərtlənmişdir. Onları aşağıdakı kimi qruplaşdırma bilərik.

1. İnsan idrakı qabiliyyətlərini inkişaf etdirdikdən, müvafiq vasitələr əldə etdikdən sonra anları özünü qiymətləndirmənin obyektinə edə bilər.
2. Dərketmə üçün müəyyən material əldə olunmalıdır. Bu isə insanın biliklərə, təsəvvürlərə malik olması zəminində mümkündür. Belə olan halda fərd fasiləsiz olaraq dəyişir, inkişaf edir. Özünüdərk etmə isə həmişə öz obyektindən kənar qalır.
3. Özü haqqında müəyyən məlumatların əldə olunması artıq subyekt (insanı) dəyişir. Özü haqda nə isə bilən şəxs artıq "başqalaşır" Ona görə də özünüdərk etmə dinamik proses olmaqla son məqsədə-özünü inkişafa, özünü təkmilləşdirməyə, özünü gerçəkləşdirməyə, yönəlir.

Biz şəxsiyyət kimi formalaşmış, inkişaf etmək üçün isə həyatı öyrənmək və onun qayda-qanunlarına riayət etmək lazımdır. Həyat isə tək onda yaşayanların, həm də onu öyrənənlərindir.

Təhməzli Qumru

Fakültə: Riyaziyyat

Qrup: Rİ-104

Elmi rəhbər: b/m. Məmmədova G.A.

Gənclərin həyat planları, əmək fəaliyyəti və peşəyönümü

Hayat planlarını müəyyənləşdirmək, əmək və ictimai fəaliyyətə müstəqil başlamaq gənclərin yeni xüsusiyyəti olub şəxsiyyətin kamilləşməsində müstəsna rol malikdir. Həyat planları özünü gəncin məqsəd və motivlərinin, ümumi dünya-görüşünün formalaşmasında, peşə seçmək meyllərində göstərir. Həyat planları geniş məfhumdur. Buraya şəxsiyyətin siması, həyat tərz, sərvət meylləri, təhsilini tamamlamaq, fəaliyyət növləri, kəbin kəsdirməsi və s. aiddir. Bunların, içərisində də ən çətini peşə seçmə, əmək fəaliyyətinə başlamaqdır. İçərisində Yeniyetmə yaşında ixtisas maraqları haqqında söhbət gədirsə, gənclik yaşında peşə seçmə meylləri, kim olmaq məsələsi reallaşır və təxirə salınmaz problemə çevrilir. Çünki VIII-XI

siniflərdə sənətseçmə böyük yaşlı məktəblinin gələcəyinə şüurlu münasibəti ilə bağlıdır. Yetişməkdə olan nəslin psixoloji xüsusiyyətlərini nəzərə alməqlə gənclər arasında peşəyönümü məsələləri üzrə sistemli iş aparmaq müasir dövrün aktual problemi kimi qarşıya çıxir. Məhz buna görə də gəncləri peşələrə istiqamətləndirərkən onlara aşağıdakı məlumatların çatdırılması zəruridir: a) ixtisasın cəmiyyətdə mövqeyi, gələcəyi, digər ixtisaslarla əlaqəsi, onu nəzəri və praktik cəhətdən inkişaf etdirməyin mümkünlüyü, b) ixtisas və əməyin xarakteri, alətlər, maşınlar, sərf olunan əmək; c) psixoloji cəhətdən əməyə hazırlığın zəruriliyi, işçinin səhhəti, fiziki, fərdi psixoloji xüsusiyyətinin bu ixtisas sahəsinə müvafiqliyi, peşəyə uyğun yerləşdirilməsi; ç) əməyin ictimai-iqtisadi xüsusiyyətləri iş vaxtı və şəraiti, əmək haqqı, əlavə gəlir. Beləliklə, gənclərin peşə seçmələrinə daim qayğı göstərmək, əmək fəaliyyətini ön plana çəkmək, onları bu istiqamətdə təkmilləşdirmək lazımdır.

Turabova Rövşanə

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya

Grup: 107

Elmi rəhbər: p.ü.f.d. Rəhimova Q.

Uşağın hərəkət fəallığı, qavrayış və hafizənin təşəkkülü

Dünyaya şərtsiz reflekslərlə gələn çağda tədricən mühitin təsirinə sadə cavab reaksiyaları özünü ayın əvvəllərində biruzə verir. Belə emosional reaksiya çağaya ananın nəvazişlə baxışı onun xoş münasibəti zamanı baş verir. 2-3 aylıq körpə ananın gülüşünə elə gülüşlə, həm də ümumi hərəkət fəallığı ilə cavab reaksiyası verir ki, buna canlanma kompleksi deyilir. Müəyyən-ləşdirilmişdir ki, yaşlı adamın uşaqla intensiv şəkildə ünsiyyətə girməsi uşaqla canlanma kompleksinin inkişafına stimül yaradır.

Canlanma kompleksi əsasında çağanın ata, ana və yaşlılarla emosional münasibəti tədricən artır.

Körpədə gülümsəmə şəklində özünü göstərən müsbət emosiyaların təzahürünə birinci münasibətlərdən xoşhal olduğunu

hərəkətlərində biruzə verir. Yaşlılarla emosional münasibət körpənin psixikasına müsbət təsir göstərir. 4-5 aylıq çağanın yaşlılarla ünsiyyəti seçici xarakter daşıyır. O, yaxınlarını görəndə əl-qol atır, sevinir lakin kənar adamla qarşılaşdıqda qorxur, ağlamağa başlayır.

3-4 aylıq uşaq əşyaların sürətini qısa müddətə olsa da yadda saxlaya bilər. 7-8 aylığında görmə duyğusu ilə əşyaları fərqləndirə bilər. Bu vaxt uşağa onun tanış olduğu əşyanı onun gözü qarşısından götürdükdə o, görmə vasitəsi ilə həmin əşyanı sanki axtarıb tapmaq istəyir.

10-11 aylığında uşaq yaşlıların bir sıra sadə hərəkətlərini təqlid etməyə başlayır. Uşaqlar birinci yarım ildə tanımaq imkanı əldə etdiyi halda ikinci yarım ildə o əşyanın sürətini hafizəsində bərpa etmə imkanına malik olur. Məktəbəqədər yaş dövründə uşaqların sensor etalonlarla tanış olması tədricən möhkəmlənir. Leypsiqlə psixoloqları sübut etməyə çalışırlar ki, uşaq formanı qavramır, onlar rəngli təsir altında özünü göstərən vəziyyətə əsaslanırlar. Əgər uşaq bu keyfiyyətlərə yiyələnə bilirsə şəklın tam sujetini qavraya bilər. Məktəbəqədər yaşlı uşaqlarda hafizənin keyfiyyətləri də tədricən inkişaf edib formalaşır. Yadda saxlamanın həcmi, möhkəmliyi, dəqiqliyi, sürəti v.s hafizənin keyfiyyətlərindəndir.

Əlizadə Aytac

Fakültə: Biologiya

Grup: 102

Elmi rəhbər: p.ü.f.d.

Əfəndiyeva Ü.

Şüüraltı hafizə.

Nəfəs alırıq şüursuzca, yeyirik şüursuzca, yatırıq şüursuzca...

Düşünmədən edilən bütün davranışlar şüüraltı hafizənin vəzifəsidir. Şüüraltı hafizə insanın yaşanması üçün lazım olan proqramlarla təchiz olunub. Sınır sistemi, endoplazmatik şəbəkə, bütün daxili orqanlar bu proqramlar vasitəsilə təmzinlənir. Bəzi proqramlar isə hiss və duyğunlarımızı idarə edir. Hər kəs

rəngliyəni görüş, şəkilləri eyni anlayır, dəniz hamı üçün dənizdir, günəş hamı üçün eynidir. Hiss və duyğular dadbilmə, qoxu, eşitmə və s. kimi duyğular da bu proqramlarda tənzimlənir. Bir uşağı meşəlik əraziyə tək buraxdığımızı düşünen. Bu uşaq ətrafında insan olmasa da heyvanlarla ünsiyyətdə girəcək və onların davranışlarını kopyalayacaq.

Biz dəimə insanlar arasında oluruq. Təbii ki, bu ünsiyyət şəraiti də davranışları kopyalamağa səbəb olur. Biz öyrəndiyiniz hər şeyi şüurları hafizəmiz qeyd edirə hərəkət təkrar olduqda vərdişə avtomatlaşmış hərəkətə çevrilir. İnsan doğulmazdan əvvəl düşüncə və inam qəlibləri ana bətnində ikən formalaşır. Ana bətnində ikən xari edən duyulan səs və duyğu siqnalları bizim zehnimizdə yeni əlagələnin yaranmasına kömək edir. Anası hamilənin dövründə çox ağlayarsa, uşaq doğudugdan sonra həssas olur və çox ağlamağa başlayır. Anası hamilənin dövründə müsigiyə qulaq asılsa, uşaqda müsiqu zövqü formalaşacaq. Uşaq bətnində ikən ana səs - küylü və dava – dalaşlı yerdə olarsa, uşaqda psixi pozuntular formalaşacaq. Çünki uşaq ana bətnində 3 həftəli ikən hər şeyi duya bilir.

Uşaq doğulduqdan sonra ailədə gözəl səsle və sevgi dolu davranışla uşağa yanaşırsa, uşaq sevgi dolu olmağı, xoş münasibəti, həyata müsbət baxmağı öyrənər. uşaq səs-küylü, dava olan yerdə böyüyərsə,etməyi, davakarlığı qısqanclığı kimi öyrənən və uşaq sevgisiz böyüyər.Şüuraltı hafizə hər şeyi qeyd edir. Amma insan beyninin görmədiyi heçniyi qtd etmir. Biz şüurlu surətdə saniyədə 200, şüursuz surətdə 100000 informasiya qəbul edirik. Şüuraltı hafizə qeyd etdiyi informasiya əsasında bədənə idarə edir. Mənfi informasiya ilə beyninizi yükləsək, bədən bu informasiya ilə idarə olunmaq məcburiyyətində qalacaq və yeni problemlərə qapı açacaq. Unutmayaq ki, şüuraltı hafizə bədənimizi idarə edən idarəediçi mexanizmdir. Bütün həyatımız onun sayəsində formalaşır. Mümkün qədər müsbət enerji ilə qidalanmalıyıq. Buradan belə qənaətə gəlmək olar ki, bizi idarə edən güc, qüvvə - şüuraltı hafizədir.

Aydınlı Lətife

Fakültə: Pedaqogiya və psixologiya

Qrup:405

Elmi rəhbər: p.ü.f.d.

Əfəndiyeva Ü.

Ailədə boşanmanın səbəbləri.

Ailə kiçik bir cəmiyyətdir. Hər bir mühitdə, cəmiyyətdə olduğu kimi ailə mühitində də bəzən narahatçılıqlarla, problemlərlə üzleşir. Bu problemlər həll edilməyəndə, çox təəssüf ki, boşanmalara qətirib çıxarır. Uşaqly ailələrdə boşanma daha ağırverici olur. Boşanmaya qətirib çıxaran bir neçə səbəbləri göstərə bilərik. Bunlara maliyyə problemləri, cütlüklərin sosial-mədəni fərqlənləri, cinsi problemlər, cütlüklərdən birinin xəyanəti, ailədə anlaşılmazlıqlar, ailə daxilində şiddət, qaynana-qəlin problemləri və s. göstərə bilərik. Bu problemlər səbəbindən ailədə narahatçılıqdır yaşayan cütlüklərin valideynlər uşaqları ilə sağlam münasibət qurmalarını gözləyə bilməsin. Bu cür evlilikləri yuxarıda göstərdiyimiz problemlərlə davam etdirdikdə uşaqlar üzərində mənfi təsirlər, bəzən boşanmanın özünün yaratdığı təsirlərdən daha çox şiddətli, zərərli da bilər. Çox təəssüflər olsun ki, son zamanlar boşanmaların sayı artmaqda davam edir. Fikrimcə evliliklərin sona çatmasına səbəb olan problemlərin yaranmaması üçün cütlüklər ailə həyatın sevgi məhəbbət, qarşılıqlı hörmət üzərində qurmaları gərəkdir. Belə olduqda mənəcə bir çox problemlərin ölkəsindən gəlmək olar həmçinin cütlüklər arasında problemlər yarandıqda, ailəyə xarici müdaxilələrin olamamax da vacibdir.

Cəmiyyətimizin gələcəyi bu günü ailələrin mühkəmiyindən asılıdır. Biz gənclər ailənin qorunması üçün əlimizdən gələni etməliyik.

Əhmədova Leyla
Fakültə: *Biologiya*
Qrup: 101
Elmi rəhbər: p.ü.f.d.
Əfəndiyeva Ü.

Təxəyyül və yaradıcılıq.

Təxəyyülün özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır. Təxəyyül prosesində insan xarici aləmdə bilavasitə olmayan yeni sürətlər yaradır. Lakin insan təxəyyül prosesində nəqədər yeni sürətlər yaratsa da, hüç bir şeyi özündən uydurmur, yeni sürətin ayrı-ayrı əlamət və ünsürlərini ancaq həyatdan götürür.

Təxəyyül sürətlərinin keyfiyyəti, hər şeydən əvvəl bu "xammalın" keyfiyyətindən – insanın təsəvvür ehtiyatının, bilik və təcrübəsinin zəngin və çoxcəhətli olmasından asılıdır: onlar və qədər əhatəli olsa təxəyyüldə yeni sürətlər yaratmaq üçün zəruri material da çox olar.

Əmək bölgüsünün əmələ gəlməsi və ictimai çüurun müxtəlif formalarının meydana çıxması ilə əlagədar olaraq şairin təxəyyülü bəstəkarın təxəyyülündən, rəssamın əxəyyülü, konstruktorun təxəyyülündən, müəllimin təxəyyülü, memarın təxəyyülündən və s. dən fərqlənmişdir.

Bizim hər birimiz yaşımızdan asılı olmayaraq özümüzün gündəlik həyatımızda onlarla təxəyyül sürətləri yaradırıq. İnsan bir çox hallarda müxtəlif təxəyyül sürətləri yaradır, lakin onları həyata keçirmir, və yaxud elə şeylər sinirləşir ki, onları həyata keçirmək əslində mümkün olmur. Belə təxəyyülə passiv təxəyyül deyilir. Passiv təxəyyül həm niyyətli, həm də niyyətsiz xarakter daşıyır.

Niyyətli passiv təxəyyülə misal olaraq xülyanı göstərmək olar. Xülya zamanı insan əsrarəngiz sürətlər yaradır. Onların gözünün qarşısında canlandırır xoşhallanır, sadəcə olaraq bu prosesin özündən həzz alır hamın onları həyata keçirmir. Xülyanı xiyalla eyniləşdirmək olmaz. Xəyal arzu edilən gələcəyin sürətlərini yaratmaqdan ibarət olan təxəyyül prosesidir.

Antiv təxəyyül məxtəlif formalarda özünü göstərir. Bərpaedici və yaradıcı təxəyyül onun əsas növbəti hesab olunur. Obyektin təsvir, çertyoj, sxem, not, xəritə və s. əsasında yaradılan sürətinə bərpaedici təxəyyül deyilir. Bərpaedici təxəyyül sürətlərini xarakteristikəzə edərkən iki cəhəti xüsusilə fərkləndirmək lazımdır. Onlar ilk baxışda müəyyən təsvir (sxem, xəritə və s.) əsasında yarandıqları üçün hafizə təsəvvürlərini xatırladırlar, lakin mahiyyət etibarını ilə hafizə təsəvvürlərindən fərqlənirlər.

Yaradıcı təxəyyül fəaliyyətin orijinal və dəyərli məhsullarında reallaşdırılan yeni sürətlərin müstəqil yaradılmasını nəzərdə tutur.

Yaradıcı təxəyyül, bərpaedici təxəyyüldən fərqli olaraq, insan sözün əsl mənasında yaradıcı şəxsiyyət kimi xarakterizə edir.

Həsənli İlahə
Fakültə: *Biologiya*
Qrup: 102
Elmi rəhbər: p.ü.f.d.
Əfəndiyeva Ü.

Xarakterik aksentuasiyası.

Xarakter əlamətləri müxtəlif və çoxcəhətli olsa da əgər hallarda onların biri və ya bir neçəsi insanın davranış və rəftarını da daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Hən hansı bir xarakter əlaməti normada müxtəlif variantlarda təzahür edir. Lakin öz-özlüyündə normal normal olan hər hansı bir xarakter əlamətinin adı (orta) variantları adətən diqqəti cəlb etmir, kənar (igrat) variantları isə adamlarda və isə qeyri-adi təəssürat yaradır.

Psixiatriyada xarakterik kənar variantlarını ifadə etmək üçün müxtəlif dövrlərdə müxtəlif terminlərdən istifadə olunmuşdur. 60- ci illərin sonunda alman alimi K.Leonqardın təklif etdiyi şəxsiyyətin aksentuasiyası termini müasir psixiatriyada və psixologiyada daha geniş yayılmışdır. Bir cəhəti dəqiqləşdirmək: Qərb psixologiyasında çox vaxt şəxsiyyətlə xarakter eyniləşdirilir.

Halbuke xarakterə nisbətən şəxsiyyət son dərəcədə mürəkkəb anlayışda K.Leonqardın təsəvürlərində də əslində söhbət mhz xarakter tipləri haqqında gedir. Bu mənada da psixologiyada xarakterin aksentuasiyanı terminində istifadə olunur.

Aksentuasiya latınca vurğu deməkdir. Biz ədatən danışanda hər hansı bir fikrə nəzərə çarpdırmaq üçün müəyyən bir sözü xüsusi olduğu ilə deyirik. Xarakterin aksentuasiyası dialektə də onun ayrı-ayrı əlamətlərinin həddindən artıq güclənməsi nəticəsində daha kəskin sürətdə nəzərə çarpması başa düşünür.

Psixopatiya xarakterin anomaliyasıdır P.B.Qanuşkin və O.V.Kerbikovun diaqnostik meyarlarına görə onun 3 əsas ələni vardır:

I. Patoloji xarakter əlamətlərinin ümumiliyi - onlar fərdin psixi çirpməsini bütünlükdə müəyyən edir.

II. Patoloji xarakter əlamətləri fərdin ətraf mühitə müəyyən uyğunlaşmasını çətinləşdirir.

III. Patoloji xarakter əlamətlərinin nisbi abitliyi onlarda fərdin bütün həyatı boyu əsaslı dəyişiklik baş vermir.

Beləliklə də xarakterin aksentuasiyası dedikdə normada onun ayrı-ayrı xarakter əlamətlərinin həddindən artıq güclənməsi nəticəsində əmələ gələn kənar davrantıları nəzərdə tutulur.

Mehraliyeva Güldəstə

Fakültə: Biologiya

Grup:102

Elmi rəhbər: p.ü.f.d.

Əfəndiyeva Ü.

Yeniyyətmenin təlim fəaliyyəti.

Yeniyyətmenin təlim fəaliyyətində əvvəlki yaş dövrlərindən fərqlənən xüsusiyyətlərə rast gəlirik. Yeniyyətme elmlərin əsaslarına sistemli şəkildə yiyələnməyə başlayır, bu isə onun təlim fəaliyyətində elmi ümumiləşdirmə və mücərrəd məsələləri mənimsəməklə yanaşı, həm də nəzəri təfəkkürün, ixtiyari diqqətin hafizənin yüksək səviyyədə inkişafını tələb edir. Yeniyyətmenin təlim fəaliyyətinin yeni xüsusiyyətlərini səciyyəkləndirən ən ümidə

cəhət təlimdə şagirdin müstəqilliyinin inkişafı ilə əlaqədardır. Yeniyyətme yalnız dərstdə rast gəldiyi yenilikləri mənimsəməklə kifayətlənməyib həm də biliklərin yeni sahələrini müstəqil surətdə mənimsəməyə çalışır. Yeniyyətmələri ən çox astronomiya, texnika, radio-texnika və kibernetikaya dair məsələlər maraqlandırır, və onlar sərbəst olaraq bu sahədə biliklərini genişləndirir, hətta bu fənlər üzrə olan dərnlərdə, xüsusi məşğələlərdə həvəslə iştirak edirlər. Elmin bu yenilikləri ilə əlaqədar olan jurnallara, qəzetlərə abunə yazılıb onların məqsədi olur, elmi-kütləvi radio və televiziya verilişlərinə qulaq asır, gənc texniklər stansiyasının işində, kompüter, internet salonlarında yaxınlaşdırılırlar. bəzən valideynlər arasında belə bir fikrə rast gəlinir ki, yeniyyətmenin bədii ədəbiyyətli məşğul olması guya sadəcə olaraq istirahət, yaxud əyləncə xarakteri daşıyır. Əlbəttə, bu tamamilə yanlış fikirdir. İndiyədək müxtəlif şəkildə deyilənlərdən də məlum olur ki, kitab uşağın həyatında necə bir rola malikdir. Uşaq heç bir yaş dövründə yeniyyətməlik dövründə olduğu qədər kitaba meyl göstərmir, ömrünün sonrakı illərində də heç bu vaxt qədər mütaliə ilə məşğul olmur.

Əgər yeniyyətmədə kitaba, qiraətə, mütaliəyə maraq yodursadı, bunu heç də adi nal kimi qəbul etmək olmaz. Bu, uşaq şəxsiyyətinin ümumi inkişafında, onun mənəvi irəliləyişində, ləngimə kimi başa düşülməlidir.

Odur ki, valideyn və müəllimlər yeniyyətmenin mütaliəsinə xüsusi rəhbərlik etməli, oxunulmuş kitablar haqqında onunla fikir mübadiləsi aparmalıdırlar. Bu cür söhbətlər təkcə yeniyyətme üçün deyil, həm də yaşlılar üçün faydalıdır: hər şeydən əvvəl ona görə ki, belə söhbətlər zamanı yaşlı ilə yeniyyətme arasında bir növ təmas, ünsiyyət yaranır. Sonra yaşlı yeniyyətmeni hansı problemlərin narahat etməsindən xəbərdar olur, əgər uşaq bu və ya digər məsələnin mahiyyətini, həllini düzgün başa düşmüşsə, anlamırsa ona bu işdə köməklik göstərir. Nəhayət, yeniyyətmenin öz xüsusiyyətlərini, ləyaqət və minnətdarlıq lazım üzə çıxarmağa imkan verir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, onun bu prosesində keçirdiyi hisslər çox kəskin və dərin olur. Yeniyyətme biliklərin əsasının mənimsəyərkən onun həyat təcrübəsi artır, dünya görüşü elmi xarakter daşımaqla maraqları geniş, dərin məzmunlu

və sabit olmağa başlayır, bəzən də belə olur ki, irəlində qeyd olunduğu kimi, onların maraqları hətta tədris proqramının çərçivəsindən belə qırağa çıxır.

Yeniyetmə get-gedə təlim materialım daha da çox ümumiləşdirməyə, sistemləşdirməyə başlayır. Şagird işlər-işləməz təkçə öyrənmək, yadda saxlamaqla kifayətlənmir, öyrəndiklərini əvəkilərlə əlaqələndirməyə, onun köməliyə yeni fikri məsələləri həll etməyə, ümumiləşdirmələr aparmağa çalışır.

Abbasova Cəmilə

Fakültə: Biologiya

Qrup:101

Elmi rəhbər: p.ü.f.d.

Əfəndiyeva Ü.

Qabiliyyət və istedad.

Müasir psixologiyanın aktual problemləri içərisində istedad problemi xüsusi yer tutur. Bu, hər şeydən əvvəl onunla bağlıdır ki, qabiliyyətləri fəaliyyət prosesində qarşılıqlı əlaqəsinin təhlili təkçə elmi – nəzəri məsələ deyildir. Onun böyük praktik əhəmiyyəti vardır. İstedad dedikdə qabiliyyətlərin bir və ya bir neçə səviyyətin müvəffəqiyyətli iclası üçün şərt olan özünəməxsus birliyi nəzərdə tutulur. Əgər müşahidəçili, poetik görmə sürət hiss və hərəkət. Hafizəsi, yaradıcı təxəyyül, obrazlı təfəkkür, lüğət ehtiyatının zənginliyi və ifadəli dil, söz asosiasiyalarının zingiliyi kimi müxtəlif fəaliyyətlər ədəbi fəaliyyət daxilində üzvi sürətdə birləşib onu müvəffəqiyyətlə icra etməyə imkan verilir, bu ədəbi istedaddır. Eyni sözlər istedadın başqa növlərinə də aiddir.

Psixologiyada vaxtilə "istedad" terminin daha çox təbii imkanların məcmusunu ifadə edən anlayış kimi də işlədirdilər. Lakin psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, istedad anlayışını bioloji kateqoriya kimi nəzərdən ,o, mənasını itirir. Qabiliyyət və istedad da insan fəaliyyətinin özü kimi ictimai – tarixi xarakter daşıyır. Bu və ya digər fəaliyyət sahəsinə qabiliyyət və istedadın inkişaf hər şeydən əvvəl insanın ictimai – tarixi inkişaf şəraitindən, cəmiyyətin maddi həyət şəraitindən asılıdır.

Qabiliyyət və istedad əmək fəaliyyətinin konkret tarixən inkişaf edən formalarından təcrid olunmuş ... izah edilə bilməz. Onlar konkret tarixi dövrdə fəaliyyətin ictimai cəhətdən əhəmiyyətli olan hansı növlərinin təşəkkül etməsindən və "fəaliyyətin müvəffəqiyyətli ..." dedikdə hansı meyarın başa düşülməsindən təmənilə asılıdır. Bu meyardan anlı olaraq" hər hansı bir ictimai quruluşda istedadın bu və ya digər xüsusi növü haqqındakı anlayışın da məzmunu əhəmiyyətli dərəcədə dəyişilir. Məsələn, "musiqi qabiliyyətləri" və ya "musiqi istedadı" anlayışı bir səsli mağnıdan başqa diqqət musiqi bilməyən xalqlardan fərqli olaraq müasir adamlar üçün başqa məzmunla malikdir. Qabiliyyətlərkeyfiyyət, həm də nəmiyyət baxımından bir-birlərindən fərqlənirlər. Qabiliyyətlərin ölçülməsi dedikdə, onların cəmiyyət cəhətdən xarakterizə olunmasını nəzərdə tuturlar.

Psixologiya tarixində demə ideyası ilk dəfə hələ XVIIlərin 3-cü illərində irəli sürülmüşdür. Psixoterapiya (yunanca psixo – ruh, metrio – ölçü deməkdir) termini də məhz həmin illərdə əmələ gəlmişdir. Bu haqda müxtəlif filosoflar, təbəyişünaslar və riyaziyyatçılar tərəfindən maraqlı fikirlər irəli sürülsə də, qabiliyyətinin ölçülməsi sahəsində ilk mühüm addım XIX əsrdə

XIX əsrdə 60-cı illərin sonu – 70-cı illərin əvvəllərindən başlayaraq yeni eksperimental istiqamətlə yanaşı başqa (Feknerin tədqiqatlarından fərqli olan) bir istiqamət – fərdin psixologiyası sahəsində riyazi metodların tətbiqi istiqaməti də yamalaşdı. İngilis alimi Haltonun tədqiqatları həmin sahənin inkişafında mühüm rol aynamışdır. Haltonun bir alim kimi təfəkkürü o zaman təşəkkül edən eksperimental - psixoloji istiqamət çərçivəsində formalaşsa da, onu insanlar arasındakı fərdi fərqlərin genetik (ilsisi) əşəqləri maraqlaydırır. Halton özünün antropoloji laboratoriyasında aparılan sınaqları əqli testlər adlandırdı . Bütün psixoloji anlayışlardan aparılan fərqli olaraq, bu termin qərb.....testinlə ən mütəvəli terminə çəkildi. Hal-hazırda ölkəmizdə testlərdən ictimai praktikanın müxtəlif sahələrində xüsusən, ali məktəblərə tələbə qəbulu işində geniş istifadə olunur. Bu zaman onların elmi cəhətdən anlı xüsusi diqqət yetirmək zəruridir.

Hüseynov Fərqanə
Fakültə: *Biologiya*
Grup:102
Elmi rəhbər: p.ü.f.d.
Əfəndiyeva Ü.

Qeyri – verbal ünsiyyət vasitələri.

Çox vaxt insan verbal yollu çatdırdıqları məlumatları gücləndirmək və ya daha səmərəli təsir göstərməyi üçün sözsüz, nitqdən kənar vasitələrdən də istifadə edir, özlərinin hissələrini və fikir, arzularını çatdırmaq üçün söz tapa bilmir və ya onun bəzəsində danışmaq istəmir. Bu zaman informasiya mübadiləsi sözlərin nümayi olmadan həyata keçir. Belə ünsiyyət qeyri – verbal ünsiyyət vasitələrin nümayi ilə baş verir. Bunlara: (simp-tomları, mimikası, pantomimikası, müxtəlif jestləri, hərəkətləri, səsin tembrini, informasiyanı, gülməyi və s. aid etmək olar).

Qeyri-verbal ünsiyyət vasitəsi kimi geniş yayılmış vasitələr üçün və bədənin ifadəli hərəkətlərini xüsusilə qeyd etmək lazım gəlir. Mimikadan, jestlərdən istifadə etməklə bir-birinə razılıq və narazılıqlarını, sevinc və nədərləri və s. məlumatları artıra bilirik. Lakin heç də həmişə onlar vahid şəkildə, eyni cür başa düşülmüş və şərh olunmur. Müxtəlif mədəniyyət və sosial ...pilləsinə malın olan insanlar bunları müxtəlif şəkildə dərk edirlər. Məsələn: başınızı yuxarıdan aşağıya hərəkət etirdikdə razılıq, təsdiq, yanlara isə hərəkət etirdikdə narazılıq, kimi başa düşülür , sərhl olunur. Lakin bolq larda bu tamamilə əksinə başa düşülür.

Bununla belə psixoloqlar aşkara çıxarmışlar ki, çox vaxt mimika, pantomimika qeyri-verbal yolla çatdırılan məlumatlar həmsiyyətə verbal yoldan daha güclü təsir göstərir. Bununla belə psixoloqlar aşkara çıxarmışlar ki, çox vaxt mimika, pantomimika qeyri-verbal yolla çatdırılan məlumatlar həmsiyyətə verbal yolulan daha güclü təsir göstərir. Şəxsiyyətlər arası ünsiyyətdə 4 zonanın mümkünlüyünü qeyd edirlər. I intim ünsiyyət zonası – (0,5-dən bədənlə tamaşa qədər olan məsafə). Ailədən bu məsafədə valideynlər uşaqları, olduqca yaxın dostlar, sevgililər ünsiyyət saxlayırlar.

II şəxsi ünsiyyət zonası (0,5 – dən 1,5m-ə qədər olan məsafə). Müxtəlif mədəniyyət mədəni səviyyəsində bu zonanın sərhəddi müxtəlif olur. Bu məsafədə bir-birilə yaxşı, yaxın tanış olan adamlar ünsiyyət saxlayırlar.

III formal ünsiyyət zonası (1,5m-dən 3m-ə qədər olan məsafə). Bu məsafəni işgüzar ünsiyyət, tləcə də təsadüfi, az əhəmiyyətli söhbət zonasını gözləyirlər.

IV ümumi ünsiyyət zonası (3m-dən uzaq məsafəyə qədər olan məsafə). Bu məsafədə I vəli ünsiyyət zonalarından davranışı həyata keçirmək deyildir və yersizdir. Bu məsafədə mühazirəni dinləyirəm və deyə bilirsən ki, ümumi ünsiyyət situasiyasına düşmüşəm.

Cabbarova Səkinə
Fakültə: *Biologiya*
Grup:101
Elmi rəhbər: p.ü.f.d.
Əfəndiyeva Ü.

Psixoloji müdafiə haqqında.

Psixoloji müdafiə elmi ədəbiətdən xeyli əvvəl bədii ədəbiyytda təsvir olunmuş psixoloji fenomenlərdən biridir.

Psixoloji müdafiə xüsusi psixoloji fenomen kimi ilk dəfə Freydimdə öyrənilməyə başlanmış, sonralar isə müxtəlif psixoloqların diqqətini etmişdir.

Psixoloji müdafiə terminin adında onun mənası bu və ya digər dərəcədə öz əksini tapşır. Müdafiə hərbi, idman və s. sahələrdə geniş tətbiq olunur. Müdafiə həm də psixoloji xarakter daşıya bilər, bu cəhəti ifadə etmək üçün alimlər "psixoloji müdafiə" söz birləşməsindən istifadə edirlər.

Psixoloji müdafiə xüsusi tənziəddici sistem kimi pzinü göstərir. Müəyyən edilib ki, " mən – obraz" üçün təhlükəli olan şəraiti, hiss və həyəcanları neytrallaşdırmaq zərurəti meydana çıxdıqda, şəxsiyyət psixoloji yollarda özünü müdafiə etməyə başlayır.

O, bir halda özünə təsəlli verir və ya haqq qazandırır, öz səhvlərini etiraf edir və ya şəri özgenin üzərinə atır, başqa bir halda hadisələri rasionallaşdırır, 3-cü bir halda özünəməxsus motivli, əməlləri, əlamətləri və ya xissələri başqasının adına çıxır, özünü sadəcə olaraq rastlaşdığı adamlarla eyniləşdirir və ya onu ələ salmaq, dolamaq məqsədilə sözlərin mənasını dəyişir, "sözün düzünü zarafatla deyir", bəzən isə, nəyi isə, kimi isə inkər edir.

Frustrasiya şəraitində psixoloji müdafiənin xarakteri dəyişir. İnsan belə hallarda adətən müxtəlif çətinliklərlə rəstləşir, onları aradan qaldıra bilmir, özünün düşdüyü, bu vəziyyətə görə kimisə hədələyir, bu və ya digər adama qarşı kobudluq etməyə, ona hətta düşmənçəsinə yanaşmağa başlayır. Bəzən isə frustrasiya şəraitində insan özünə qarşı aqressiv münasibət bəsləyir: özünü döyür, paltarını cırır və s.

Biz elə hallara rast gəlirik ki, insan ya psixoloji müdafiənin formalardan düzgün istifadə etmir, ya da öxünü qeyriadi şəkildə müdafiə edir, bu zaman onun davranışında nevroitik və bəzi başqa simptomlar müşahidə olunur.

Beləliklə, aydın olur ki, insan psixoloji müdafiə vasitəsi ilə, bir tərəfdən özünü davranış və rəftarını, digər tərəfdən isə qarşılıqlı münasibətlərini tənzim edir. Bu psixoloji müdafiənin əsas funksiyasıdır. Psixoloji müdafiə insanın davranış və rəftarında xüsusi tənzimləyici sistem kimi meydana çıxır. Məhz buna görə də onun köklərini şüursuzluqda deyil, ancaq şüurda – şüurun tənzimləmə funksiyasında – axtarmaq lazımdır.

Hacıyeva Bahar

Fakültə: Biologiya

Qrup: 102

Elmi rəhbər: p.ü.f.d.

Əfəndiyeva Ü.

Liderlik məfhumu.

Liderlin insanların könüllü dəctəyini istənilən məsələdə səprlər edə bilən, şəhsi keyfiyyətə əsaslanan bacarıqdır.
Liderlik.

- Fundamental həqiqət.

- ✓ Liderlər olurlar, doğulurlar
- ✓ Bu, həyat boyu davam edən öyrənmə prosesidir.
- ✓ Ən yaxşı liderlər sistem quranlardır. Onlar ilə təşkilatlar qururlar və yamövcüd olan elə bərpa edirlər ki, onlardan çox-çox sonra belə bu təşkilatlar istedadlı liderlər yetişdirir, təşkilata yaradıcılıq və müraciyyət gətirir.

İcma lideri

Öz biliyi, şəxsiyyəti, gücü, nüfuzu və ünsiyyəti vasitəsilə icma həyatının bütün sosial, siyasi, iqtisadi, təhlüksizlik və s. sahələrində ona rəhlərlin etmək, icmanı və onun maraqlarını hər yerdə təmsil etmək üçün seçilmiş şəhsdir. Liderlər fəaliyyət baxımından zəif və qüclü da bilər. Güclü lider icmanın fəaliyyəti deməkdir. Belə liderlər.

- ✓ Öz işini əla bilir.
- ✓ Mövcüd inkişafın, tədbir və yeniliklərin özündə gedir.
- ✓ İcma üzvlərinin xarakterlərini güclü-zəif cəhətlərini, ümid və məqsədlərini bilir.
- ✓ Ciddi və güclü xarakter, səlis nitq və səmimi xasiyyət nümayiş etdirir.
- ✓ Problem inkişaf təkmilləşmə və digər müfəvəqqi sahələrlə bağlı bağışların başqalara ilə bölüşür.

Uğurlu liderin əsas xüsusiyyətlərindən biridə onun özümü icmaya həsr etməsi və özündən sonra layıqlı davamçılar hazırlamasıdır. Uğurlu liderlər fəaliyyətlərindən əldə edilə biləcəkdir şəhsi statusdan çox icmanı inkişaf etdirmək arzusunu nümayiş etdirir.

Liderin xarakteristikası

- ✓ Liderin müəfət xarakteristikası
- ✓ Sadəlik
- ✓ Qetiyyətlik
- ✓ Mərhəmətlilik
- ✓ Dinləməyi bacaran olması ilə ölçülük

Liderin mənfi xarakteristikası

- ✓ Özünü düşünməsi
- ✓ Qərarların məsuliyyətlərindən qaçmaq
- ✓ Şəhsi maraqlar

Liderin müsbət və mənfi xüsusiyyətləri ilə yanaşı imkan və təhlükəli də ola bilər.

Liderliyin 3 əsas növü

1. Avtoritar lider
2. Məsləhətçi lider
3. İkam lider.

Mütəllibova Arzu

Fakültə: Pedaqogika və psixologiya.

Grup: 405

Elmi rəhbər: p.ü.f.d.

Əfəndiyeva Ü.

Edip kompleksi.

Edip kompleksi uşağın anasına qarşı cinsi marağı və atasına qarşı düşmənçiliyi duyğularının olmasına deyilir.

Ziqmund Freyd irəli sürdüyü və bütün nevroz nəzəriyyəsinə üzərinə oturduğu ən əhəmiyyətli nəzəriyyəsidir.

Uşaq həyatının ikinci ilində əks cinsli valideynlərinə qarşı sevgi hissi göstərməyə başlayır. Bu andan etibarən hər bir uşağın psixikasında "Edip çarının faciəsi" başlayır. Rəvayətə görə "Edip çarı faciəsində" amansız taleyin hökmü ilə edip atasını öldürür və anası ilə evlənir. Bu faciənin uşağın psixikasında yaranmasını Freyd Edip kompleksi adlandırmışdır. Bunun mahiyyəti odur ki, oğlan uşağı öz anasına, qız uşağı ilə atasına qarşı təmiz sevgi ehtirası göstərməyə başlayır. Oğlan uşağı həm atasına paxilliq edir, eyni zamanda özünü atasına oxşadır, onunla özünü eyniləşdirir, onu sevir. Ata oğul üçün həm idealdir, onu sevir, həm də atasına ölüm arzulayır, eyni zamanda ondan qorxur. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, oğlan uşağı anasına seksual həvəs göstərdiyi vaxtdan onda yaxın qohumla cinsi əlaqənin qadağan olunması haqqında ictimai - əxlaqi davranış qanunları formalaşır.

Freydin təsəvvürlərindən xəbərdar olan gənc ailələr təntənəli surətdə söz verdilər ki, onlar uşaqlarının seksual

tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirəcək, hər hansı bir çətinliyə rast gəlsələr dərhal Freyde müraciət edəcəklər.

Freyde görə həyətdə insanın başlıca məqsədi instinktiv tələblərinin ödəmək, zövq almaqdır hamın cəmiyyətdə mövcud qanunlar buna mane olur. Ona görə də şəxsiyyətlə cəmiyyət qanunları arasında münaqişə yaranır.

Гулиева Нигяр

Факультет: Педагогический

Группа: 107

Научный руководитель: ст. преп. С.Тагиева

Мышление.

Основная линия развития мышления - переход от наглядно-действенного к наглядно-образному и в конце периода - к словесному мышлению. Основным видом мышления тем не менее является наглядно-образное, что соответствует репрезентативному интеллекту (мышлению в представлениях) в терминологии Жана Пиаже.

Дошкольник образно мыслит, он еще не приобрел взрослой логики рассуждений. Своеобразие детской мысли прослеживается в эксперименте Л.Ф. Обуховой, повторившей некоторые вопросы Ж. Пиаже для наших детей.

Несмотря на своеобразную детскую логику, дошкольники могут правильно рассуждать и решать довольно сложные задачи. Верные ответы от них можно получить при определенных условиях. Прежде всего ребенку нужно успеть запомнить саму задачу. Кроме того, условия задачи он должен представить себе, а для этого - понять их. Поэтому важно так сформулировать задачу, чтобы она была понятна детям.

Лучший способ добиться правильного решения - так организовать действия ребенка, чтобы он сделал

соответствующие выводы на основе собственного опыта. А.В. Запорожец расспрашивал дошкольников о малоизвестных им физических явлениях, в частности, почему одни предметы плавают, а другие тонут.

Таким образом, в благоприятных условиях, когда дошкольник решает понятную, интересную для него задачу и при этом наблюдает доступные его пониманию факты, он может логически правильно рассуждать. В дошкольном возрасте в связи с интенсивным развитием речи осваиваются понятия. Хотя они остаются на житейском уровне, содержание понятия начинает все больше соответствовать тому, что в это понятие вкладывает большинство взрослых. Так, например, 5-летний ребенок уже приобретает такое отвлеченное понятие, как "живое существо".

Дети начинают лучше использовать понятия, оперировать ими в уме. Скажем, 3-летнему ребенку значительно труднее представить себе понятия "день" и "час", чем 7-летнему. Это выражается, в частности, в том, что он не может оценить, как долго ему придется ждать маму, если она обещала вернуться через час.

К концу дошкольного возраста появляется тенденция к обобщению, установлению связей. Возникновение ее важно для дальнейшего развития интеллекта, несмотря на то, что дети часто производят неправомерные обобщения, недостаточно учитывая особенности предметов и явлений, ориентируясь на яркие внешние признаки (маленький предмет - значит, легкий; большой - значит, тяжелый, если тяжелый, то в воде утонет и т. д.).

Dos. Ş.Q.Əliyeva. Müasir şəraitdə məktəbəqədər təhsilin aktual problemləri.....	3
Prof. Ə.T. Baxşəliyev. Azərbaycan milli - mənəvi dəyərlərini öyrənilməsi müasir psixologiyanın aktual problemi kimi.....	8
M.İ.İlyasov. Müəllim nüfuzu və onun formalaşmasının təsir edən amillər.....	11
Şərafət Baxışova. Ulu Öndər Heydər Əliyev və Milli - mənəvi dəyərlərimiz	17
Almaz Əhmədova. Nizami Gəncəvidə uşaq tərbiyəsi problemi	20
Z.İ. Əliyeva. Müasir dövrdə müəllim hazırlığının bəzi pedoqoji, psixoloji problemləri.....	23
Xuraman Askerova. ЭТИЧЕСКИЕ ВОЗЗРЕНИЯ НИЗАМИ.....	29
Əfəndiyeva G.A., Məmmədova G.A. Yeniyetmələrin sosial-psixoloji problemləri.....	30
H.C. Gözəlova. Natamam və tam ailələrdə tərbiyə olunmuş uşaqların psixoloji xüsusiyyətləri.....	33
Heydərova Simnarə. Heydər Əliyev və milli mənəvi dəyərlərimiz	37
Xudazadə Könül. Pedaqoji təcrübələrin tələbələrin müəllim peşəsinə hazırlığı prosesinə psixoloji təsiri.....	41
Rəhimova Q.V. Milli-mənəvi dəyərlərin sosial - psixoloji mahiyyəti	45
Rəna Qasımova. Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında psixoloji xidmətin rolu	48
Mamedova G.A., Əfəndiyeva G.A. Пути формирования личности.....	49
Sadiqova T.B. Ümummilli lider Heydər Əliyev və Azərbaycan təhsili.....	52
Abbasova İlahə. Qruplarda şəxsiyyətlərarası münasibətlər	54
Abbaszadə Sara. Yeniyetməlik dövründə şəxsiyyətin formalaşması və unsiyət.....	58
Abbasova Əminə. Erkən yaş dövründə iradənin inkişafı.....	60

<i>Cürənova Türkan</i> .Təmayüllü məktəblər; Təlimin məzmunu və dərslük konsepsiyasının bəzi məsələləri	62
<i>Ceyla Sibel</i> .Şüurun konkret psixoloji xarakteristikası	63
<i>Çakmak Zeynep</i> .Psixika və beyin	65
<i>İnqilabzadə Şəbnəm</i> .Gənclərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin xüsusiyyətləri.....	66
<i>İskəndərli Elza</i> ." Müəllimlik sənəti şərəfli bir sənətdir"	68
<i>İsmayılov Elgün</i> .Yeniyyətmenin təlim və idrak fəaliyyəti....	69
<i>Kərimli Kamalə</i> .Ailə daxili münaqişələr,böhranlar,onların nəticələri və aradan qaldırılması.....	72
<i>Məmmədli Ülkər</i> .Erkən gənclik dövründə psixososial inkişafın bəzi xüsusiyyətləri.	73
Məmmədova Nuray.Ailədaxili ünsiyyət.....	74
<i>Məmmədova Xəyalə</i> .Şagird şəxsiyyətinin formalaşmasının əsas amillər	76
<i>Məmmədova Günel</i> .Təxəyyül: yaradıcılıq məsələləri.	78
<i>Mövlanova İlahə</i> .Məktəbəqədər yaşlı uşağın psixi inkişafında oyunun rolu.....	79
<i>Nurullayeva Günay</i> .Təfəkkürün növlərinin psixoloji xüsusiyyətləri.	80
<i>Orucova Günay</i> .Hafizə və onun inkişafının bəzi psixoloji məsələləri	81
<i>Biröl Özkaya</i> .Təxəyyül	83
<i>Özbəyova Səbirə</i> .Şəxsiyyətin formalaşmasında nitqin rolu.....	84
<i>Sadıqlı Sara</i> .Autizm və uşağın psixososial inkişafının bəzi xüsusiyyətləri.	85
<i>Ramid Seyfullayev</i> .Ünsiyyət çətinlikləri və onların aradan qaldırılması yolları.....	86
<i>Şəmilzadə Lamiyə</i> .Mənlik şüuru və özünü dərk etmənin psixoloji xüsusiyyətləri.....	88
<i>Təhməzli Qumru</i> .Gənclərin həyat planları,əmək fəaliyyəti və peşəyönümü	89

<i>Turabova Rövşanə</i> .Uşağın hərəkəti fəallığı, qavrayış və hafizənin təşəkkülü	90
<i>Əlizadə Aytac</i> .Şüuraltı hafizə.....	91
<i>Aydınlı Lətifə</i> .Ailədə boşanmanın səbəbləri.....	93
<i>Əhmədova Leyla</i> .Təxəyyül və yaradıcılıq.....	94
<i>Həsənli İlahə</i> .Xarakterik aksentuasiyası.....	95
<i>Mehraliyeva Güldəstə</i> .Yeniyyətmenin təlim fəaliyyəti.....	96
<i>Abbasova Cəmilə</i> .Qabiliyyət və istedad.	98
<i>Hüseynov Fərqa</i> .Qeyri – verbal ünsiyyət vasitələri.	100
<i>Cabbarova Səkinə</i> .Psixoloji müdafiə haqqında.	101
<i>Hacıyeva Bahar</i> .Liderlik məfhumu.....	102
<i>Mütəllibova Arzu</i> .Edip kompleksi.....	104
Гулиева Нигяр .Мышление.....	105

Nəşriyyatın direktoru: *Hüseyn Hacıyev*
Texniki redaktor: *Gülbəniz Məmmədova*
Dizayn: *Müşfiq Hacıyev*
Cildçi: *Azad Həmzəyev*
Montajçı: *Elmira İsmayılova*

Çapa imzalanmış 2.06.2014-cü il
Kağız formatı 60x84 1/16, çap vərəqi 7
Sifariş 171, sayı 100

ADPU-nun mətbəəsi
Bakı, Ü.Hacıbəyov küçəsi, 34
Tel: (+912) 493-74-10
E.mail. ADPU@Box.az

Az $\frac{2014}{577}$

98690